

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

PROF. DR. SAADETTİN YAĞMUR GÖMEÇ'İN HAYATI VE
TÜRK MİTOLOJİSİNE DAİR TESPİTLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

OĞUZHAN DABAĞ

BALIKESİR, 2024

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

PROF. DR. SAADETTİN YAĞMUR GÖMEÇ'İN HAYATI VE
TÜRK MİTOLOJİSİNE DAİR TESPİTLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

OĞUZHAN DABAĞ

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. MERVE ÜNER

BALIKESİR, 2024

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Tarih Anabilim Dalı'nda 202112517002 numaralı Oğuzhan Dabağ'ın hazırladığı "Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç'in Hayatı ve Türk Mitolojisine Dair Tespitleri" konulu YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca // tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/OY ÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

Üye (Başkan) Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ

İmza

Üye (Danışman) Doç. Dr. Merve ÜNER

İmza

Üye Dr. Öğr. Üyesi Sezai SEVİM

İmza

Enstitü Onayı

ETİK BEYAN

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kuralları 'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

.../.../. 24

İmza

Oğuzhan Dabağ

ÖNSÖZ

Türklerin eski inanç sistemleri, özellikle Gök Tengri ve Şamanizm, Türk kültürü ve tarihinin önemli parçalarındandır. Bu iki inanç sistemi birbirini tamamlayan unsurlar içermekle birlikte aynı zamanda farklı yönlerde evrilmişlerdir. Her iki inanç sistemi Türk halkının manevi dünyasında derin izler bırakmıştır.

Bu çalışma ile Türk mitolojisinin derinliklerine inerek, Türk toplumlarının tarih boyunca geliştirdiği inanç sistemlerini, kültürel değerlerini ve dünya görüşlerini anlamak başlıca amacımızdır. Özellikle eski Türk dini ve Şamanizm arasındaki ilişkiyi ele alarak, bu iki inanç sisteminin nasıl birbirine karıştırıldığını ve aslında birbirinden ne şekilde ayrıldığını ortaya koymayı hedeflenmiştir. Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç Türk mitolojisine ve tarihine yaptığı katkılar ile bu alandaki bilgi birikimini zenginleştirerek, çalışmamıza yön veren temel kaynak kişilerden biri olmuştur.

Türk mitolojisi, Türk halklarının konar-göçer yaşam tarzından, doğa ile iç içe geçmişliklerinden ve tarih boyunca karşılaştıkları farklı kültürel etkilerden beslenen zengin bir anlatılar bütünü sunar. Gömeç'in çalışmaları, bu mitolojik sistemin temel unsurlarını ve karakterlerini derinlemesine inceleyerek, Türk kültürünün ve kimliğinin anlaşılmasına önemli katkılar sağlamıştır. Bu çalışmada, Türk mitolojisinin sadece tarihsel bir anlatı olmadığını, aynı zamanda yaşayan bir kültürel miras olduğunu sunmaktadır.

Çalışmanın önemli bir bölümünü, eski Türk dini olan Gök Tengri inancı ve Şamanizm arasındaki farkların ve benzerliklerin incelenmesi oluşturmaktadır. Gök Tengri inancı, evrenin, dünyanın, üstte mavi göğün ve altta yağız yerin yaratıcısı kabul edilen Tengri'ye dayanan monoteist bir yapıyı temsil ederken, Şamanizm, ateş, su, orman, dağ gibi doğa ruhlarına ve çok Tanrılı bir sisteme dayalı inanç sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu iki inanç sistemi arasındaki bazen benzerlikler, bazen kaynakların yanlış tahlili ve bilinçli yanlış çalışmalar tarihsel süreçte birbirine karıştırılmalarına neden olmuştur. Ancak, Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç'in çalışmaları, bu iki sistemi ayırt etmenin önemini ve her birinin Türk kültürü üzerindeki etkilerini net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında, Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç'in Türk mitolojisi ve tarihi üzerine yaptığı kapsamlı araştırmalar ve yayınlar temel alınmıştır. Gömeç'in analizleri, Türk mitolojisinin tarihsel, kültürel ve sosyal bağlamlarını anlamamıza yardımcı olmuş ve çalışmamıza derinlik kazandırmıştır. Gömeç'in mitolojiye dair yorumları, bu çalışmada ele alınan konuların anlaşılmasında önemli bir referans noktası olmuştur. Yine bu konu hakkında diğer araştırmacılardan, Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, Prof. Dr. Abdulkadir İnan gibi tarihçilerin görüşleri ve misyonerlik faaliyetleri ile Güney Sibirya coğrafyasına giden Radloff, Harva, Verbitskiy gibi misyonerlerin verdiği bilgiler, konu hakkında karşılaştırma açısından esas alınmıştır.

Çalışmanın hazırlanmasında emeiği geçen herkese teşekkür etmek isterim. Öncelikle, çalışmamı yönlendiren ve değerli görüşlerini benimle paylaşan danışmanım Doç. Dr. Merve ner'e, araştırmam boyunca bana destek olan aileme ve arkadaşlarıma şükranlarımı sunarım. Ayrıca, kaynaklarına ulaşmamı sağlayan ve akademik çalışmaları ile bana ilham veren Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç'e özel bir teşekkür borçluyum.

Saygılarımla,

BALIKESİR, 2024

OĞUZHAN DABAĞ

ÖZET

PROF. DR. SAADETTİN YAĞMUR GÖMEÇ'İN HAYATI VE TÜRK MİTOLOJİSİNE DAİR TESPİTLERİ

DABAĞ, Oğuzhan

Yüksek Lisans, Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Merve Üner

2024, 140 Sayfa

Bu çalışma, Türk mitolojisinin temel unsurlarını ve eski Türk dini ile Şamanizm arasındaki ilişkileri incelemektedir. Özellikle Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç'in bu alandaki katkılarını ve yorumlarını ele alarak, eski Türk dini olan Gök Tengri inancı ile Şamanizm'in birbirinden farklı ancak bazı açılardan uyumlu görülebilecek inanç sistemleri olduğunu ortaya koymaktadır.

Eski Türk dini, Gök Tengri'ye dayanan monoteist bir inanç sistemidir. Gök Tengri, gökyüzünün dünyanın ve insanların yaratıcısı olarak kabul edilmiş ve bu inanç, yabancı kaynakların yanı sıra Göktürk ve Uygur dönemlerinde yazılı metinlerde de açıkça ifade edilmiştir. Gök Tengri inancı Türk toplumlarının sosyal yapısını ve dünya görüşünü de şekillendirmiştir.

Öte yandan, Şamanizm doğa ruhlarına ve çeşitli tanrılara dayalı, daha çok doğa ile iç içe geçmiş bir inanç sistemidir. Şamanizm, ruhlarla iletişim kuran ve toplumsal ritüelleri yöneten şamanlar aracılığıyla pratiğe dökülmüştür. Şamanlar, doğa ruhları ile bağlantı kurarak hastalıkları iyileştirmiş, toplumu korumuş ve doğa olaylarını kontrol etmeye çalışmıştır.

Eski Türk dini ve Şamanizm arasındaki benzerlikler, tarihsel süreçte bu iki inanç sisteminin birbirine karıştırılmasına neden olmuştur. Her iki sistem de doğa ve gökyüzü ile derin bir bağa sahip olup, ritüeller ve toplumsal normlar üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir. Ancak, Gök Tengri inancı daha çok tek Tanrılı bir yapıya sahipken, Şamanizm çok Tanrılı ve doğa ruhlarına dayalı bir inanç sistemidir.

Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç'in çalışmaları, bu iki inanç sisteminin arasındaki farkları ve benzerlikleri detaylı bir şekilde ele almakta ve Türk mitolojisinin

anlaşılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Gömeç, eski Türk dininin Gök Tengri inancı olduğunu ve Şamanizm ile karıştırılmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Ancak, Şamanizm'in Sibiryalı Türkleri arasında önemli bir yer tuttuğunu, özellikle birçok asimilasyon politikası karşısında Şamanizm'in sözlü edebiyatı aktarmada bir rol oynadığını ifade etmiştir.

Bu çalışmanın bulguları, Türk mitolojisinin zengin ve çok yönlü yapısını anlamamıza önemli katkılar sağlamaktadır. Eski Türk dini ve Şamanizm'in, Türk toplumlarının inanç sistemlerini, değerlerini ve dünya görüşlerini nasıl şekillendirdiği, bu iki inanç sisteminin benzerlikleri ve farklılıkları üzerinden incelenmiştir. Prof. Dr. Saadetin Yağmur Gömeç'in analizleri, Türk mitolojisinin tarihsel, kültürel ve sosyal bağlamlarını ortaya koymakta ve bu alandaki bilgi birikimini genişletmektedir.

Sonuç olarak, bu çalışma, eski Türk dini olan Gök Tengri inancı ile Şamanizm'in benzerlikleri ve farklılıkları, Türk mitolojisinin anlaşılmasında önemli bir perspektif sunmaktadır. Prof. Dr. Saadetin Yağmur Gömeç'in çalışmaları, mitolojik anlatıların daha derinlemesine incelenmesi ve Türk kültürünün zengin mirasının anlaşılması için değerli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gök Tengri, Şamanizm, Tabiat kuvvetleri, Türk Kültürü, Türk Mitolojisi

ABSTRACT

PROF. DR. SAADETTİN YAĞMUR GÖMEÇ'S LIFE AND HIS FINDINGS ON TURKISH MYTHOLOGY

DABAĞ, Oğuzhan

Master Thesis, History Department

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Merve ÜNER

2024, 140 Pages

This study examines the fundamental elements of Turkish mythology and the relationships between ancient Turkish religion and Shamanism. By particularly addressing the contributions and interpretations of Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç in this field, it reveals that the ancient Turkish religion of Gök Tengri belief and Shamanism are distinct yet, in some aspects, compatible belief systems.

The ancient Turkish religion is a monotheistic belief system based on Gök Tengri. Gök Tengri was regarded as the creator of the sky, the earth, and humans, and this belief is clearly expressed in written texts from the Göktürk and Uighur periods, as well as in foreign sources. The Gök Tengri belief also shaped the social structure and worldview of Turkish societies.

On the other hand, Shamanism is a belief system more intertwined with nature, based on nature spirits and various deities. Shamanism was practiced through shamans, who communicated with spirits and conducted societal rituals. Shamans connected with nature spirits to heal illnesses, protect the community, and attempt to control natural events.

The similarities between the ancient Turkish religion and Shamanism have led to the conflation of these two belief systems over time. Both systems have a profound connection with nature and the sky, exerting a strong influence on rituals and societal norms. However, while the Gök Tengri belief is more monotheistic, Shamanism is a polytheistic belief system based on nature spirits.

The studies of Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç examine the differences and similarities between these two belief systems in detail, playing a significant role in the understanding of Turkish mythology. Gömeç emphasizes that the ancient Turkish

religion is the Gök Tengri belief and should not be confused with Shamanism. However, he also notes that Shamanism holds an important place among Siberian Turks, particularly in its role in transmitting oral literature in the face of various assimilation policies.

The findings of this study significantly contribute to our understanding of the rich and multifaceted structure of Turkish mythology. The ways in which the ancient Turkish religion and Shamanism have shaped the belief systems, values, and worldviews of Turkish societies are examined through the similarities and differences between these two belief systems. Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç's analyses reveal the historical, cultural, and social contexts of Turkish mythology and expand the body of knowledge in this field.

In conclusion, this study provides an important perspective on the similarities and differences between the ancient Turkish religion of Gök Tengri belief and Shamanism, contributing to the understanding of Turkish mythology. The works of Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç serve as a valuable resource for a deeper examination of mythological narratives and the appreciation of the rich heritage of Turkish culture.

Keywords: Gök Tengri, Shamanism, Natural Forces, Turkish Culture, Turkish Mythology

*Saflarımız seyrelse de yine ileri, düşenlerin kanlarından doğar bir şafak! Haydi
sarsın yeri göğü cenk türküleri, kanımızla burada yarın güller açacak!*

Türk Şehitlerine İthafen...

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR	xiii
1. GİRİŞ.....	14
1.1. Araştırmanın Problemi	14
1.2. Araştırmanın Amacı	14
1.3. Araştırmanın Önemi	14
1.4. Araştırmanın Varsayımları	15
1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları	15
1.6. Tanımlar	16
2. İLGİLİ ALANYAZIN	17
2.1. Kurumsal Çerçeve	17
2.2. İlgili Araştırmalar	17
3. YÖNTEM.....	18
3.1 Araştırmanın Modeli	18
3.2. Evren ve Örneklem.....	18
3.3. Veri Toplama Araçları ve Teknikleri	19
3.4. Verilerin Toplanma Süreci	19
3.5. Verilerin Analizi.....	19
4. BULGULAR VE YORUMLAR	20
4.1. Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç'in Hayatı ve İlmi Kişiliği.....	20
4.1.1. Aile Hayatı.....	20
4.1.2. Eğitim Yılları ve Gençlik Dönemi.....	21
4.1.3. Üniversite Yılları	22
4.1.4. Akademik Kariyer ve Çalışmaları	24
4.1.5. TİKA ve Diğer Projeler	26
4.1.6. Eğitim ve Danışmanlık Görevleri.....	28
4.1.7. Yayınlar ve Eserler	30

4.1.8. Eski Türk Dini ve Şamanizm Üzerine Görüşleri.....	34
4.2. Güney Sibiry Türkleri ve Dünya Görüşleri	35
4.2.1. Tanrılar	36
4.2.1.1. Bay Ülgen	37
4.2.1.2. Yayık, Suyla ve Karlık.....	39
4.2.1.3. Umay Ana (Ene)	39
4.2.1.4. Erlik Han.....	41
4.2.2. Evren Tasavvuru.....	43
4.2.3. Yaradılış Mitleri.....	44
4.2.4. Tufan ve Kıyamet	46
4.2.5. Şamanizm	47
4.2.5.1. Şaman.....	49
4.2.5.2. Şaman Ayinleri	53
4.2.5.3. Şamanların Gök Yolculuğu.....	53
4.2.5.4. Şamanların Yer Altı Yolculuğu	55
4.2.5.5. Şaman Kıyafeti ve Davulu	56
4.3. Gök Tengri İnancı	57
4.3.1. Gök Tengri İnancının Ana Hatları	59
4.3.2. Tengri ve Türkler	61
4.3.3. Türklerde Evren Tasavvuru	62
4.4. Türk Mitolojisinde Tabiat Kuvvetleri	64
4.4.1. Türk Mitolojisinde Ateş Kültü.....	65
4.4.1.1. Ateşin Bulunuşu.....	66
4.4.1.2. Ateşe Gösterilen Saygı.....	68
4.4.1.3. Ateş ve Ocak	69
4.4.1.4. Ateşin Arındırıcılığı	73
4.4.1.5. Kehanet Aracı Olarak Ateş	76
4.4.2. Türk Mitolojisinde Ağaç.....	78
4.4.2.1. Dünya ve Hayat Ağacı	79
4.4.2.2. Ağaç ile İlgili Uygulamalar	82
4.4.2.3. Ağaçtan Türeme.....	84
4.4.3. Türk Mitolojisinde Dağ	86
4.4.4. Türk Mitolojisinde Su.....	91
4.5. Atalar Kültü	95

4.6. Türk Mitolojisinde Falcılık ve Yadacılık	100
4.6.1. Fal	100
4.6.2. Yada Taşı	104
4.7. Türk Mitolojisinde Kurban	108
4.8. Türk Mitolojisinde Güneş, Ay ve Yıldızlar	114
4.9. Türk Mitolojisinde Kurt ve Geyik	122
4.9.1. Kurt	122
4.9.2. Geyik	129
5. SONUÇ VE ÖNERİLER	131
5.1. Sonuç	131
5.2. Öneriler	132
KAYNAKÇA	133

KISALTMALAR

MOTAP : Moğolistan Türk Anıtları Projesi

TİKA : Türkiye İş Birliği ve Kalkınma Projesi

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Problemi

Bu araştırmanın problemi, temelde eski Türk dini olan Gök Tengri inancı ile Şamanizm'in birbirinden farklı iki din olduğunu, kaynakların yanlış tahlili ile birbirine karıştırıldığını vurgulamaktır. Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç, Türk tarihi ve kültürü üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan ve Türk mitolojisinin anlaşılmasında önemli katkılar sağlayan bir akademisyendir. Gömeç'in çalışmaları, Türk mitolojisinin sadece tarihsel bir olgu olarak değil, aynı zamanda yaşayan bir kültürel miras olarak da ele alınmasını sağlamaktadır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın temeli Türk mitolojisinin ana temalarını, karakterlerini ve halk inançlarını incelemek, eski Türk dini ve Şamanizm'in benzerlik ve farklılıklarını ortaya koymak ve Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç'in bu alandaki katkılarını değerlendirmektir. Araştırma, bu iki inanç sisteminin Türk mitolojisi ve kültüründeki yerini netleştirerek, tarihsel süreçte nasıl karıştırıldıklarını ve bu karışıklığın sebeplerini incelemeyi hedeflemektedir. Özellikle Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç'in Türk mitolojisi ve tarihi üzerine yaptığı çalışmalar ve katkılar dikkate alınarak, Gök Tengri İnancı ile Şamanizm arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ele alınmaktadır. Böylece, Türk toplumlarının inanç sistemlerinin, değerlerinin ve dünya görüşlerinin nasıl şekillendiği daha iyi anlaşılacaktır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Bu araştırmanın önemi, eski Türk dini olan Gök Tengri İnancı ile Şamanizm'in doğru bir şekilde anlaşılması ve bu iki inanç sisteminin Türk kültür ve mitolojisindeki yerinin net bir şekilde ortaya konulmasından kaynaklanmaktadır. Tarihsel süreçte

sıkça birbirine karıştırılan bu inanç sistemlerinin ayrıştırılması, Türk toplumlarının inanç yapılarının, sosyal düzenlerinin ve kültürel değerlerinin daha derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç'in bu alandaki çalışmaları ve yorumları, Türk mitolojisinin zengin ve çok yönlü yapısını ortaya koymakta önemli bir rehber niteliğindedir. Bu bağlamda, araştırma, Türk mitolojisinin ve kültürünün doğru bir açıdan değerlendirilmesi için gerekli bilgi birikimini sağlamayı hedeflemektedir. Gök Tengri İnancı ve Şamanizm arasındaki farkların ve benzerliklerin netleştirilmesi, Türk tarihinin ve kültürel mirasının daha kapsamlı ve doğru bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

1.4. Araştırmanın Varsayımları

Bu araştırma, eski Türk dini olan Gök Tengri inancı ile Şamanizm'in birbirinden farklı ancak bazı açılardan uyumlu inanç sistemleri olduğu varsayımına dayanmaktadır. Araştırmanın temel varsayımı, Gök Tengri İnancının monoteist bir yapıya sahip olduğu ve eski Türklerin ana dini olarak kabul edildiğidir. Buna karşılık, Şamanizm'in çok Tanrılı bir sistem olduğu ve tabiat ruhlarına dayandığı varsayılmaktadır. Bu iki inanç sistemi arasındaki benzerliklerin tarihsel süreçte karışıklıklara yol açtığı, ancak her iki sistemin de Türk kültüründe ve mitolojisinde önemli ve ayırt edici rolleri olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç'in Türk mitolojisi üzerine yaptığı çalışmaların, bu inanç sistemlerinin anlaşılmasında ve doğru bir şekilde yorumlanmasında kritik bir öneme sahip olduğu varsayılmaktadır. Bu bağlamda, araştırma, Gök Tengri İnancı ve Şamanizm arasındaki farkları ve benzerlikleri ortaya koyarak, Türk mitolojisinin ve inanç sistemlerinin daha doğru ve kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. İlk olarak, eski Türk dinine ait olan kaynakların yetersiz olması, eski Türk dini ve Şamanizm üzerine yapılan tarihsel ve arkeolojik araştırmaların sınırlı olması, bu inanç sistemlerinin tam ve kesin bir şekilde anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Özellikle yazılı kaynakların azlığı ve mevcut kaynakların büyük ölçüde mitolojik ve sözlü geleneklere dayanması, bilgi doğruluğunu ve bütünlüğünü etkileyebilir. Özellikle Şamanizm'e ait olan belgelerin

19. yy.da kaleme alınması ve bunların ağırlıklı olarak misyonerlik faaliyetleri sonucunda yapılan araştırmalar olması konuyu sınırlamaktadır. Son olarak, mitolojik ve dini inançların sosyo-kültürel bağlamda değişen yorumları ve pratikleri, bu inanç sistemlerinin tarih boyunca nasıl evrildiğini anlamamızı zorlaştırmaktadır. Bu sınırlamalar göz önünde bulundurularak, gelecekte daha geniş çaplı ve çok disiplinli araştırmaların yapılması, Türk mitolojisinin ve inanç sistemlerinin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bunlara ek olarak Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç'in eski Türk dini üzerine yaptığı tespitler çalışmanın sınırlılıklarını oluştırmaktadır.

1.6. Tanımlar

Eski Türk dini (Gök Tengri İnancı): Türklerin tek tanrısı olan Gök Tengri'ye dayanan monoteist bir inanç sistemidir. Gök Tengri, gökyüzünün, dünyanın ve insanların yaratıcısı olarak kabul edilir ve bu inanç, Göktürk ve Uygur dönemlerinde yazılı metinlerde açıkça ifade edilmiştir.

Şamanizm: Tabiat ruhlarına ve çeşitli tanrılara dayalı, doğa ile iç içe geçmiş bir inanç sistemidir. Şamanlar, doğa ruhları ile iletişim kurarak hastalıkları iyileştirir, toplumu korur ve doğa olaylarını kontrol etmeye çalışmıştır. Şamanizm, çok tanrılı bir yapıya sahip olup, ritüeller ve toplumsal normlar üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir.

Mitoloji: Bir toplumun inançlarını, dünya görüşlerini ve kültürel değerlerini yansıtan efsane ve hikayeler bütünüdür. Türk mitolojisi, Türk toplumlarının tarih boyunca geliştirdiği mitolojik unsurların ve anlatıların derinlemesine incelenmesini kapsamaktadır.

Kült: Fransızca (culte) kelimesinden gelen kült kelimesi, Batı'da tapma, tapınım, din anlamlarında kullanılmıştır. Türkçe sözlükte ise, tapma, tapınma, din, dini tören, ibadet anlamlarına gelmektedir (Ergun, 2012, s. 22). Kült kelimesinin Türkiye'de kullanımına bakıldığında zaman, tapınım anlamından ziyade, saygı gösterimi, kutsama, yüceltme, bağlılık gibi anlamları karşıladığı bilinmektedir (Bayat, 2023, s. 8).

2. İLGİLİ ALANYAZIN

2.1. Kurumsal Çerçeve

Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç'in Türk mitolojisi ve tarihi üzerine yaptığı çalışmalar, bu çerçevede önemli bir rehber niteliğindedir. Gömeç'in analizleri, Türk mitolojisinin tarihsel, sosyo-kültürel ve dini bağlamlarını anlamamıza yardımcı olurken, bu inanç sistemlerinin nasıl evrildiğini ve birbirleriyle nasıl etkileşime geçtiğini de ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, çalışma, Türk mitolojisinin ve inanç sistemlerinin daha geniş bir perspektifte anlaşılmasını sağlamayı amaçlamaktadır.

2.2. İlgili Araştırmalar

Bu çalışma hazırlanırken Türk mitolojisi alanında yapılan çalışmalardan da yararlanılmıştır. Örneğin, Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, Prof. Dr. Abdulkadir İnan, Prof. Dr. Hikmet Tanyu gibi araştırmacıların çalışmalarına öncelik verilerek kıyaslama açısından önemli kaynak görevi teşkil etmiştir.

Türk Mitolojisi konusu geniş bir yelpazeye sahip olmasından dolayı konu ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Hali hazırda konuyla ilgili olarak yüksek lisans, doktora tezleri hazırlanmakta, çok sayıda eser kaleme alınmaktadır.

3. YÖNTEM

3.1 Araştırmanın Modeli

Çalışmada nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Özellikle biyografik yöntem, Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç'in hayatını ve akademik kariyerini analiz etmek için temel bir yaklaşım olarak benimsenmiştir. Gömeç'in yaşamı ve akademik çalışmaları hakkında bilgi toplamak için çeşitli birincil ve ikincil kaynaklar kullanılmıştır. Birincil kaynaklar arasında Gömeç'in kendi yazıları, akademik makaleleri, kitapları ve kendisiyle yapılan mülakatlar bulunmaktadır. İkincil kaynaklar ise Gömeç'in çalışmalarını değerlendiren akademik yayınlar ve tarih kitaplarıdır. Araştırma sürecinde Gömeç'in çalışmalarının yanı sıra Türk mitolojisi ile ilgili diğer önemli kaynaklarda analiz edilmiştir.

Yine Türk mitolojisi konusu ile ilgili olarak literatür çalışması yapılmış, bu alandaki araştırmalar incelenmiştir. Konunun alt başlıkları fişlenerek karşılaştırmalı okumalar yapılmış, tasnif edilmiş ve sınırlandırılmıştır.

3.2. Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evreni, Türk mitolojisi, eski Türk dini ve Şamanizm konularında yazılmış olan tarihi belgeler, mitolojik metinler ve akademik çalışmalardan oluşmaktadır. Araştırma, Türk mitolojisinin temel unsurlarını ve bu mitolojik yapının içinde yer alan eski Türk dini olan Gök Tengri İnancı ile Şamanizm'in ayrımını ve uyumunu incelemektedir. Örneklem ise, Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç'in bu alandaki eserleri ve yorumları ile sınırlıdır. Gömeç'in çalışmaları, Türk mitolojisi üzerine yaptığı kapsamlı analizler ve bu analizlerin Türk inanç sistemlerinin anlaşılmasına katkıları bakımından seçilmiştir. Bu örneklem, Türk mitolojisinin ve inanç sistemlerinin tarihsel ve kültürel bağlamda daha derinlemesine incelenmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda, literatür taraması ve belge analizi yöntemleri kullanılarak ilgili metinler detaylı bir şekilde incelenmiştir.

3.3. Veri Toplama Araçları ve Teknikleri

Araştırmada ayrıca belge analizi yöntemi kullanılmıştır. Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç'in yazdığı ve onun hakkında yazılan metinler detaylı bir şekilde incelenmiş ve analiz edilmiştir. Bu dokümanlar, Gömeç'in düşüncelerini, teorilerini ve tarih yazımındaki katkılarını daha iyi anlamak için kullanılmıştır. Çalışma süresince ayrıca tarihsel araştırma yöntemi de kullanılarak, Gömeç'in yaşadığı dönemin sosyo-politik koşulları ve bu koşulların onun çalışmalarına etkisi incelenmiştir.

3.4. Verilerin Toplanma Süreci

Veri toplama teknikleri arasında belge analizi ön plandadır. Bu teknik, Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç'in eserleri ve Türk mitolojisine dair diğer önemli metinler üzerinde yoğunlaşarak, metinlerin sistematik bir şekilde incelenmesini ve yorumlanmasını içermektedir. Literatür taraması yöntemiyle, Türk mitolojisi, Gök Tengri İnancı ve Şamanizm konularında yazılmış akademik makaleler, kitaplar ve diğer ilgili yayınlar toplanmış ve analiz edilmiştir. Bu yöntemler, araştırmanın amaçlarına ulaşmak için gerekli verilerin toplanmasını ve bu verilerin derinlemesine analiz edilerek anlamlı sonuçlara ulaşılmasını sağlamaktadır.

3.5. Verilerin Analizi

Belge analizi tekniği kullanılarak, metinler sistematik olarak değerlendirilmiş ve tematik kodlama yapılmıştır. Bu süreçte metinlerde yer alan temalar, karakterler, ritüeller ve inanç sistemleri belirlenmiş ve karşılaştırmalı analizler yapılmıştır. Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç'in eserlerinden elde edilen veriler, Türk mitolojisinin tarihsel, kültürel ve dini bağlamlarının anlamamıza yardımcı olmuş ve bu bağlamda eski Türk dini ile Şamanizm arasındaki benzerlikler ve farklılıklar detaylı bir şekilde ortaya konulmuştur.

4. BULGULAR VE YORUMLAR

4.1. Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç'in Hayatı ve İlmi Kişiliği

Aslen Sinop ili Boyabatlı olan Saadettin Yağmur Gömeç, 1964 yılında Ankara'da doğmuştur. Boyabat'ın yörüklerinden olan ailesi, Oğuz'un Çepni boyuna mensuptur. Çepniler; Sinop'un iç tarafları Çorum'un Kargı, Osmancık tarafındaki yaylalar ve Gümüşhane bölgesine kadar olan alanda yurt tutmuş bir Türk boyu olarak karşımıza çıkmıştır.

Gömeç'in Ataları; bir göç hadisesi ile Samsun bölgesine gelmiş ve Aşiretin bir kısmı buraya yerleşmiştir. Aşiretin diğer bölümü yollarına devam ederek Sinop Boyabat taraflarına ilerlemişlerdir. Burada yurt tutan Çepniler, Boyabat'ın doğusu ile Kargı ile Boyabat arasındaki bölgeye yerleşmiştir. (Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç, 26.05.2023, tarihli görüşmeden).

4.1.1. Aile Hayatı

Geçimini işçilik ile sağlayan Gömeç'in babası, Karadeniz Bölgesi'ndeki yetersiz iş olanakları sebebiyle Ankara'ya gelerek burada çalışmaya başlamıştır. 1960'lı yıllarda Almanya'ya gitmek istediye de bu durum gerçekleşmemiş, bunun sonucunda da Ankara'ya geldikten sonra "*Ben okuyamadım bari çocuklarım okusun.*" diyerek ailesini de Ankara'ya getirmiştir. (Gömeç, a.g.g. 2023). Fazlı Bey ve Döndü Hanım çiftinin üç oğlu olmuştur. Evin en küçük çocuğu olan Saadettin Yağmur Gömeç'in, Hasan ve İbrahim adında iki ağabeyi vardır. Büyük ağabeyi olan Hasan, ailesi Ankara'ya taşındıktan sonra burada eğitim görerek mimar, ortanca ağabeyi olan İbrahim ise öğretmen olmuştur. Saadettin Yağmur Gömeç de Ankara'da doğmuş; ilkokul, ortaokul ve lise öğrenimini burada tamamlamıştır. (Saadettin Yağmur Gömeç, 01.07. 2024, tarihli görüşmeden).

Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç'in babası Fazlı Bey, Karadeniz'in yayla köyünde ikamet etmiş ve buna bağlı olarak imkanların yetersiz olmasından dolayı

okuyamamıştır. Annesi Döndü Hanım ise daha elverişli ve kalabalık nüfuslu bir köyde yaşamış ve 3. sınıfa kadar okuma fırsatı bulmuştur. Gömeç'in annesi ve babası evlendikten sonra, annesi, babasına okuma yazma öğretmiştir. Fazlı Bey Okuma yazma öğrendikten sonra düzenli okumalar yapmış, gazeteler okumuş ve Türkiye gündemini yakından takip etmiştir. Saadettin Yağmur Gömeç babası Fazlı Bey için “çok az uyku uyuyarak günde üç işe giden biriydi” demiştir. Babasının ona “okumaz isen benim gibi zor şartlarda çalışırsın bu yüzden okumalısın” demesi, Saadettin Yağmur Gömeç'i etkilemiş ve onu okumaya teşvik etmiştir (Gömeç, a.g.g. 2024).

Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç; vatansever ve ülkücü bir aile ortamında yetişmiştir. Babası Fazlı Bey ve annesi Döndü Hanım'ın ülkücü kökenli olmaları hasebiyle milliyetçi bir insan olarak yetiştirilmiştir. ideolojik olarak ise o dönemlerde ülkücü hareketin ilk gençlik yapılanması içerisinde bulunan ağabeyi Hasan'dan etkilenmiştir. Bu sebeplerden dolayı çocukluk yıllarında tarih bilimine ilgi duymaya başlamıştır. Tarihi sevmesinin dışında küçükken spor ile uğraşmış ve güreşe ilgi duymuştur. Başarılı bir güreşçi olan Gömeç, 1976 yılında Ankara birincisi olmuştur. Daha sonra antrenmanda bacağından sakatlanması üzerine güreşi bırakmak zorunda kalmıştır. (Gömeç, a.g.g. 2024).

Gömeç, yüksek lisansı henüz bitmemişken 1987 yılında evlenmiştir. 1988 yılında Atsız İlkhun adında bir oğlu, 1994 yılında ise Tolunay İlderem adında bir kızı olmuştur. yoğun çalıştığından dolayı çocuklarına vakit ayıramadığı için biyoloji öğretmeni olan eşinin çalışmasını istememiştir. Anadolu'daki Türk aile yapısına paralel olarak Gömeç'in anne ve babası da çocuklarını yetiştirmede onlara yardımcı olmuştur. Gömeç hızlı akademik ilerleyişinin sebeplerinden birisinin de bu durumlar olduğunu ifade etmektedir. (Gömeç, a.g.g. 2024).

4.1.2. Eğitim Yılları ve Gençlik Dönemi

Ortaokul ve lise yılları Türkiye'de sağ-sol çatışmalarının yoğun olduğu dönemlere tesadüf etmiştir. Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç'in eğitim gördüğü yıllar, batılı devletlerin Türk gençlerini birbirine düşürdüğü ve bu husumeti organize ettikleri bir dönemdir. Kendi ifadesi ile “Kendisini sağcı veya solcu olarak tanımlayan vatansever Türk gençleri, sahte dostumuz olan Amerika tarafından oyuna getirtilerek birbirine kırdırılmıştır.” Gömeç'e göre bu olaylardan etkilenmemek mümkün değildi.

Milliyetçi bir ailede yetişmiş ve 12 yaşlarından itibaren ülkücü hareketin içinde bulunmuştur (Gömeç, a.g.g. 2023). Hayatında kendisini etkileyen bir diğer kişi ise sol görüşlü öğretmenidir. Vatansever, talebeleri için uğraşan, onlara yol gösteren, öğrencilerini okumaya teşvik eden ilk okul öğretmeni Gömeç'i okumaya teşvik etmiştir (Gömeç, a.g.g. 2024).

Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç, Ankara'da "Gazi Lisesinde" okumuştur. Gazi Lisesindeki öğrencilerin bir çoğunun sol kökenli insanlar olmalarından dolayı arkadaşlarıyla okula gidip gelirken zorlanmışlar, okul içinde ve dışında sorunlar yaşamışlardır. Okuldaki üç milliyetçi arkadaşı ile birlikte birbirlerinden hiç ayrılmamışlar, tabiri caizse birlikte oturup birlikte kalkmışlardır. Kendi liselerine yakın olan ve genel olarak ülkücü insanların bulunduğu "Ticaret Meslek Yüksek Okulunda" okuyan bazı ağabeyleri ve arkadaşları tarafından onlara eşlik edilerek okullarına gitmişlerdir.

Gömeç, 15 yaşından itibaren ülkücü hareketin içerisinde Türkçü ideoloji ile tanışmış, Türk milletine faydalı olmak amacıyla çabalamış ve yazıp çizmiştir. Genç yaşlarında Hüseyin Nihal Atsız ile tanışmasını "zehirlendim" ifade eden Gömeç, bu tanışmanın hayatında önemli bir dönüm noktası olduğunu söylemiştir (Gömeç, a.g.g. 2023).

4.1.3. Üniversite Yılları

Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç, tarih bilimine ilgi duymasından dolayı 1981 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Genel Türk Tarihi kürsüsüne girmiş buradan 1985 yılında mezun olmuştur (http-2). Üniversite yıllarında, Hukuk Fakültesini kazanmasına rağmen oraya kayıt yaptırmamış, sevdiği bir bölümde ilerlemek istemiştir. İstanbul'a gitmesi onun hayatında önemli bir rol oynamıştır. Üniversite yıllarında Türkçü dernekler ve milliyetçi insanlar ile vakit geçirmiş, İstanbul'da büyük ilim adamları ile tanışma fırsatı bulmuştur. Birtakım "ilmi" fikirleri örtüşmese de Prof. Dr. Abdulkadir Donuk ile birbirlerini çok sevdiğinden bahsetmektedir (Gömeç, a.g.g. 2023). Prof. Dr. Abdulkadir Donuk, Genel Türk Tarihi Kürsüsü hocalarından birisi idi. Gömeç, "*onunla fikri ayrılığımız yoktu, ancak ilmi ayrılığımız olmuştu*" demiştir. Gömeç, hocası olan Donuk ile ciddi tartışmalar yaşadığını belirtirken: "*fakülteden mezun olduktan sonra onunla ağabey-kardeş, baba-*

oğul gibi bir ilişkimiz oldu. 12 Eylül'den sonra ülkücü hareketin sembol isimlerinden birisi olmuştu” demiştir. Gömeç talebelik yıllarında hocaları ile çekinmeden tartışan birisi idi. Benzeri şekilde doçentlik savunmasında Prof. Dr. İsenbike Togan ile tartışmıştır (Gömeç, a.g.g. 2024).

Gömeç'e göre Ord. Prof. Dr. Zeki Velidi Togan iyi bir tarihçi ve ilim adamıdır ancak iyi bir siyasetçi değildir. Yanlış yaptığı siyasetten dolayı İdil-Ural bir ve bütün kalmamıştır. Bolşevik İhtilali sırasında Sultan Galiyev ve bazı Türkçü aydınlar “*Birleşik Turan Devleti*” kurmayı amaçlamışlardır. Sultan Galiyev, Turan Devleti olması halinde Türklerin güçlü olacağını, küçük devletçikler olacağı takdirde çabuk ayrılacaklarını, Togan ise ayrı bir Başkurt, ayrı bir Tataristan Devleti gibi devletler kurulmasının daha iyi olabileceğini düşünmüştür. Gömeç bu durumun Türklere zarar verdiğini, bu durumdan dolayı Turan'ın kurulmasının geciktiğini ifade Togan'a olan kızgınlığını ifade etmiştir. Benzeri şekilde, Enver Paşa hareketinin başarısız olmasında Togan'ında etkilerinin olduğu kanaatinde. Bundan dolayı doçentlik mülakatında İsenbike Togan ile tartışma yaşamıştır. (Gömeç, a.g.g. 2024).

Üniversite yıllarında, hayatındaki önemli insanlardan birisi olarak gördüğü hocası Prof. Dr. Mustafa Kafalı'dan dersler almıştır. Yine Prof. Dr. Bahaeddin Ögel ve Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu ile tanışma ve ondan ders alma fırsatını yakalamıştır (Gömeç, a.g.g. 2023). 12 Eylül sonrası Alparslan Türkeş'in cezaevine girmesinden dolayı milliyetçi gençler arasında bir başıbozukluk olmuş, bazı ilim adamları onları bir arada tutmak için çabalamıştır. Bunlar arasındaki önemli isimler Prof. Dr. Mustafa Kafalı ve eşi Sevgi Kafalı'dır (Gömeç, a.g.g. 2023).

Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, Prof. Dr. Mustafa Kafalı'nın, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde göreve başlamasını “*çocuklar size dağ gibi bir hoca geliyor*” diyerek öğrencilere aktarmıştır. Atsız'ın talebesi olan Kafalı'nın, Hüseyin Nihal Atsız'ın “Bozkurtlar” romanındaki Yamtar'a benzetilmesi o dönemlerde yaygın bir görüş imiş. (Taş, 2019 s. 456). Öğrencilerini birçok alanda etkileyen bir isim olan Prof. Dr. Mustafa Kafalı için Saadettin Yağmur Gömeç'in sınıf arkadaşı olan Prof. Dr. Kenan Ziya Taş, “*üzerimizde hakkı ve emeği olan ve teşkilatlandırma kabiliyeti çok yüksek bir insandı*” ifadesini kullanmıştır. (Kenan Ziya Taş, 04.07.2024, tarihli görüşmeden).

Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç, benzeri şekilde üniversite yıllarında Prof. Dr. Abdulkadir Donuk içinde aynı ifadeleri kullanmıştır. 12 Eylül sonrasında çok

sıkıntılar çektiklerini, çevrelerine kol kanat geldiklerini, ölkücü, milliyetçi harekette önemli bir rolleri olduklarını vurgulamıştır (Gömeç, a.g.g. 2024). O dönemdeki ölkücü hareket çizgisinin farklı olduğunu, ölkü ocakları içerisinde kaliteli eğitimler verildiğini, orada ilmi ve fikri dersler aldığını ancak 12 Eylül sonrasında bunun değiştiğini ifade etmiştir. “12 Eylül sonrasında ölkü ocakları eski hüviyetini kaybetmiştir” (Gömeç, a.g.g. 2024).

Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç, üniversite yıllarında Türkçü fikirlerinden dolayı bazı zorluklar yaşamış, bu süreçte birtakım insanların düşmanlığını kazanmıştır. Öyle ki bu durum onu okuldan atılmak ile karşı karşıya bırakmıştır. Gömeç, üniversite yıllarında iken 12 Eylül darbesi gerçekleşmiş bu sebepten dolayı üniversitede çeşitli problemler yaşamıştır. Okulda yürütülen birtakım faaliyetlerden dolayı bir yıl boyunca üniversiteye girememiştir (Gömeç, a.g.g. 2023).

4.1.4. Akademik Kariyer ve Çalışmaları

Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç, Genel Türk Tarihî kürsüsünden 1985 yılında mezun olmuş ve daha sonra Ankara’ya dönmüştür. Yüksek lisans eğitimini İstanbul’da yapmak istemişse de Türkçü fikirlerinden dolayı dışlandığından için bunu gerçekleştirememiştir. Okulda yaşadığı problemlere ek olarak Prof. Dr. Mehmet Saray ve Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu gibi bazı hocaları tarafından da dışlanmıştır. Bu bakımdan “*Milliyetçi olduğu söyleyen hocalarının bile husumetini görmüştür.*” (Gömeç, a.g.g. 2023). Yaşadığı birtakım sorunlar nedeniyle Ankara’ya dönmüş ve Hacettepe Üniversitesi’ne girmiştir. Hocalarının teşviki ile yüksek lisans eğitimini Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihî Enstitüsü’nde yapmıştır. Burada “Millî Mücadelede Gaziantep” konulu Yüksek lisans tezini 1987 yılında hazırlamıştır (Gömeç, a.g.g. 2023).

Gömeç’e göre; Genel Türk Tarihînin konusu yalnızca Orta Asya değildir. İçerisine hemen hemen bütün tarih konuları girmektedir. Bir genel Türk tarihçisi yalnızca Orta Asya Türk Tarihîni bilmekle kendisini sınırlamamalıdır. Avrupa, Dünya, Cumhuriyet Tarihlerinin hepsini bilmelidir. “*Yalnızca Göktürk, Hun Tarihîni bilirim gerisini bilmem demek lüksü yoktur.*” Gömeç’e göre Genel Türk Tarihçisi Hun tarihîni de Cumhuriyet tarihîni de iyi bilmek zorundadır. “*Türkiye’de Genel Türk Tarihînin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’tür.*” O Türk Tarihîni ve kültürünü çok iyi bilmemiz

gerektiğini, Türk Tarihînin Osmanlıdan ibaret olmadığını düşünmüş, Genel Türk Tarihî Kürsüsünün kurulması için Zeki Velidi Togan'ı getirtmiştir. (Gömeç, a.g.g. 2023).

Gömeç'in çok değer verdiği hocası Prof. Dr. Mustafa Kafalı, İstanbul Üniversitesinde görev yaparken, Selçuk Üniversitesinin kurulması için Konya'ya gitmiştir. Kafalı, Konya'da iken sıkıyönetim komutanlığının baskısı ile Ankara'ya sürülmüştür. Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç, Prof. Dr. Mustafa Kafalı ile irtibata geçmiş ve Ankara'da 1987 yılında Genel Türk Tarihî Kürsüsünde Türkiye'nin çeşitli illerinden gelen on kadar öğrenciyle birlikte doktora derslerine başlamışlardır (http-2). Doktora eğitimi süresince, Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen, Prof. Dr. Mustafa Kafalı gibi önemli tarihçilerden dersler almıştır. O dönemlerde, fakültenin birinci katında bulunan Tarih bölümü için Ögel; öğrencilerine tarih biliminin önemini belirtmek için “*Şu gördüğünüz fakülte bu koridorun üzerinde durur*” ifadesini kullanmıştır (Taş, 2019, s. 455).

Doktora eğitiminin ders dönemi bittikten sonra, birçok arkadaşının tahrir ve vakıf defterleri çalıştığından bahsetmiştir. Bu durumu ise Osmanlı tarihî ve arşivini en iyi bilen hocalardan birisi olan Kafalı tarafından ders almalarına bağlamıştır. Gömeç ise Prof. Dr. Bahaeddin Ögel ile konuşarak Eski Türk Tarihî alanında çalışmak istediğini söylemiş ancak Ögel'in ona “*Bir tahrir defteri çevir ve unvanını al!*” demesinden dolayı ona da karşı gelemeyerek Kastamonu defterlerini almış ve bu konuda çalışmaya başlamıştır. Ancak bunun ona zevk vermediğini, bu yüzden Eski Türk Tarihî çalışmak istediğinden bahsetmiştir (Gömeç, a.g.g. 2023).

Aynı dönemlerde sınıf arkadaşı olan Prof. Dr. Kenan Ziya Taş: Doktora eğitimi döneminde tahrir defteri çalışmanın revaçta olan bir durum olduğunu ancak “Saadettin reis” Türkçülük damarı çok daha kabarık olduğu için Eski Türk Tarihi konusuna meylettğini ifade etmiştir. (Taş, a.g.g. 2024). Taş, o dönemlerde liseden kalan bir alışkanlık ile Saadettin Yağmur Gömeç'e “reis” “ireis” şeklinde hitap edildiğini ifade etmiştir (Taş, a.g.g. 2024).

Hüseyin Nihal Atsız'ın hayatında önemli bir mihenk taşı olduğunu söyleyen Gömeç, Onun “*Tarihînin esası siyasidir. Sosyal olaylar ise onun çeşnisi vesairedir.*” sözünü söyleyerek tahrir defterleri çevirmenin ona zevk vermemesini açıklamıştır. Bu süreçte Bahaddin Ögel'in rahatsızlanması sebebiyle Prof. Dr. Mustafa kafalı ile

çalışmaya başlamıştır. Kafalı'nın yanına giderek eski Türk tarihî alanında çalışmak istediğini söylemiştir. Kafalı'nın ona "*Sevdiğin bir konuda çalış.*" demesi üzerine Orta Asya Türk Tarihini çalışmıştır. 1992 yılında, "Kök Türkçe Yazılı Metinlerin Türk Tarihî ve Kültürü Açısından Değerlendirilmesi" adlı doktora tezini hazırlayarak "Doktor" unvanını almıştır.

1992 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Genel Türk Tarihî Kürsüsüne yardımcı doçent olarak atanmıştır. Çalışmalarında devam eden Gömeç, 1996 yılında Doçent, 2001 yılında ise Profesör unvanını almıştır. 1997-2005 yılları arasında Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Kuzey-Doğu Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Başkanlığı görevinde bulunmuştur. (http-1). 2006-2007 yıllarında Giresun Üniversitesinin kurulması gündeme gelmiş, Saadettin Yağmur Gömeç, kurucu dekan olarak burada görev almıştır. Daha sonradan Giresun Üniversitesi'nin rektörü ile ciddi tartışmalar yaşamasından dolayı buradaki görevinden istifa etmiştir. (Gömeç, a.g.g. 2024). 2012 yılında İLESAM Kültür ve Sanat ödülüne layık görülmüştür. 2014 Yılında, her yıl Nazilli Türk Ocağı tarafından verilen "Türk Millî Mücadelesinin Önderlerinden Hacı Süleyman Efendi" adına verilen Türk Kültürüne Hizmet Ödülü'nü almıştır. Ankara Üniversitesinde 2013-2015 yılları arasında Tarih Bölümü Başkanlığı görevini yapmıştır (http-1).

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde hali hazırda görevine devam etmekte olan Saadettin Yağmur Gömeç burada Orta Asya Türk tarihi, kültürü ve dini üzerine lisans ve lisansüstü dersler vermiş ve çok sayıda yüksek lisans, doktora tezine danışmanlık yapmıştır.

4.1.5. TİKA ve Diğer Projeler

26 Aralık 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Türk Devletleri kurulmuştur. O zamanlar Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve dönemin Başbakanı Süleyman Demirel bu konu ile ilgili olarak "*hazırlıksız yakalandık*" demiştir. Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç; "*Atsız Bey'in talebeleri olarak biz bu duruma 1940'lı yıllardan itibaren hazırlanmaktaydık*" demiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, Türkiye İş Birliği ve Kalkınma Projesi'nin (TİKA) kurulması söz konusu olmuştur. Bu süreçte Prof. Dr. Saadettin

Yağmur Gömeç, Prof. Dr. Sema Barutçu, Prof. Dr. Mehmet Saray, Prof. Dr. Ali Arslan gibi isimler TİKA'nın kurulmasında rol oynamışlardır.

Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç, bu süreçte devletin yetkili kişileri tarafından çağrılmış ve TİKA bünyesinde göreve başlamıştır. TİKA tarafından günümüzde sürdürülen bazı projelerin temelleri bu dönemde atılmıştır. Türk Devletlerindeki okullara Türkçe öğretmenlerinin gönderilmesi, bölgede TİKA ofislerinin açılması, ansiklopediler gibi önemli kaynakların aktarılması, Türk tarihî dersleri verilmesi, Türk Dünyası Spor Birliğinin kurulması, spor oyunları düzenlenmesi, ressam ve tiyatrocuların bir araya gelmesi gibi birçok ortak kültürel aktivitelerin düzenlenmesi amaçlanmıştır. Günümüzde TÜRKSOY bünyesinde gerçekleştirilen işler 1992 yılında Saadettin Yağmur Gömeç ve onun ekibi tarafından hazırlanarak TİKA'ya verilmiştir.

1993 yılında, Gömeç ve görevli diğer insanlar tarafından hazırlanan projelerden birisi de Moğolistan ve çevre ülkelerdeki Türk eserlerinin restorasyonu ve koruma altına alınması projesidir. Daha sonra Saadettin Yağmur Gömeç, TİKA'da çalıştırılmamış ve önüne birtakım engeller konulmuştur. Bu süreçte projeleri hazırlayıp teslim ettikten sonra Prof. Dr. Sema Barutçu ile istifa etmişler ve üniversiteye geri dönmüşlerdir. Gömeç'in dönmesinden sonra 1995'li yıllarda Moğolistan Türk Anıtları Projesi (MOTAP) yürütülmüştür (Gömeç, a.g.g. 2023).

MOTAP projesi geniş kapsamlı bir projedir. Proje bağlamında araştırma merkezlerinin kurulması, kazı çalışmalarının yapılması, eserlerin restorasyon işi, yine eserlerin kopyalanması gibi işler MOTAP tarafından yürütülmüştür. Başbakan Süleyman Demirel Moğolistan'ı ziyaret ettiğinde, Türk anıtlarının olduğu yerleri gezmiş, buraya yol yapılmasını istemiştir. 1995'ten sonra bölgeye ekipler gidip gelmeye başlamıştır. Şuan müze olan kazı evleri o dönemlerde yapılmıştır. 1996 yılından sonra bölgeye ekipler gidip gelmesine rağmen projeden verim alınamamıştır. Bunun üzerine TİKA'dan sorumlu devlet bakanı, projeyi kimin hazırladığını sormuş ve projeden uzaklaştırılan Gömeç, tekrar göreve çağırılmıştır. Bunun üzerine 2001 yılında Gömeç, proje kapsamında tekrar bölgeye gitmiş ve çalışmalara başlamıştır. (Gömeç, a.g.g. 2023).

2001 yılında tekrar göreve başlayan Gömeç, ortaya çıkan birtakım sorunlardan dolayı üniversiteye geri dönmüş, yetkili kişilerin değişmesinin ardından 2003 yılında

tekrar projeye çağrılmıştır. Proje kapsamında bölgeye asfalt yollar yapılmış, anıtlar müzelere taşınmış ve koruma altına alınmıştır. Abideler koruma altına alındıktan sonra yerlerine kopyaları konulmuştur. Bu süreçte anıt mezarların planları çıkarılmış, Bilge Kağan Anıt Mezarının kazısı büyük oranda bitirilmiş ve onun özel eşyaları, hazinesi ortaya çıkarılmıştır. Gömeç ve ekip arkadaşları 2001-2003 yılları arasındaki kazı faaliyetlerinde, Bilge Kağan ve Tonyukuk Anıt Mezarlarındaki kurganların jeofizik ve harita çalışmalarının tamamlayarak Türk ve Moğol yetkililere teslim etmiştir. 2004 yılında TİKA başkanı projenin bittiğini ve artık kazı yapılmayacağını açıklamıştır.

Bilge Kağan Anıt Mezarlığında yürütülen kazı faaliyetlerinin ilk basamağında “ok uçları, gem parçaları, elbise kopçaları, kemer iğneleri, at dizginine ait olduğu düşünülen halkalar, çatı kiremitlerini süsleyen desenli kapaklar ve kimi araştırmacılar tarafından dini nitelikli burada olduğu düşünülen at kafatası ve koyun iskeleti bulunmuştur.” Kazının ikinci basamağında ise devlet başkanlarına ait olduğu düşünülen, üzerinde binlerce gümüş işlemesi olan bir sandık bulunmuştur. Moğol bilim adamları bunun Moğolistan’da bulunan en kıymetli buluntu olduğu görüşündedir. Buluntular arasındaki en önemli nesne ise üzerinde kanatlarını iki yana açmış ve değerli bir taş tutan kut kuşu (Tük kuşu) kabartması olan ve saf altından yapılan taçtır. (Gömeç, 2020c, s. 467, 472)

4.1.6. Eğitim ve Danışmanlık Görevleri

Sovyetler Birliği’nin dağılıp, Türk Cumhuriyetlerinin kurulmasının ardından Başbakan Süleyman Demirel, her Türk devletinden iki bin kadar öğrenciyi getirmek için söz vermiştir, ancak Türkiye bunun alt yapısını henüz hazırlamamıştır. Söz verildiğinden dolayı öğrencilerin Türkiye’ye getirilmesi için TİKA’ya görev verilmiştir. O sırada TİKA’da bulunan Gömeç, öğrencilerin getirilmesinde görevlendirilmiştir. Bu süreçte on bin kadar öğrenci Türkiye’ye getirilmiştir. Gömeç bu sırada TİKA’da danışman olarak görev yapmış ve öğrencilerin yerleştirme organizasyonu gibi işler ile uğraşmıştır. Türkiye’ye gelen öğrencilerin büyük bir kısmı Türkiye sevdası ile ülkelerine geri dönmüştür. Türkiye Türkçesini öğrenerek ülkelerine dönen soydaş öğrenciler, ülkelerinde devlet adamı, bürokrat olarak görev yapmışlardır. (Gömeç, a.g.g. 2023).

Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç, 1992-1993 yıllarında Yesi’de bulunan Ahmet Yesevi Üniversitesi’nin kuruluşunda görev almıştır. Burada baş danışman olarak görev yapan Namık Kemal Zeybek ile Üniversitenin tüzüğü’nün hazırlanması gibi konularda çalışmıştır. Gömeç, Kazakistan’a gitme konusunun bir anda gerçekleştiğinden bahsetmektedir. O TİKA’dan ayrıldıktan sonra Türk Ocaklarında 1993 yılında yapılan başkanlık seçime katılmıştır. Seçimde Prof. Dr. Mustafa Kafalı ve eşi Sevgi Kafalı söyleşi vermiştir. Seçimde üye olarak seçilecek kişilerin belirlenmesi gibi konular konuşulmuştur. Burada Sevgi Kafalı’nın Gömeç’i önermesi üzerine, Ahmet Yesevi Üniversitesinin rektör yardımcısı olarak belirlenen Prof. Dr. Orhan Kavuncu; *“Saadettin üye olamaz o Kazakistan’a gidecek.”* demiştir. Sevgi Kafalı’nın “neden” diye sorması üzerine *“Hocaya ihtiyacımız var. Türkçülük yalnızca yazıp çizmekle olmaz, biz birlikte Kazakistan’a gideceğiz”* demiştir. Bu şekilde Kazakistan’a gitme durumu gerçekleşmiştir.

Kazakistan yeni kurulan bir ülke olması hasebiyle o dönemlerde fakir bir ülkeydi. Türkiye Ahmet Yesevi Üniversitesi’ne büyük yatırımlar yapmıştır. Türkiye’den, gidecek hocalar için lojmanlar hazırlanmış, ancak burada yer bulamamışlardır. Türkiye’den 15-20 kadar öğretmen ve akademisyenler buraya gelerek çalışmalar yapmayı hedeflemişlerdir. Saadettin Yağmur Gömeç ve bir Türkçü arkadaşı haricinde geri kalan hocalar bir yerlere yerleştirilmiştir. Gömeç bu süreçte çok sıkıntı çektiğinden, 2 hafta kadar kapısı ve penceresi olmayan bir evde kalmışlar ve Türkçü oldukları için dışlanmışlardır.

Ahmet Yesevi Üniversitesi’nde eski Türk tarihî dersleri vermiştir. Burada çok güzel deneyimler yaşadığından bahsederek *“Kazakistan ve Moğolistan benim için çok önemli bir yere sahiptir. Türk Tarihîni yerinde yaşamak benim için güzel bir deneyim oldu”* demiştir. Burada güzel arkadaşlıklar kurmuş, dostlar edinmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Kazak Türkeri, Türkiye Türklerine karşı çok büyük bir sevgi beslemişler, onlara muhabbetle yaklaşmışlardır. Daha sonradan Türkiye’den giden birtakım ipsiz, sapsız insanlardan ve dolandırıcılardan dolayı rahatsızlıklar ortaya çıkmıştır (Gömeç, a.g.g. 2023).

Kazakistan ve Moğolistan’daki deneyimlerinden bahseden Gömeç, Hüseyin Nihal Atsız’ın “Bozkurtlar” romanından örnek vermektedir. Romanda tasvir edilen “Yamtar, Kurtkaya, sel hadiseleri” gibi tasvirleri orada gözleriyle gördüğünü, bu tabiat hadiselerinin tasvirini orayı hiç görmeden nasıl yazdığına halen şaşığını

söylemektedir. Gömeç'in aktardığına göre; *O coğrafyayı gördüm ve çalışma fırsatı buldum. Bozkır hayatı çetindir. Çin kaynaklarında da Bozkır'ın ne kadar çetin bir coğrafya olduğu anlatılmaktadır. Saha çalışmalarımı yaparken temmuz ayında üç battaniye ile uyuyordum. Gündüzleri kavurucu sıcak olurken geceleri dondurucu soğuk ile karşı karşıyaydık. Yazları kazı yaparken bile bakarsın ki yerin bir metre altından buz çıkabilir. İşte bu sebepten dolayı coğrafya insanların hayatlarını etkilemektedir. Bu coğrafyada ziraat yapamazsın, geçimini hayvancılık yaparak kazanabilirsin. Burada ağustos ayından sonra kış başlamaktadır. Biraz daha batıya gelince iklimin yumuşadığını görüyorsun. Bu sebepten dolayı Batı'ya gelen Türklerin destanları arasında kurt ve kartal gibi motifleri bir süre sonra göremiyorsun. Sert iklimde yırtıcı hayvanlar işlenirken, batıya geldikten sonra ziraat yapıyorsun ve koyun, keçi gibi hayvanlar yetiştiriyorsun”* demiştir.

4.1.7. Yayınlar ve Eserler

Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç Akademik kariyeri boyunca çok sayıda kitap, kitap bölümü, sempozyum bildirisi ve makaleler yayınlamıştır. Türk tarihi ve kültürüne ışık tutan önemli eserlere imza atan Gömeç'in eserleri şunlardır;

- Dişi Kurtun Çocukları (2012)
- Karagül (2013)
- Türkün Kahramanlık Destanı Antep (2014)
- Kırgız Türkleri Tarihi (2014)
- Türk Tarihinden İzler 1 (2014)
- Türk Tarihinden İzler 2 (2014)
- Uygur Türkleri Tarihi (2015)
- Türk Destanlarına Giriş (2015)
- Türk Tarihinden İzler 3 (2015)
- Türk Tarihinden İzler 4 (2015)
- Kastamonu Salnamesi (2016)
- Kök Türk Tarihi (2016)
- Şamanizm ve Eski Türk Dini (2016)
- Türk Tarihinde Çingizliler (2017)

- Tarih-i Türkan Kırkız (2017)
- Türk-Hun Tarihi (2018)
- Türk'ün Atası Oğuz Kağan (2018)
- Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi (2018)
- Türk Kültürünün Ana Hatları (2018)
- Gök Maralın Peşinde (2019)
- Hindistan'da Türkler (2019)
- Selenge (2020)
- Çağdaş Türk Dünyası Tarihi (2022)
- Oğuz Kağan (2024)

Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç'in araştırmamızla ilgili eserleri hakkında kısaca bilgi verilmesi yerinde olacaktır. "Kök Türk Tarihi" isimli eserinde, Orta Asya'da kurulan ve geniş bir coğrafyada hüküm süren Kök Türk Kağanlığının tarihini detaylı bir şekilde ele alır. Kitap, "Kök Türk Tarihi" ve "Türk Devlet Teşkilatı" olmak üzere iki bölümden meydana gelmektedir. Saadettin Yağmur Gömeç, bu eserde Kök Türklerin kuruluşundan çöküşüne kadar olan dönemi incelerken, onların siyasi, sosyal ve kültürel gelişimlerini de ele alınmıştır. Eser, Kök Türk yazıtları ve arkeolojik bulgular ışığında, Kök Türklerin tarih sahnesindeki rolünü netleştirmeyi amaçlamıştır. Ayrıca kitapta Türk Devletinin yönetim ve teşkilat yapısı ile ordu yapısı incelenmiştir.

"Uygur Türkleri Tarihi" eserine Gömeç, Kök Türk Devletinden sonra tarih sahnesine çıkan Uygur Kağanlığının tarihini, kültürel gelişimini ve diğer Türk boylarıyla olan ilişkilerini mercek altına almıştır.

"Türk-Hun Tarihi" adlı eserinde Türklerin Tarihi Coğrafyası, Hun İmparatorluğu'nun kuruluşu, yükselişi ve çöküşü incelenmiştir. Eserin devamında ise Asya Hun Devleti'nden sonra kurulan Türk Hanlıkları ile batıya göçen Ak Hunlar ve Avrupa Hunları ele alınmıştır. Gömeç, Hunların savaş stratejilerini, sosyal yapılarını ve kültürel özelliklerini inceleyerek, bu büyük imparatorluğun Türk tarihindeki yerini vurgulamıştır. Türk tarihinin erken dönemlerine ışık tutan bu eser, Hunların tarihi ve kültürel mirası hakkında bilgi sağlamaktadır. Kitapta dikkat çeken bir diğer unsur ise Çin tarih yazımına göre verilen Türk Hükümdarlarının isimlerinin Türkçe karşılıklarının Gömeç tarafından verilmiş olmasıdır.

"Türk Destanlarına Giriş" eseri, Türk destanlarının yapısını, içeriklerini ve kültürel önemini ele alır. Eser 14 bölümden oluşmaktadır. Her bir bölüm bir destana ayrılmış olup, Destanın sahibi olan Türk boyları hakkında kısa bilgiler verilmiş ve destanların çeşitli varyantları kitaba eklenmiştir. Gömeç, Türk destanların nasıl oluştuğunu ve Türk toplumundaki yerini ayrıntılı bir şekilde inceleyerek bu efsanevi anlatıların tarihi ve kültürel bağlamlarını açıklar. Kendine özgü anlatımı ile eser, Türk mitolojisi ve destanları hakkında bilgi edinmek isteyenler için önemli bir kaynak niteliğindedir. Destanların Türk kültüründeki önemini vurgulayan bu kitap, Türk edebiyatının ve folklorunun zengin mirasını ortaya koymaktadır.

"Türk Kültürünün Ana Hatları" eseri, Türk kültürünün temel özelliklerini, geleneklerini ve değerlerini kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Eser 11 bölümden meydana gelmektedir. Gömeç bu eserde, Türk dilini, dinini, Türklerin siyasi ve sosyal yapılarının ve iktisadi hayatlarının nasıl şekillendiğini incelemekte ve Türk ordu teşkilatını ve Türklerdeki siyasi yönetimin nasıl olduğunu açıklamaktadır. Eserde Türk kültürünün tarihsel gelişimi ve bu kültürün önemli unsurları detaylandırılmıştır. Türk tarihine ışık tutan yerli ve yabancı kaynaklar hakkında bilgiler verilmiştir. Eser, Türk kültürünün çeşitli yönlerini anlamak ve bu mirası korumak için kapsamlı bir kaynak sunar. Türk kültürünün zengin mirasını vurgulayan bu kitap, kültürel değerlerin korunması ve gelecek nesillere aktarılması açısından önemlidir.

"Şamanizm ve Eski Türk Dini" eserinde Gömeç, Eski Türk dini olan Gök Tengri inancı ile Şamanizm'in farklarını ve benzerliklerini detaylı bir şekilde incelemiştir. Eser, bu iki inanç sisteminin Türk kültüründeki yerini ve tarihsel bağlamlarını analiz etmiştir. Gömeç, Şamanizm ve eski Türk dini hakkında derinlemesine bilgi sunarak, bu inanç sistemlerinin doğru bir şekilde anlaşılmasını amaçlamıştır. Türk dini ve mitolojik inanç sistemleri üzerine çalışanlar için önemli bir kaynak olan bu kitap, eski Türk dini ile Şamanizm arasındaki ilişkileri net bir şekilde ortaya koymaktadır.

"Türk Tarihinde Çingizliler" eserinde Gömeç, Çingiz Namelerden bilgiler sunulmakta, Türk-Moğol Devleti'nin yükselişi ve devletin, Çingiz Han'ın çocukları arasında bölünmesi hakkında bilgiler içermektedir. Eserde Moğollara ait olan destanların yanı sıra, Çingiz yasalarının Türk töresi ile ilgisi incelenmiştir. Ayrıca Moğol Devleti'ne önemli etkileri olan Türk asıllı iki komutan olan Çelme ve Subutay'ın Türk-Moğol Devleti'ndeki önemi hakkında bilgiler verilmiştir. Eser Moğol

Devletin siyasi hakimiyeti, ordu teşkilatı, Moğollara ait olan destanlar, Cengiz yasaları hakkında bilgiler sunmakta ve bu bağlamda Türk kültürünün Moğol Devleti üzerindeki etkileri incelenmiştir.

“Kırgız Türkleri Tarihi” isimli eserinde Gömeç, Eserin adından da anlaşılacağı üzere Türk boylarının en eskilerinden olduğu ifade edilen Kırgız Türkleri hakkında bilgiler verilmiştir.

“Türkün Atası Oğuz Kağan” adlı eserine Gömeç, Türklerin en önemli destanlarından birisi olan Oğuz Kağan destanı hakkında incelemelerde bulunmuştur. Eserde, Oğuz Kağan’ın tarihte yaşamış bir hükümdar olan Hun Hükümdarı Börü Tonga (Mao-Tun) ile ilgili benzerliği incelenmiş, Oğuz Kağan hakkında yapılan çeşitli yorumlara yer verilmiştir. Türklerin önemli boylarından olan Oğuzlar hakkında bilgi verilen eserde, Oğuz Kağan Destanına ait olan çeşitli Oğuz Name’ler listelenmiş ve kendine özgü dili ile destan aktarılmıştır.

Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç akademik kitaplarına ek olarak tarihi roman denemeleri de yapmıştır. Selenge, Karagül, Gök Maralın Peşinde adlı kitapları gerçek tarihi kişilikler etrafında ve tarihi gerçeklikler perspektifinde kaleme alınan tarihi romanlardır. Romanların içerisinde Türk kültürüne dair çok sayıda destan, efsane, inanç gibi unsurlar göze çarpmakta ve tarihi olaylar siyasi tarihin dışına çıkılarak roman niteliğinde aktarılmaktadır.

Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç, akademik kariyeri boyunca birçok ulusal ve uluslararası sempozyuma katılarak, Türk tarihi ve kültürü üzerine önemli bildiriler sunmuştur. Bu sempozyumlarda sunduğu bildiriler, Türk kültürünün ve tarihinin daha geniş kitlelere tanıtılmasına katkıda bulunmuş ve akademik çevrelerde büyük ilgi görmüştür. Gömeç’in sempozyumlarda ele aldığı konular arasında eski Türk dini, Şamanizm, Türk boylarının tarihsel gelişimi ve kültürel etkileşimler yer almaktadır. Bu sempozyumlarda sunduğu bildiriler, Türk tarihinin çeşitli dönemlerini ve Türk mitolojisinin derinliklerini aydınlatmaya yönelik kapsamlı araştırmalara dayanmaktadır.

Gömeç, ayrıca çok sayıda akademik makale yazmış olup, bu makalelerde Türk tarihinin ve kültürünün çeşitli yönlerini derinlemesine incelemiştir. Bu akademik yayınlarının sayısı 184’ü bulmaktadır. Makalelerinde eski Türk dini ve Şamanizm, Hun, Göktürk ve Uygur Devletleri, Türk boyları, Türk destanları ve mitolojik unsurlar,

Türk Devlet ve ordu yapısı, Türk-Moğol ilişkileri, Sovyet sonrası Türk Cumhuriyetlerinin siyasi gelişimleri ve Türk kültür mirasının korunması gibi Türk kültürüne dair bir çok unsura değinen konulara odaklanmıştır. Gömeç'in makaleleri, Türk tarihine ve kültürüne dair yeni bilgiler sunmakta ve mevcut bilgileri genişleterek zenginleştirmektedir. Bu makaleler, Türk kültürüne ilgi duyan akademisyenler ve araştırmacılar için değerli bir kaynak niteliğindedir (http-2).

4.1.8. Eski Türk Dini ve Şamanizm Üzerine Görüşleri

Eski Türk dini ile ilgili özel bir çalışma yapan Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç; İbrahim Kafesoğlu ve Bahaeddin Ögel gibi hocalardan ders aldığını ve onların derste “eski Türk dini Şamanizm değil” şeklinde anlattıklarından bahsetmiştir. eski Türk dini çalışmasının sebeplerinden birisi olarak bu konuda yapılan çalışmaların doğru bir tahlil ile yapılmadığını, iyi araştırılmadığını düşünmesidir. “*eski Türk dini Şamanizm’ di bu yüzden eski Türk dinine dönmeliyiz diyenlere sorsan Şamanizm’in ve eski Türk dininin ne olduğunu anlatamaz*” demiştir. Eski Türk dini konusunda çalışan insanlar 19.yy.dan sonra yapılan araştırmalara bakarak eski Türk dinini Şamanizm olarak görmektedirler. Şamanizm olarak adlandırılan geleneklerin altındaki sosyal olayların sebepleri mevcuttur. Gömeç’e göre araştırmacılar bu sebepleri araştırmadan çalışmamalıdır. Eski Türk dini Çin kaynaklarında anlatılmaktadır ve hiç birisinde Şaman ismi geçmez. “*Türkçü gençler arasında eskiye özlem vardır. Gençlerimiz bunlara kanmamalıdı*” ifadelerini kullanmıştır (Gömeç, a.g.g. 2023).

Gömeç’e göre; Şamanizm denilen şey tabiattaki gizli güçlere inanmaktan ibarettir. Yine ateşe, suya, güneşe, aya neden saygı duyulduğu açıklanabilir şeylerdir. Ancak bu konuda yapılan araştırmalarda bunlara yer verilmeden Anohin, Verbitsky, Radloff gibi kişilerden aktararak eski Türk dini için Şamanizm demek doğru değildir. Çin kaynaklarında “*Türkler Güneş’e saygı gösteriyor*” ifadesi kullanılmıştır ancak bazı Sinagolar bunu “*Türkler Güneş’e tapıyordu.*” olarak çevirmişlerdir. eski Türk dini ile Şamanizm birbiriyle ayırt edilmelidir.

“Eski Türk Dini ve Şamanizm adlı kitabımın ana kaynağı Kur’an’dır. Buradaki ayetlerden yola çıkarak eski Türk dinini ortaya koymaya çalışıyoruz” demiştir (Gömeç, a.g.g. 2023).

Gömeç'e göre milliyetçi, ülkücü, Türkçü olan ve tarihîni seven gençler yoldan çıkartılmak amacıyla misyoner teşkilatlar tarafından Şamanizm “*kaşınmaktadır.*” Gençleri İslamiyet'ten uzaklaştırmak ve bugün hükmü olmayan Şamanizm'e meyiletmek gayesi içerisindeyler. Türkiye'deki bazı insanlar bilerek veya bilmeyerek buna alet olmuşlardır. Günümüzde popüler olan bu durumu ise yetkililer takip etmemektedirler. Bu suretle bir süre sonra gençlerin hak dinden uzaklaşmalarının yolu açılmaktadır (Gömeç, a.g.g. 2023).

Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç'in aktarımına göre; tarihî kaynakların hiçbirisinde Tanrı'nın erkek veya dişi olduğu belirtilmemiştir. Aynı şekilde Umay için Tanrı denilmesi de doğru değildir. Kitabelerde geçen “Tengri, Umay, Iduk yer-sub” cümlesinde Tengri ve Umay arasın noktalama işareti ile birbirinden ayrılmıştır. Bu işaret göz ardı edilirse “Tengri Umay” olmaktadır ki bazı araştırmacılar kasıtlı olarak bunu ayırmaktadır. Yine Tanrı ve Tanrıça mefhumları hiçbir kaynaktan geçmemektedir.

Her gök katında bir Tanrı'nın olması durumu ile çok daha geç dönemlerde karşılaşmaktayız. Eski Türklerde yer altı Tanrısı gibi bir durum söz konusu değildir. Bu bakımdan “Tarih kaynağa dayanır” kaynağın yazarı ve içindekiler tenkit edilmelidir. Bu duruma ek olarak “Günümüzdeki metodoloji dersleri uyduruk olarak verilmiştir” demiştir (Gömeç, a.g.g. 2023)

4.2. Güney Sibiry Türkleri ve Dünya Görüşleri

Türk Dünyası'nın kadim bir parçası olan Güney Sibiry Türkleri buldukları bölge itibarıyla çeşitli dinlerin kesiştiği bir noktada yer almışlardır. Eski Türk inancının izlerini sürdürmekle birlikte; Şamanizm inancı benimsenmiş, dünya görüşleri içerisinde, yabancı dinlerin ve misyonerlerin etkileriyle çeşitli düşünceler ortaya çıkmıştır. Araştırmacıların belirttiğine göre Hint, İran, Yunan, Yahudi etkilerinin görüldüğü inanç ve uygulamaları arasından Güney Sibiry Türkeri'nin gerçek inançlarını ayıklamak zor görünmektedir (Gömeç, 2011c, s. 39).

Günümüzde, Altay, Tuva, Hakas, Yakut (Saha) olarak bilinen Özerk Türk Cumhuriyetleri; tarih boyunca Sami ve İrani dinlerin, Budizm'in, Maniheizm'in, Lamaizm'in etkisinde kalmış, daha sonradan ise Çarlık Rusya'sının Hristiyanlaştırma, Sovyet Rusya'sının ve Çin'in Ateizm ve Komünizm baskılarına maruz kalmıştır. Bütün bunlar karşısında Sibiry Türkleri öz inançlarını bazen açıkça bazen de gizliden

yaşatmaya çalışmışlardır. Özellikle 19. yy.dan sonra Çarlık Rusya'sının misyonerlik faaliyetleri, Türklerin Hristiyanlaşma yoluyla Ruslaştırma sürecine giden bir zemin hazırlamıştır. Toplu vaftiz törenleri ile Türk isimlerinin kullanımı terk edilerek Rus isimlerinin kullanılması başlamış, erkeklere Vladimir, kadınlara Maria ismi verilmiştir. Faaliyetler sonucunda Türklerin, Rus kıyafetleri giyinmeleri zorunlu kılınmış, yerleşik hayata zorlanmışlardır. Petro tarafından çıkarılan “yasak” vergisi vaftiz edilen kişilerden üç yıl boyunca alınmamıştır. Bunun gibi çeşitli teşvikler gerçekleştirilmiştir (Okutan Davletov, 2021, s. 42). Yine misyonerlik faaliyetleri ile bölgede kiliseler açılmış, İncil, dini ayin metinleri, dualar Altay Türkçesine çevrilmiştir (Potapov, 2012, s. 128). Bu süreçte Rus nezdinde doğru hareket etmeyen Türkler için “Karagas” gibi isimler verilmek suretiyle yaptırım uygulanmıştır. Günümüzde Karagas olarak bilinen “Tofa” Türkleri, kendilerine bu ismin verilmesinden hala rahatsızlık duymaktadırlar. Aynı şekilde Hristiyanlığı kabul etmeyip Rus köylerine göçe zorlanan Hakas Türkleri için “Dağ kalmukları” ifadesi kullanılmıştır (Selçuk H. , 2020, s. 107). Misyonerlik faaliyetleri ile birlikte, Türkler arasındaki ayırım arttırılmaya çalışılmış ve onlar farklı birer toplummuş imajı verilmiştir.

Şamanizm olarak bilinen inanç sistemi, Türklerin eski dini olmaması ile birlikte bahsedilen bu olumsuz durumlar karşısında, Sibiry Türklerinin kültürünü korumada, onu kuşaktan kuşağa aktarmakta önemli bir rol oynamıştır. Şamanizm ile birlikte, Türk kültürüne yabancı unsurlar, Türkler arasında kendisine yer bulmuş, çeşitli düşünceler ortaya çıkmıştır. Güney Sibiry Türklerinin panteon, evren tasavvuru, inanç ve adetleri değişikliğe uğramıştır. Bu durumun 19. yy.dan sonra yaşanmış olması da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu kadar geç kayda geçmesi, aynı dönemde misyonerlik faaliyetleri ve bunun sonuçları olarak incelemek gerekirse eldeki malzemelerin güvenilir ve yetersizliği bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Gömeç, 2011a, s. 95). Güney Sibiry Türkeri'nin Tanrı, evren, kâinat anlayışından kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

4.2.1. Tanrılar

Güney Sibiry Türklerinin itikatları arasında kendine yer bulan Tanrılar panteonunda çeşitli Tanrılara rastlanılmaktadır. Buna göre, gökte iyicil Tanrı ve ruhlar

yer alırken, insanların kötülüğü için uğraşan kötücül Tanrı ve ruhlar yer altında yaşamakta idi (Potapov, 2012, s. 287). Güney Sibiry Türklerinin inancına göre baş yaratıcı konumundaki Bay Ülgen, kişiyi ve yeryüzünü yaratmış, kişinin kendisi ile mücadeleye girmesi üzerine ona Erlik adını vermiş ve yer altına atmıştır (Gömeç, 2011c, s.25). Ülgen ve Erlik Sibiry Türklerinin inançlarında birbirleri ile zıt durumda görülmektedir. Bu bakımdan semavi dinlerde kendisine yer bulan şeytan ile alakalı olabileceği düşünülebilir. Yine Ülgen ve Erlik için aralarında husumet olmayan ve birbirlerini tamamlayan iki varlık olduğu görüşü bulunmasıyla birlikte Gömeç, bu kanaatte olmadığını belirtmektedir (Gömeç, 2011c, s.28).

4.2.1.1. Bay Ülgen

Altay Türkleri arasında destan ve efsanelerden anlaşıldığı üzere en büyük Tanrı olarak karşımıza Ülgen çıkmaktadır. Ülgen günümüz Kazak ve Kırgızların lehçelerinde “büyük” anlamına gelmektedir (Gömeç, 2011c, s.28). Hikmet Tanyu, eski Türkçede, Ülgen isminin Tanrı'nın sıfatını karşıladığını, “Büyük” ve “Ulu” anlamlarında kullanıldığını düşünmektedir (Tanyu, 1980, s. 179). Ülgen'in bir diğer ismi ise Kuday'dır. Kuday ismi Türkler arasında Farsçadan geçmiştir. Farsçadaki “Hüda” bozulmaya uğrayarak Türkçedeki “Kuday” kelimesine dönmüştür (Günay ve Güngör, 2015, s. 48). Türk Soyotlar arasındaki en büyük Tanrı Kayrakan'dır. Kayrakan eski Türkçe 'de “sıyanet etmek” “saklamak” “korumak” anlamlarına gelmektedir. “Esirgeyen” “Koruyan” anlamına gelir (Tanyu, 1980, s. 12). Yine ona Altay kavimleri arasında Oçurman, Kurbustan, Kara Han gibi isimlerle hitap edilmiştir (Bayat, 2017, s. 23). Ülgen; Göğün ol altıncı katında, kutup yıldızının üstünde yaşayan bir Tanrı olarak kabul edilmiştir. O dünyanın yaratıcısıdır ve iyilik seven bir Tanrıdır. Ülgen'in Karşıt, Puura Kaan, Burça Kaan, Kara Kuş, Yajil Kaan, Paktı Kaan, Er Kaanın adında yedi oğlu vardır (İnan, 2018, s. 48).

Ülgen; derlenen mitolojik hikayeler arasında, uzun sakallı, üç yüzlü üç kalpaklı bir ihtiyar olarak tasvir edilmiştir (Bayat, 2017, s. 24).

Altay Tubaları arasında Ülgen için üç yılda bir kere parlak (kır renkli) bir at kurban edilmiştir (Potapov, 2014, s. 70). Yine Altay Türklerinin Bay Ülgen için yapmış olduğu kurban merasimi sırasında şöyle dua edilmiştir:

“Ey büyük atamız Ülgen

Sen sırlı kalpağında
Üç renkli şerit taşırsın
Senin tahtına üç merdiven çıkar
Sen binmek için atları yarattın
Sen uzun saçlı kadınları yarattın
Sen dünyayı barışla süsledin
Sen toprağa sonsuzluk verdin
Oradan hiç vakit kötülük gelmez
Oradan hiçbir ses gelmez
Sen yeri güvenli bir yerde yaptın
Sen insanın güzel kalbini yarattın
Üç renkli papağıyla süslü atamız Bay Ülgen
Sana kurban sunarak sana sığınırız
Akılla yükseliriz (Bayat, 2017, s. 26).”

Yakut Türkeri'nin inançlarına göre gökteki baş yaratıcı Ar-Toyon-Aga'dır. O göğün dokuzuncu katında bulunmaktadır. Bundan başka gökte yaşayan yedi Tanrı daha bulunuyor idi. Göğün dördüncü katında “Ürüng-Ay-Toyon” (Ak Yaratıcı Bey), yine doğumla ilgili An-Alay-Khotun ve Ormanlarla ilgili olan “Bay Bayanay” yaşamıştır (Eliade, 2006, s. 219).

Ülgen için her yıl, ilkbahar, yaz ve sonbahar 'da beyaz bir kısrak kurban edilmiştir (Gömeç, 2018b, s. 176). Ülgen için kurban töreninin uzun sürmesi görülmektedir. Kurban için ilk gün at kesilirken bu ancak ikinci gün Bay Ülgen'e sunulmaktadır. Şaman esrime haline girerek göğün katlarına tırmanmış, Ülgen'e kurbanı sunduktan sonra ise bayılmıştır (Gömeç, 2011c, s. 67).

Ülgen, Güney Sibirya Türkeri'nin destan ve efsanelerden öğrenildiğine göre insanı, daha sonradan yeryüzünü yaratan, insanları tufandan korunması için gemi yapılmasını emreden, kıyamet gününden sonra insanları diriltilecek olan varlık olarak karşımıza çıkmıştır. Aynı zamanda o tabiat olaylarını kontrol eden, insanlara ateşi öğreten varlık idi. Sibirya Türklerinin inancındaki doğum ve bereket ile ilgili bir tanrıça olan Ayzıt yahut Umay adındaki tanrıçalar gibi Ülgen'inde toprağa bağlı kültürlerle ait tasavvurlar olduğu görüşü bulunmaktadır (Gömeç, 2011c, s. 89). Bu bakımdan konar-göçer yaşam tarzını benimseyen Türklerin, tarım toplumlarındaki zirai Tanrı ve Tanrıça mefhumu geliştirmeden, bu varlıkların Türk kültürüne uzak olduğu düşünülebilir.

4.2.1.2. Yayık, Suyla ve Karlık

Suyla ve Karlık, Ülgen'in çocukları olarak karşımıza çıkmıştır. Bu bakımdan iyicil Tanrılar arasında yer almakta, kamlar ile Ülgen arasında aracı olmaktadır. Suyla, insanı korumak için Ülgen tarafından gönderilmiş bir varlıktır. Şamanlara gök yolculuklarında yardım etmiş ve kurbanın ulaşmasını sağlamıştır. Şaman kurban sunması için yola çıktığı sırada, şamana kötü ruhların musallat olmasını engellemiştir (İnan, 2018, s. 32). Karlık Suyla gibi insanları koruyan, gözeten, onlara iyilik veren bir Tanrı olarak karşımıza çıkmaktadır. Şamana yoldaşlık etmiştir (İnan, 2018, s. 46).

Yayık iyi Tanrılardan birisi olup, Ülgen tarafından insanlara gönderilmiş, onları fenalıklardan, kötülüklerden koruyan, bir varlıktır. O, Bay Ülgen insanı yaratırken ona yardım etmiştir. Şaman dualarında “*Ülgen'in bir parçası, Ay'la güneşin oğlu*” olarak tasvir edilmiştir (Bayat, 2017, s. 28). Yayık, göğün beşinci katında oturarak, şamanların kurban törenlerinde ona yardım etmiştir. Tufanda insanları kurtarmıştır. Bir başka inanca göre ise Yayık; Altay Türkleri arasında Ülgen'in oğlu, Tubalarda ise Ülgen'in kızı durumundadır. Maymay'lar ise onu orman hayvanlarının sahibi olarak görmüşlerdir (Potapov, 2012, s. 292).

Destan ve efsanelere göre Yayık denizlerin hâkimi olarak karşımıza çıkmıştır. Aynı zamanda ona Talay Han olarak seslenilmektedir. Ülgen'in emri ile gemi yapan ve insanları tufandan koruyan “Nama” tufan bittikten sonra “Yayık Han” adı ile Tanrılar arasına girmiştir (Gömeç, 2011c, s. 40).

4.2.1.3. Umay Ana (Ene)

Umay bütün Türk coğrafyasında bilinen, saygı, sevgi ve hürmet gösterilen, doğumla ve çocuklarla ilgili olduğu düşünülen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Umay ile ilgili çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Gömeç; Göktürk kitabelerinde geçen Umay'ın yanlış yorumlandığını ve bu yüzden ilahe olarak algılandığı görüşündedir. Bununla birlikte Kaşgarlı Mahmut “Umay'a tapırsa oğul bolur” demiştir (Gömeç, 2018d, s. 703). Batılı araştırmacıların Türklerin çok Tanrılı bir yapısı olduğunu ispat etme yolundaki yanlı çalışmaları neticesinde Umay, kimi araştırmacılar tarafından Tanrıça olarak algılanmıştır. Verbitskiy'nin Altay sözlüğünde Umay, koruyucu ruh ve Tanrıça olarak geçmiştir (Gömeç, 2018d, s. 704).

Güney Sibiry Türkleri arasında doğum ile ilgili olan Umay ve Ayısıt adında iki ilahe görülmüştür. Emel Esin, “Umay” için çocuğun doğarken içinde bulunduğu zarın adı olarak ifade etmiştir (Esin, 2001, s. 60). Umay, İslamiyet’in kabul edilmesinden sonra “Umacı” olarak varlığını sürdürmüş ve doğum kısırlık gibi konularda o anılmıştır (Günay ve Güngör, 2015, s. 84). Tanyu; Umay, Ak Ene (Ana) gibi isimlerin hep koruyucu ruh olarak kullanıldığını söylemiştir (Tanyu, 1980, s. 177). Kırgız Türkleri arasında da Umay iki anlama gelmekte olup, ilk anlamı kuş, ikinci anlamında ise çocukların koruyucusu olan efsanevi bir kadın idi (Gömeç, 2018d, s. 703).

Umay’ın ateş ve ocak kültürü ile bağlantılı düşünüldüğüne ve çocukları ve doğum yapan kadınları koruduğuna inanılmıştır (Davletov, 2023, s. 185). Gömeç’e göre ateşle ilgili inançların tümünün ateş kültürü adı altında birleştirilmesi doğru olmadığı gibi Umay’ında doğrudan ateşle ilişkilendirilmesi doğru değildir (Gömeç, 2011c, s. 53). Yine bazı araştırmacıların tespitlerine göre, Sibiry Türkleri’nin itikadında yukarıya uzanan ve orada insanları birleştiren bir ip ’in olduğu ve bu hayat ipini Umay’ın tuttuğuna inanılmıştır (Levova vd., 2013, s. 214).

Yakut Türkleri’nin mitlerinde Ürüng-Ayısıt (Ak Yaratıcı Kadın) çocukların doğumlarıyla ilgilenen, onları koruyan, onlara can veren bir kavramdır (Bilgili, 2021, s. 26). Yine Yakut Türkleri arasında “Ogo İmıta” (Çocuk İmısı), (Hamisi) adında bir kavram yer almıştır. Bu kuş şeklinde (Leylek) çocuğun başının etrafında öter ve bereket verir idi (İnan, 2020, s. 36). İnanışa göre, Ayısıt çocukları koruduğu hayvanları ve onların yavrularını da korumuştur (İnan, 2018, s. 35). Altay Türkleri baba ocağından “emegender” “örökönnör” adındaki kuklaları getirerek onların doğumda yardımcı olmasını ümit etmiştir Anlaşılacağı üzere bunlar koruyucu ruhlardır (Bayat, 2022b, s. 49). Eski Türk inancı içerisinde koruyucu ruh mefhumunun bulunmadığı düşünülür ise bunun yabancı tesirler ile geç dönemlerde oluşmuş, daha sonra ise Tanrısallaşma yoluna gidilmiş olabileceği düşünülebilir.

Saadettin Yağmur Gömeç; Türklerin eski dininin tek Tanrılı olduğunu ve Tanrıça kavramının bulunmadığını söylemiştir. Umay hakkında, Türk kültüründe yer alan Dişi Kurt’un bizzat kendisi yahut eskiden Türk ırkını koruyan, sakınan “Kahraman Türk kadını” olduğu görüşündedir (Gömeç, 2018d, s. 708). Bununla birlikte Umay’ın çeşitli kültürlerdeki varlıklara benzetilmesine istinaden Gömeç, Umay’ın Türklere has bir inanç olduğu düşüncesindedir (Gömeç, 2011c, s. 36).

4.2.1.4. Erlik Han

Altay Türkleri arasında yer altı Tanrısı olarak telakki edilen Erlik, kötülükle birlikte anılan, insanlara hastalık gönderen ve bu sayede onlardan kurban isteyen bir Tanrı olarak karşımıza çıkmıştır. Altaylılara göre Erlik, “Kuvvetli” “güçlü” anlamlarında kullanılmaktadır. Buryatlar, yer altının baş Tanrısı için “Erlen” ismini kullanmışlardır (Potapov, 2012, s. 301).

Şamani inanca göre yer altında Erlik Han’a bağlı olan kara neme adındaki kötü ruhlar yaşamışlardır. Yakut Türkleri ise Erlik Han yerine “Arsan Duoloy” adındaki bir varlığı tanımışlardır (Güngör ve Köylü, 2017, s. 29). Erliğin yaratılması ile ilgili olarak:

“Henüz insan yaratılmamışken Ülgen deniz üzerinde yüzen ve insana benzeyen bir çamur tabakası görür. Bu çamur yığınına alarak insan olmasını ister. Ülgen ilk yarattığına Erlik adını verir. Başlangıçta Ülgen’e dost ve kardeş gibi davranan Erlik, bir süre sonra kendini onunla bir tutmaya ve hatta üstün görmeye başlar. Gün geçtikçe Ülgen’den her bakıma uzaklaşır ve onun yarattıklarına düşman olur (Gömeç, 2020a, s. 40).”

“Kara Neme” adlı kötü ruhların oluşumlarıyla ilgili bir destanda;

“Erlik gökten indirildikten sonra toprağa düştü. Erlik ’in hizmetkarları onun peşinden dolu ve yağmur gibi dünyaya döküldüler. Kimisi suya indi ve su-eezi oldu bazıları taşa düştü ve taş-eezi oldu. Dağa inen tuu-eezi ormana inan ağaç-eezi oldu eve düşen uy-eezi hayvana düşen mal-eezi oldu denmiştir (Levova vd., 2013, s. 104).”

Erlik insanlara kötü ruhlar gönderip onları hasta ettikten sonra kendisine kurban sunulmasını beklemiştir. Hastanın iyileşmesi için kurban sunulmaz ise Erlik hastalanan kişinin ruhunu alıp kendisine ait bir dünya olan (ölöttön Tın Algan) denen Dünya’ya götürür ve insanı kendisine uşak yapmıştır (Anohin, 2006, s. 3). Kurbanı sunmada aracı olan şaman:

“Bu kurbanım sizlere ulaşsın
Başım esen sağ yatsın
Ters bakıp bizi ağlatma
Üç yıl müreffeh ve rahat yatarsam (yaşarsam) nezrederim ki
Yine kurbanlar ona yetişsin (ulaşsın)
(Çünkü) iyi kamın bile gücünü alıcı ediniz (İnan, 1987, s. 405).”

Altay Türkleri arasında derlenen destan ve efsanelere göre Erlik şu şekilde tasvir edilmiştir:

“İnsanları olta ile yakalayan zalim ruh
Sen dolu kadehi içmeyi seversin
Senin yüzün kömür gibi kara
Senin kara saçların dimdik

Boyun çok uzun
Sen korkunç yolunu korursun, yalnız ay ışığında
Kimse senin ellerini tutamaz
En güçlü kimse bile senin ayaklarını yerden kesemez
Senin gözlerin dünyaya gölge salar
Dişlerin yaba gibi sarkar
Senin kemiklerinle deri bile yüzülür
Senin yanaklarından demir sesli musiki çıkarılabilir
Sen her şeyi görür, sen her şeyi bilirsin” (Bayat, 2017, s. 34).

Erlık Güney Sibirya Türkeri'nin tasvirlerine göre, “*kara çamur veya kara demirden sarayda, kara taht üzerinde oturur.*” (Gömeç, 2019c, s. 19). Gömeç'in eserinde belirttiği bu ifadeye göre Erlık'in sarayının kara çamur veya demirden yapılmış olması onun gücünü ve kuvvetini simgelediği ile ilişkilendirilebilir. Yine Güney Sibirya Türkleri arasında derlenen bir başka efsanede Erlık Han'ın tasviri şöyledir:

“Ey kara at üzerindeki Erlık!
Kara kunduzdan bir yatağın var.
Kalçan o kadar geniş ki:
Hiç kimse onu kuşatamaz.
Kudretli boynunu,
Hiçbir kişi saramaz.
Kaşların bir karış genişliğinde,
Sakalların kapkara,
Yüzün kana bulanmış.
Ey zengin Kan Erlık!
Saçları parlar, kıvılcım saçar.
Sen ölü kişinin göğsünü,
Kova olarak kullanırsın.
İnsanların kafatası bardak olur.
Gök demirdir kılıcın,
Demirdendir kürek kemiğin.
Kara yüzün kıvılcım saçar,
Saçların dalgalanır.
Çadırının kapısında,
Muhteşem tahtlar vardır.
Sehpan topraktır.
Çadırının damı demirdir.
Güçlü bir öküze binersin.

Eğerini örtmek için,
Bir at derisi yetişmez.
Elini uzatıp,
bahadırları yıkarsın.
Kolanlarını çekerek,
Hayvanları yuvarlarsın.
Ey Erlik, babam Erlik!
Niçin halkı böyle takip edersin?
Söyle niçin mahvedersin?
Yüzün kurum gibi karadır.
Ey Erlik, babam Erlik!
Nesilden nesile,
devirler içinde,
Seni gece, gündüz sayarız (Gömeç, 2011c s. 30).”

Potapov’a göre Erlik hakkında derlenen birtakım bilgiler arasında Lamaizm etkisi görülmüştür (Potapov, 2012, s. 304). Sibiryaya Türklerinin destan ve efsanelerinde, kam dualarında ve dini törenlerin merasimlerinde Erlik, insanın yaratılmasında, özellikle kadının yaratılmasında ve onların günaha bulaşmasında etkili olduğu görülmüştür. Erlik Han, insanlara hastalık gönderen, doğumlarda zorluk yaşanması için kötü ruhları yollayan bir varlıktır (Gömeç, 2011c, s. 25, 31). Hastalık ve doğum süreci birçok kültürde olduğu gibi Türk mitolojisinde de hassas bir dönemdir. Erlik’in bu hassas dönemde kötü ruhlar göndermesi muhtemelen sürecin zorluğunu ve tehlikesini arttırmak içindir.

4.2.2. Evren Tasavvuru

Güney Sibiryaya Türkleri, evreni üç bölüme ayırmakta idi. Bunlar, yukarıda iyi Tanrıların yaşadığı gökyüzü, İnsanların yaşadığı yeryüzü, Erlik Han’ın ve kötü ruhların yaşadığı yer altı dünyasıdır. Yakut Türkleri bunu “Üüheegi Daydı” (Üst Dünya), “Orto Daydı” (Orta Dünya), “Allara Adaydı” (yer altı dünyası) olarak ifade etmiştir (Bayat, 2022a, s. 49). Altay Tatarları, yer altı dünyasına bir delikten girildiğine inanmışlardır. Buraya “Yer Yüzünün Duman Deliği” adı verilmiştir. Şamanlar burayı kullanarak yer altı dünyasına gitmişlerdir (Harva, 2022, s. 18). Abdulkadir İnan Türklerin kozmogoni tasavvurlarının yabancı dinlerin etkileri sonucunda kaybolduğunu ifade etmiştir (İnan, 2020, s. 13). Güney Sibiryaya Türklerinin dünya görüşleri incelenirken dikkat edilmesi gereken husus, bu bilgilerin 19.yy.da derlenmiş

olmalarınıdır. Bir hayli geç olan bu dönem, gerçekliği yansıtmaması konusunda yeterli görünmemektedir (Levova vd., 2013, s. 16). Şuana kadar bu konu ile ilgili karşımıza Kök Türk Kitabelerinde çıkan, “üstte mavi göğün ve altta yağız yerin, iki arasında ise Kişioğlu'nun” yaratılmış olduğuna dair geçen ibaredir. (Gömeç, 2011c, s.33). Bu bakımdan önce uzay sonra dünya daha sonra insanoğlu yaratılmıştır.

Gökyüzü ve yer altı dünyasının yedi yahut dokuz tabakadan müteşekkil bulunduğu görüşü mevcuttur. Kırgızlara ait bir sözde; “cer kulağı ceti kat” denmiştir (Ögel, 2020b, s. 335). Bazı ilim adamları, başlangıçta gök tabakalarının dokuz olduğunu ancak daha sonra yabancı dinlerin etkisi ile bunun yedi kata dönüştüğünü düşünmüşlerdir (Güngör, 2012, s. 71). Altay Türkleri arasında gök katları on iki, on altı, on yedi kat olabilmekte idi (Ögel, 2020b, s. 196). Göğün katları kavramı semavi dinlerde de karşımıza çıkmıştır. Bununla birlikte bu inancın Türkler arasında eskiden beri var olduğu görüşü bulunmaktadır. Hun kağanlarının bir keçe üzerinde yukarı kaldırılıp güneş istikametinde yedi veya dokuz kez döndürüldüğü bilinmektedir (Gömeç, 2014a, s. 84).

Güney Sibirya Türkleri, ölümden sonra gidilecek olan dünyayı yaşanılan dünyanın tersi olarak görmüşlerdir. Buna göre güneş bu dünyada battığında orada doğmakta, yaşanılan dünya yaz iken orası kış olmaktadır (Eliade, 2006, s. 249). Katanov'a göre; tek fark olarak yalnızca orada daha az acı çekileceği düşünülmüştür (Katanov, 2004, s. 53). Bu bakımdan gök ve yer altı dünyasının, orta dünyanın kopyası olduğu düşünülmektedir (Levova vd., 2013, s. 24).

4.2.3. Yaradılış Mitleri

Güney Sibirya Türklerinin düşünceleri içerisinde dünyanın, insanların, evrenin yaratılışı ile ilgili çeşitli destanlar bulunmaktadır. Bu destan ve efsanelerin birçoğunda dış tesirlerin olduğu görülmüştür. Bununla birlikte bu efsanelerin oluşumlarının geç dönemlerde gerçekleştiği göze çarpmıştır.

19. yy.da Güney Sibirya Türkleri arasında incelemelerde bulunan Troşçanskiy'e göre; onların arasında dünyanın yaratılışı ile ilgili bir düşünce bulunmuyor idi (Ögel, 2020a, s. 466). Yaratılış mitlerinin birçoğunun Radloff ve Verbitsky tarafından derlendiği göze çarpmaktadır. Radloff'un derlediği bir yaratılış miti şöyledir:

“Önce her taraf su idi ve hiçbir tarafta toprak yoktu. O zaman Tanrı suya ak bir kuğu kuşu göndererek, bir gaga dolusu su getirmesini emretti. Fakat suya daldığında kuğunun gagasına bir parça toprak yapışmış olduğundan, kuğu bunu üfleyerek fırlattı. Toprak parçaları küçük toz zerrelere şeklinde suya düşerek onun üzerinde yüzmeye başladılar. Bu tozlar büyümek ve yayılmak suretiyle yeri meydana getirdiler. Fakat arazi yassı ve düzdü. Tanrı, gagası ile toprağı karıştırın diye arzın üzerine ikinci bir kuş gönderdi, bu yüzden arzın üzerinde dağ ve vadiler meydana geldi. Fakat güzel ve ağaçsız arazi şeytanın hoşuna gitmedi, o da bataklıkları ile birlikte kara ormanı yarattı, burada yaşayan insanlar fakir ve geçinmeleri zordur. Tanrı, önce arzın üzerinde yalnız başına yaşayan bir insan yarattı, bu insan bir erkekti. Bir gün uyurken, şeytan onun göğsüne dokundu; bunun üzerine erkeğin kaburgalarından bir kemik büyüterek yere düştü (Rafloff, 1956, s. 368).”

Hinduizm Tanrıları içerisinde de onların bir hayvan kılığına bürünüp suyun derinliklerine daldığı göze çarpmaktadır. Benzeri şekilde Hindistan ve Kuzey Amerika Tanrılarının, bir kuşu suyun derinliklerine göndermiştir (Günay ve Güngör, 2015, s. 73). Yine kaburgasından kemik düşmesi Sami dinlerdeki anlatılara benzemektedir.

Harva'nın aktardığı, Altay Tatarlarına ait olan bir yaratılış mitinde ise şöyledir:

“Daha yeryüzü ve gökyüzü yaratılmadan ce sadece uçsuz bucaksız su varken, yüce Ülgen yeryüzünü yaratmak üzere suya girip, uzun uzun düşünür, lakin nasıl başlayacağını bir türkü bilemezken o esnada yanına insan gelir. Ülgen “sen kimsin” diye sorduğunda insani “ben de yer yüzünü yaratmak için geldim” der. Tanrı bu cevaba öfkelenir ve “ben bile bunu başaramazken sen nasıl yapacaksın” diye sorar. İnsan tanrıya, “ama ben bunun için gerekli yeryüzü maddesini neren bulacağımı biliyorum” der. Tanrı insana bu maddeden getirmesini emreder. İnsan da denize atlar ve denizin dibinde bir dağ bulur bu dağdan bir avuç toprağı ağzına alarak yukarı çıktığında bu toprağın bir kısmını tanrıya verirken geri kalanı ağzında saklı tutar. Daha sonra ağzında kalan toprağı kustuğunda yeryüzü üzerindeki bataklıklar ve denizler oluşur (Harva, 2022, s. 73).”

Güney Sibiry Türkleri'nin yaratılış mitleri ile ilgili çok sayıda destan göze çarpar. Yine başka bir efsanede “Kayrakan” dünyayı altı günde yaratmıştır. Buna göre; birinci gün ışığını, ikinci gün göğü, üçüncü gün toprağı ve bitkileri, dördüncü gün ay, güneş ve yıldızları, beşinci gün balıkları ve kuşları, altıncı gün hayvanları ve insanları yaratmış ve yedinci gün ise dinlenmiştir (Bayat, 2022a, s. 89).

Araştırmacılara göre bu destan ve efsanelerin birçoğunda Hint, Yunan, İran, Yahudi etkileri göze çarpmaktadır (Gömeç, 2022a, s. 254). Benzer şekilde, destanlar içerisinde geçen özel isimlerin birçoğu Türkçe değildir (Kafesoğlu, 1998, s. 300). Gömeç'e göre Sibiry Türklerine ait bu destanlar arkaik masallardan ibarettir (Gömeç, 2020a, s. 50). Gök Türk dönemine ait olan dini inanış ve uygulamaların, günümüz Sibiry Türkleri'nin itikatlarından çok daha sistemli olduğu düşünülebilir (İnan, 2018, s. 17)

Altay Türk destanları arasında insanın dokuz cins ağacın dallarında yaratılması, çamurdan ve balçıktan yaratılması ile ilgili motifler görülmektedir.

Kur'an'da da insanların balçıktan yaratıldığı, insanların kadın ve erkekten yaratıldıktan sonra milletlere ayrıldığı yazmaktadır (Gömeç, 2020a, s. 40, 42). Semavi dinlerle bazı açılardan uyumlu görüldüğü göz önünde bulundurulduğunda, bunların ortak inanç değerlerini yansıtmalarını akıllara getirebileceği gibi, 19. yy.dan öncesine dair kayıtların bulunmaması ve eski Türk inancına dair kaynaklarda bu gibi belgelere rastlanılmaması göz önünde bulundurulduğunda dış tesirlerin bu konu üzerinde etkili olduğu düşünülebilir.

4.2.4. Tufan ve Kıyamet

Altay Türkleri arasında tufan hadisesi hakkında birtakım rivayetler bulunmaktadır. Gömeç Tufan'a dair derlenen hikayelerin birçoğunun Tevrat menşeli olduğunu düşünmektedir (Gömeç, 2020a, s. 64). Derlenen Tufan efsanelerinde Nuh "Nama" olup Ülgen'in verdiği emir ile üç oğlunu da yanına alarak gemi inşa etmeye başlamıştır. Suyun derinliğini öğrenmek için kuzgun, karga ve saksağanı yollamıştır. Onlar geri dönmeyince güvercini yollamış ve o ağzında bir dal parçası ile geri dönmüştür (Gömeç, 2020a, s. 66). Tufan hadisesi olarak bir başka rivayette ise "Gök Teke" tufan olacağını insanlara anlatmaya çalışmıştır. İnsanlar ona inanmamış ancak anlatılanlara göre:

"Yedi gün deprem, sarsıntı oldu

Yedi gün dağlar ateş püskürdü

Yedi gün aralıksız yağış yağdı

Yedi gün fırtına oldu ve dolu yağdı

Yedi gün kar yağdı, çovğun oldu"

Bunun sonucunda Tufan gerçekleşti (Bayat, 2017, s. 85)."

Gök kelimesinin geçmesi, bunun Tanrı tarafından gönderildiğine işaret ettiği düşünülebilir.

Kıyamet ile ilgili olarak, Altay Türkleri kıyamet için "Kalgançı Çak" ifadesini kullanmışlardır. Bir gün insanlar azacak, kötülükler alıp başını gidecek, töre bozulacak, kara toprak ateş gibi yanacak idi (Gömeç, 2020a, s. 68). Diğer Sibirya toplulukları ise "uluğ kün" şeklinde ifade etmişlerdir (Güngör, 2012, s. 29).

Bu kıyamet alametlerinin, semavi dinlerdeki kıyamet alametleri ile benzediği düşünülebilir.

Bununla ilgili olarak Orhun Abidelerinde geçen “Türk, Oğuz Beyleri; Kavmi, işitin. Yukarıda gök basmasa, aşağıda yer delinmese Türk Milleti, ülkeni, töreni kim bozabilir” (Orkun, 2011, s. 40). İfadesi verilebilir ki kıyamet anlayışına bağlanabilir. Göğün basması, yerin delinmesi Türkler için kıyamet olarak görülmüştür (Gömeç, 2020a, s. 159)

Radloff’un aktardığı kıyamet ile ilgili bir kaynakta şunları belirtmiştir:

“Kara yer alevlenir, İnsan toplulukları yok olur, Irmaklarda kanlı dalgalar akar, Dağlar girdapta döner. Kayalar gürültü ile yuvarlanır, Semanın kubbesi titrer, sallanır, Deniz dalgaları biri biri üzerine yığılır, Öyle ki dibi görünür. Denizin dibinde şimdi, Dokuz büyük ve kara taş parçalanır, bu taşın her birinden, Birer Demir Bahadır çıkar; Güçlü Demir Bahadırlar, Demir atlara binerler. Atların ön ayakları çizgisinde Dokuz demir kılıç parıldar, Arka ayakları çizgisinde Dokuz demir mızrak parıldar, Koşarken ağaçlara dokununca Bütün ağaçlar yere yıkılır; Canlı varlıklara dokununca Hepsisi mahvolur, yuvarlanır, Tanrım, babam, Kayra Kan, Bu dünyayı yaratan, O zaman kulaklarını kapar, Halkın bağışmasını dinlemez, O zaman Şalyıma, Mandışıra'yı Boşuna yardıma çağırır, O cevap vermez, May-Tara'yı boşuna çağırır, May-Tara cevap vermez, Sonra Erlik'in Karan Bahadır ve Kere Bahadır adlı iki kahramanı, Yerden yükselirler. May-Tara ile Mandışıra Bu bahadırların üzerine atılırlar, Şimdi yer, May-Tara'nın kanı ile Alevlenir, İşte bir gün dünyanın sonu böyle olur (Radloff, 2008, s. 31).”

Gömeç, tufan destanları ve bununla alakalı motiflerin, Sami dinler ve Sümer'den alındığı görüşündedir (Gömeç, 2020a, s. 65). Bilindiği üzere dinler arasında geçmişten günümüze etkileşimler yaşanmış, hiçbir din saf halde kalmamıştır. Bahsedilen rivayetlerin birçoğunun geç dönemlerde kayda alınmış bilgiler oldukları bilinmektedir. Bu bakımdan destan ve efsaneler arasında yer alan dünya ve insanın yaradılışı, tufan ve kıyamet anlayışı ile ilgili rivayetlerin Şaman olduğunu söylenen Türklerin kendi düşünceleri değildir (Gömeç, 2011c, s. 39).

4.2.5. Şamanizm

Şamanizm genel mahiyeti ile Orta ve Kuzey Asya, Kuzey Avrupa, Kuzey ve Güney Amerika, Uzak Doğu'da görülen bir inanç sistemidir. “Büyücü” “Sihirbaz” anlamlarına gelen “Şaman kelimesinin (Selçuk H. , 2020, s. 92). Tunguzca üzerinden Rusya yolu ile batıya geçtiği, esasen Hint-Avrupa Dili olan Sankristçe'nin bir kolu olduğu yönündeki görüşler geçerlilik kazanmıştır (Gömeç, 2020a, s. 32). Sankristçe'de “ikinci rahip” yahut “Budist rahip” anlamına gelen, “Sramana” kelimesinden, Çin diline Şa-men olarak geçmiş, Tunguzca “Şaman” halini almıştır (Güngör, 2012, s. 48).

Gök Tengri dininde ise din adamları için “Kam” kelimesi kullanılmıştır. Tarihi kaynaklarda “Ata Kam” ve “Eş Kam” adındaki iki din adamı ile karşılaşmaktayız

(Gömeç, 2022a, s. 252). Kam kelimesi Hakas Türkleri arasında büyü yapma, ayin düzenleme gibi eylemlerin bütünü anlamına gelmiştir (Davletov, 2023, s. 64). Şamanizm'in ortaya çıkış yeri konusunda da çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bunlara göre; Şamanizm'in güneyden kuzeye yahut kuzeyden güneye yayıldığı düşünülmektedir (Günay ve Güngör, 2015, s. 123). Genel kabul gören bilgi ise Şamanizm'in güneyden kuzeye doğru yayıldığı yönündedir. Bunun sebebi olarak, bu kelimenin Tunguzca 'ya yabancı görünmesi ve yayılıştaki Budizm'in etkileri olduğu düşünülmüştür (Gömeç, 2011c, s.19).

Şamanizm'in bir din mi yoksa inanç sistemi mi olduğuna dair tartışmalar günümüzde de devam etmektedir. Paleolitik ve neolitik çağdan itibaren görüldüğü düşünülen Şamanizm; görünmeyen ruhlar alemi ile irtibat kuran ve onlardan yardım alınan bir inançtır (Güngör, 2012, s. 32). Esasen bütün dinler arasında şamanik unsurların yer aldığı düşünülmektedir. Orta Asya'da çıkan "Yeseviye" ve "Rufaiye" tarikatları arasında Şamani unsurlar bulunmaktadır (Rasonyi, 1971, s. 33). Bununla beraber Şamanizm'i bir din olarak adlandırmak mümkün gözükmemektedir (Gömeç, 2020a, s. 136). O bir din hüviyetinde olmayıp, cinler ve kötü ruhlarla irtibat kuran bir inanç sistemidir. Yine bunu bütün bir milletin inanç sistemi olarak görmekte doğru değildir (Tanyu, 1980, s. 4).

Şamanizm bazı ilim adamlarınca Türklerin eski dini olarak ifade edilmiştir. Ancak bununla ilgili herhangi bir kaynak bulmak mümkün değildir (Bayat, 2022a, s. 198). Esasen Kuzey Asya Şamanizm'i ile ilgili kayıtlar üç yüz yıl öncesine dayanmakta, bunların bir çoğunun da Rus misyonerler tarafından kaydedilen bilgiler olduğu bilinmektedir. Özellikle Radloff, Anohin, Verbistky tarafından 19. yy.da yapılan misyonerlik faaliyetleri sonucunda Türklerin eski dini Şamanizm'e bağlanmak istenmiştir (Gömeç, 2020a, s. 40). Ayrıca Kaşgarlı Mahmut, Divan-i Lügat'it Türk'te Şaman kelimesi hakkında bilgi vermemiştir. Yine ilk yapılan Kur'an tercümelerinde "Kam" kelimesi kullanılmıştır (Tanyu, 1980, s. 72, 108). Çin kaynaklarında Hunların belirli bir dini törenlerinin olmadığı ifade edilmiştir. Şamanizm olduğu takdirde böyle bir bilginin verilmesi mümkün gözükmemektedir (Gömeç, 2011c, s. 20). Büyük devletler kuran Türklerin, eski dinleri ise günümüz Güney Sibiryaya Türklerinin inançlarından çok daha olgunlaşmış ve gelişmiş durumdaydı (İnan, 2018, s. 17).

Orhun Abidelerinde geçen "Iduk yer sub" (Mukaddes yer ve sular) ülke ve toprak parçası anlamında kullanılmıştır. Eski Türk dininin Şamanizm'e mal edilmesi,

Türk'ün kutlu yer ve suyunun (Ülkesinin) Şamanizm'deki ruhlar ile karıştırılmasından kaynaklanmıştır (Gömeç, 2011a, s. 95). Kafesoğlu'na göre ikisi birbirinden tamamen farklı olmakla birlikte şaşırtıcı bir uygunluk söz konusudur (Kafesoğlu, 1998, s. 301). Bayat'a göre Şamanizm, kendinden önce var olan Gök Tanrı İnancı, atalar kültü, gibi Türk kültürünün unsurları ile bütünleşerek, şaman çağına uygun duruma gelmiştir (Bayat, 2006, s. 115).

Orta Asya'daki adet ve geleneklerin birçoğu Şamanizm'e mal edilmek suretiyle Türklerin eski dininin çok Tanrılı olduğu, ateşin, suyun, dağların, ormanların, güneşin birer Tanrı hüviyetine yükseltilmeye çalışıldığı durumu ile karşılaşmıştır. Günümüzde Şamanizm inancında olduğu söylenen Güney Sibirya Türklerinin din adamlarına “Şaman” kelimesi yerine umumiyetle Kam, Oyun, Udagan, Toyun kelimeleri kullanılmaktadır. Bu bakımdan Şamanizm inancına sahip olduğu söylenen Türklerin dahi din adamlarının adı “Şaman” değildir (Gömeç, 2022a, s. 253).

Şamanizm olarak adlandırılan inançta birçok Tanrı'nın mevcudiyeti karşımıza çıkmaktadır. Altay ve Yakut Türkleri inançlarında bulunan Tanrıların, ölü ecdatların, kötü ruhların, Şamanların kurbanlarını sundukları ve dua ettikleri birer kavram olarak karşımıza çıkmıştır. Din Tarihi araştırmacılarına göre hiçbir din tek başına kalmamış, mutlaka başka dini unsurlar, dinler arasında birbiri yerine geçmiştir. Altay Türklerinin destan ve efsanelerinde bulunan Yaradılış, Tufan gibi efsanelerin birçoğu Tevrat menşei olarak karşımıza çıkmıştır (Gömeç, 2020a, s. 64). Günümüzde ise Şamanizm'in basım-yayın araçları ile Dünya'nın birçok yerine yayıldığı, çeşitli misyonerlerin kendi inançlarını, Şamanizm'in içine dayattıkları görülmüştür. (Gömeç, 2011c, s, 109). Dış tesirlerin olmasının yansırı kayda alınan bilgilerin misyonerler tarafından gerçekleştirilmesi, kendi dinlerini yaymak amacıyla bölgedeki Türkleri daha geri kalmış gösterme çabası içerisinde bulunmuş olabilecekleri de göz önünde bulundurulmalıdır.

4.2.5.1. Şaman

Şamanizm'de, gökyüzü, yeryüzü, yer altı olmak üzere üçlü evren sistemi karşımıza çıkmıştır. Halbuki Eski Türk İnancında bilindiği gibi “Üstte mavi gök, altta yağız yer ve her ikisi arasında da kişiöğlü yaratılmış idi” (Orkun, 2011, s. 29). Geç dönemlerde yabancı dinlerin etkisi ile Güney Sibirya Türklerinin itikadı arasında bir de “yer altı

dünyası'nın" eklendiği göze çarpmaktadır. Şamanlar bu üçlü evren sistemi içerisinde trans halinde üst dünyaya yahut alt dünyaya giden, oralarda iyi veya kötü ruhlar ile pazarlık yapan, kurban ruhlarını ulaştıran kimselerdir (Gömeç, 2011c, s. 22).

Şaman kelimesinin 17. yy.da Ruslar tarafından Çin'e gönderilen elçi E. Isbrand ve A. Brand'ın seyahatnamesinde çıktığı düşünülmüştür (İzgi, 2012, s. 32). Yakut Türkleri arasında dört tane Baş Şaman'a rastlanılmaktadır. Bu dört şamanın, dört unsur ile ilgili olduğu düşünülmüştür (Bilgili, 2022, s. 11). Altay Tatarları, Şamanlığın doğuştan geldiğine ve sara nöbetleri ile kendini gösterdiğine inanmışlardır (Harva, 2022, s. 366). Bir başka inanca göre Şamanlık babadan oğula aktarılmaktadır. Bu bakımdan Şamanlar Ata ruhlarının güçlerini de kullanmışlardır (Radloff, 2008, s. 34). İlk şamanın olması ile ilgili birtakım rivayetler söz konusudur. Buna göre:

"İlk başlarda şaman yoktu. Erlik'in gönderdiği kötü ruhlar insanlara zarar veriyor, insanlar kendilerini koruyamıyorlardı. Bunun üzerine Tanrı insanı koruması için bir Bürküt (Kartal) yolladı. Ancak ne kartal insanların dilinden ne de insanlar kartalın dilinden anlamışlardı. Bir süre sonra kartal yeniden yeryüzüne inmiş, burada bir ağacın altında uyuyan bir kadın ile evlenmişti. Bir süre sonra bunların çocukları olmuş, bu çocuk ise ilk Şaman olmuştu (Bayat, 2017, s. 157)."

Teleütler ise Şamanların seçilme süresinde, özel bir "kamlik hastalığına" yakalandıkları, bu hastalığın bir yıl sürdüğüne inanmışlardır. Şaman bu hastalığa yakalandıktan sonra ruhlar onu ele geçirir ve bir nevi yeniden yaratır idi (Direnkova, 2014, s. 15, 16).

Şamanizm'de birde Ak Şaman, Kara Şaman, meselesi ortaya çıkmıştır. Bunun geç dönemlerde ortaya çıktığına dair görüş bulunmakla birlikte, Kara Şamanların yer altı dünyasının hükümdarı Erlik ile, Ak Şamanların ise gökyüzünün sahibi olan Ülgen ile irtibatlı olduğu göze çarpmaktadır (Eliade, 2006, s. 218). Ak Şamanlar için (Sagani Bö) Kara Şamanlar için (Karain Bö) kelimeleri kullanılmıştır (Harva, 2022, s. 389). Altay Türklerinin inanışlarına göre yer altında "Kara Neme" adı verilen kötü varlıklar yaşarmışlardır. Erlik Han bunları insanlara kötülük yapsın diye yer yüzüne yollamıştır. Kara Şamanlar, bu ruhlardan insanları kurtarmaya çalışılmıştır (Güngör ve Köylü, 2017, s. 29). Bazı araştırmacılara göre bu ayırmda İran tesirlerinin olduğu düşünülmüştür. Gömeç'e göre eski Türk inancı içerisinde yer alan Kam'lar arasında böyle bir ayırım yok idi (Gömeç, 2022a, s. 256). Bu bakımdan yer altı dünyasının ve onunla ilgili inançların sonradan ortaya çıkmış olabileceği düşüncesi kuvvet kazanmıştır.

Orta Asya’da eski din adamı olan “Kam” için günümüzde “Bakşılardan” yer aldığı düşünülmüştür. İslamiyet’in etkisi ile kötü ruhların yerini burada cinler almıştır. Kazak, Türkmen ve Kırgızlar arasında Bakşılar umumiyetle erkek olmaktadır. Onlar şifa veren, kötülüklerden korumaya çalışan kimselerdir. Kadın Bakşılar’a Kırgızlar “bübü” ismini vermektedirler (Gömeç, 2022a, s. 253). Ayinlerinde kopuz kullanmışlardır. Burada hastalık tedavisi için kesilen kurbanın etleri çevredekilere dağıtılmakla birlikte kokusunun ise cinlere ulaşacağına inanılmıştır (Güngör ve Köylü, 2017, s. 23).

Yine Anadolu’da da karşımıza çıkmakta olan Al Bastı, Al Karısı gibi kötücül ruhlar buradan kaynaklanıyor olmalıdır. O loğusa kadınlara musallat olan bir ruh olarak bilinmektedir. Gümüşhane, Erzurum ve Erzincan yöresinde ahırda bulunan atların yelelerini bağladığı düşünülmüştür. İnanca göre o yakalanırsa kendisine hizmet edebilmiştir. Al bastı fenomeni bütün Türk dünyası arasında bilinmektedir. O tüfek sesinden, demircilerden, ocaklılardan korkmuştur. Al Bastı için yapılan bir Bakşı duasında:

“Koyun ciğeri size kâfi değil mi?
Bu koyun ciğerini ciğer saymıyor musunuz?
Eğer böyle ise elime kılıç alırım
Hesapsız ruhlarımla
Size hücum ederim... (İnan, 1987, s. 260).” denir idi.

Şamanlar; doğanın gidişatını etkilemeye çalışan, kötü ruhlar ile bağlantı kuran, onları yönlendirerek hastalıkları defeden, kurbanların Tanrılara iletilmesini sağlayan, onlarla irtibat kuran ve pazarlık yapan kişiler olarak yer edinmiştir. Bu bakımdan şamanlar “psychopompe” (Ruh yöneticisi) durumundadırlar (Günay ve Güngör, 2015, s. 107). Kafesoğlu Şaman için ruhen göklere çıkan, yer altına inen, oralarda dolaşan bir “trans” ustasıdır demektedir (Kafesoğlu, 1980, s. 25). O ateş üzerinde hakimiyet kuran, cinlerle, ruhlarla, ölümler ile irtibatlı olan kimsedir. Şamanın esrime sırasında çırpınması şekilden şekle girmesi alevin transına benzetilmektedir. Bu sebeple o ateşten etkilenmez (Roux, 2021, s. 81). Aynı zamanda avda şanssızlığı gidermek için de Şaman’a başvurulmuştur (Güngör ve Köylü, 2017, s. 22). Şaman bir bilinmez olan gelecek hakkında ölümler yardımıyla bilgi alır, kehanette bulunur (Roux, 2021, s. 65). Bununla birlikte Şamanlar bütün dini faaliyetlerde yer almamışlardır (Gömeç, 2022a, s. 253)

Eliade; Şamanlar hakkında bilgi verirken, onların Güney Sibirya Türkleri arasında önemli olmasıyla birlikte, Tanrılara verilen Kurban'ın sunucusu olmadığını, cenaze ve evliliklerde yer almadığını, kısırlık ve zor doğum gibi konularda ona başvurulduğunu ifade etmiştir. Ona göre Şaman yeni evlileri kötü ruhlardan koruyan, Tanrı için kurban verilen atın ruhuna eşlik eden, ölümlerin geri dönmesini sağlayan, şifacılık ile ilgilenen, bedenden ayrılan ruhları (hastalanan) bulan ve geri getiren kimsedir (Eliade, 2006, s. 213, 214). Harva'ya göre bu işlemleri yapmak için Şaman olması gerekmez. Kabile içerisindeki güvenilir bir kişide gerçekleştirebilmiştir (Harva, 2022, s. 427). Saha Türkleri'nin dini inanış ve uygulamaları sırasında Şamanlara ihtiyaç duyulmamış, sembolik olarak orada yer almışlardır (Gömeç, 2022a, s. 256) Ayrıca geç dönemlere gelindiğinde şamanların ayinlerde talep ettiği kurbanlık hayvanların pahalı olması ve en güzel kısmını kendilerinin almasından dolayı insanların ekonomik sıkıntı çektiği görülmüştür (Direnkova, 2014, s. 15).

Araştırmacılara göre Şamanlığın temelinde asabi hastalıklar yer almaktadır. Şamanlığın doğuştan geldiği, çocukluk yaşlarından itibaren bu kişilerin sara nöbetleri geçirdiği düşünülmektedir (Harva, 2022, s. 366). Şamanlar bu hastalık sırasında kamların ve kötü ruhların işkencelerine maruz kalır. Kam atalarının ruhları gelip ona kamlığı öğretmişlerdir. Bu süreçte bitkin ve hasta olmuşlardır. (Gömeç, 2011c, s. 72). Potapov konuyla ilgili olarak; ruhlar tarafından seçilen şamanların psikolojik hastalılar yaşadığına dair bir kayda rastlamadığından bahsetmiştir (Potapov, 2012, s. 29). Dini merasimler sırasında çeşitli tütsü uygulamaları gerçekleştirmişlerdir. Bu tüsülerin bir çoğunun uyuşturucu özelliği içermesi, İran kültürü ile bağlantılı görülmüştür (Günay ve Güngör, 2015, s. 126).

Şamanlar, Ülgen yahut Erlik için verilen kurbanı, Tanrılara ulaştırmaya çalışmıştır. Esrime halinde bulunan Şaman; göğün yahut yerin, yedi veya dokuz katındaki engelleri (pudak) aşmak suretiyle bu yolculuğa çıkmıştır. Bu sırada "trans" halinde kendinden geçmiştir. Türlü hayvanların donuna girerek çeşitli sesler çıkarmış, döndüğünde ise yolculuk sırasında olan bitenleri destan şeklinde çevredeki insanlara anlatmıştır (Harva, 2022, s. 37). İyi bir Şamanın, kendisinin trans haline geçmesi gibi, çevresindeki insanları da vecd haline sokup başka diyarlara götürmesi beklenmiştir (Gömeç, 2011c, s. 72).

İnanca göre ilk şaman yaratıldığında onunla birlikte "Tsypat turu" adında bir ağaç yaratılmış idi. Tanrı bununla beraber yeryüzünde de üç ağaç yaratmıştır. Bu ağacı

kullanarak şaman malzemelerini yapmış, yarattığı Şaman'a bunun insanların iyiliği için nasıl kullanılacağı hakkında bilgi vermiştir (Harva, 2022, s. 387). Şaman öldükten sonra onun hakimiyeti altındaki ruhlar serbest kalır ve yayılır. Bu durumdan sonra gizemli hastalıklar ortaya çıkar ve insan ruhani olarak yorgun düşer, sıkılır, dalgınlaşır (Harva, 2022, s. 368).

4.2.5.2. Şaman Ayinleri

Şaman ayinleri hastalık, zor doğum, bazen kurban gibi durumlarda kendini göstermektedir. Umumiyetle bir ateş etrafında gerçekleşen şaman ayinlerinde tütsü uygulaması yapılmış, törene göre kötü veya iyi ruhlarla temasa geçilmiş, onlardan bilgi alındıktan sonra gerçekleştirilmiştir Tütsü uygulaması genellikle halisinojen özellikler gösterilmesini sağlayan "Amanita Muscaria" adı verilen zehirli mantar türünden yapılmakta idi. Şaman ayin esnasında esrime halinde göğe yahut yer altına yolculuğunu gerçekleştirmekte idi (Beydili, 2003, s. 507).

Evin reisi tarafından, felaket ve hastalık durumlarında çağrılan şaman, eve geldikten sonra büyü yapmak suretiyle hastalığın sebebini öğrenir, onun nasıl düzeleceği hakkında bilgi alır. Bundan sonra Erlik veya Ülgen için nasıl ve nerede bir kurban kesileceğini belirler ve ayinine başlar idi (Radloff, 2008, s. 38). Şamanlar ayinlerinde üzerinde çeşitli semboller olan külah, cüppe giyer ve çeşitli maskeler takarlardı (Gömeç, 2011c, 23).

4.2.5.3. Şamanların Gök Yolculuğu

Şamanların göğe olan yolculukları, umumiyetle Ülgen adına kesilen kurban ruhlarına eşlik etmesi suretiyle gerçekleşmekte idi. Yılın belirli zamanlarında Baş Yaratıcı konumunda bulunan Ülgen için beyaz bir at yahut kısrak kurban edilir idi (Potapov, 2012, s. 294). Hayvanın ruhu şaman tarafından göğe ulaştırılmaya çalışılmıştır. Şunu belirtmek gerekir ki icra edilen bu törenlerde Şaman'ın bulunmasına gerek duyulmaz, orada olması manevi bir rol oynardı. Kurban merasimleri bizzat kurbanı kesen kişi tarafından yapılmakla birlikte, kabile içinde yer alan yaşlı ve hatırı sayılır kimseler tarafından da icra edilebilirdi (Potapov, 2012, s. 318). Bu bakımdan Şaman, Güney Sibirya Türklerinin dini icraatlarının bütününde yer almamaktadır (Gömeç, 2011c, s. 21).

Şamanlar göğe yolculukları sırasında, göğün katlarında yer alan iyicil Tanrıların yol göstermesi ve ona yardım etmesi ile göğün yedi yahut dokuz katına tırmanmıştır. Esrime halindeki şaman, ateş etrafında trans haline geçerek, uhrevi olarak bu dünyadan ayrılırdı. Yolculuğu sırasında yaşadığı şeyleri, masalsı şekilde yanındakilere anlatır ve kurban sunumu gerçekleştirmiştir (Radloff, 2008, s. 61, 71). Bu bakımdan bazı durumlarda aracı görevini üstlenmiştir.

Radloff'ın Şamanın göğe çıkış törenini ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Buna göre Şaman; kurbanı iletmek için göğün katlarına tırmanmış, Yayıçi'nin yardımını alarak engelleri geçmiş ve Ülgen'e ulaşmaya çalışmıştır. Radloff'un aktardığına göre göğün ancak dokuzuncu katına çıkabilmekte idiler. Göğün on birinci ve on ikinci katına çıkabilen şaman sayısı çok azdır. Şaman dokuzuncu kata ulaştıktan sonra Ülgen'e seslenir. Buna göre;

“Üç merdivenle çıkan han,
Üç sürülü Bay Ülgen,
Karşıdaki mavi yamaç,
Gözükten mavi gök,
Akıp giden mavi bulut,
Erişilmez mavi gök,
Erişilmez ak gök,
Bir yıllık genişlikte sulak yer,
Üç kat yüksek Ülgen ata,
Ay baltasının yüzü ondan sakınır,
Kendisi at tırnağı kullanır,
Bütün halkı sen yarattın, Ülgen
Bizi seslenerek kuşatan,
Bütün hayvanları sen verdin Ülgen,
Bizi felakete bırakma!
Kötülüğe karşı bize kuvvet ver!
Bize Körmös'ü gösterme!
Bizi onun eline verme!
Yıldız dolu semayı,
Bin, bin defa çeviren,
Günahlarıma göre hükmetme (Radloff, 2008, s. 79).”

Şamanların gök yolculuklarındaki temel amaç baş yaratıcı konumundaki Bay Ülgen'e ulaşmak, ona burada kurbanı takdim etmektir. Şamanların gök yolculuklarında beş engel bulunmakta ve bu yol erkek şamanlara açılmakta idi.

Şamanlar gök yolculuklarında ancak beşinci pudak'a kadar temsili olarak çıkabilmekteydi (Gömeç, 2019c, s. 19).

4.2.5.4. Şamanların Yer Altı Yolculuğu

Şamanlar yer altı Hükümdarı sayılan Erlik Han'a kurban sunma törenleri sırasında onunla pazarlık etmek, kurbanlık hayvanı ona ulaştırmak amacıyla yer altı yolculuğuna çıkmıştır. Esrime halindeki şaman, yerin altına doğru sırasıyla engelleri (Pudak) aşmış ve yedinci katta oturan Erlik Han'ın yanına ulaşmaya çalışmıştır. Eliade'in aktardığına göre birinci engelde yer altı dünyasını tasvir etmiş, ikinci kata geldiğinde madenlerin çıkarttığı sestene kaynaklanan gürültü hakkında bilgiler vermiş, beşinci kata ulaştığında rüzgârın uğultusu ve nihayet yedinci kata ulaştığında ise Erlik 'in balçıktan yapılmış olan evini betimlemiştir (Eliade, 2006, s. 233).

Şamanlar Erlik için yapacağı törenlerde cübbe (manyak) giyinmek zorunda idiler (Radloff, 2008, s. 120). Şamanlar cübbelerine Erlik'in Dünyasında yaşayan, yılan, kurbağa gibi birtakım hayvanların tasvirlerini eklemişlerdir (Radloff, 2008, s. 305).

Anohin 'in aktardığı bir yer altı yolculuğuna göre; Şaman güneş ve ay ışıklarının delip geçemediği bir delikten yer altı dünyasına girmiş. burada ilerledikten sonra yedi yol ayrımı bulunan bir yere gelmiş. burayı aştıktan sonra üçüncü engele ulaşmıştır. Burası çıplak kayalıklı, yılan ve kurbağaların olduğu bir çöldür. Burayı geçtikten sonra dördüncü engele ulaşmış. burası Erliğin kızlarının ve bahadırlarının yaşadığı bir yer olarak tasvir edilmiştir. Şaman burada çeşitli aldatmacalardan kurtulmak suretiyle bir üst engele ulaşmıştır. Beşinci engele geldikten sonra burada insan başlarının kaynadığı bir kazan görmüş ve burayı aşarak insan gözyaşlarından oluşmuş olan nehrin yanına ulaşmıştır (Potapov, 2012, s. 180).

Erlik Han için kurban sunumunun yapılması için Şamanlar, özel esrime taktikleri ile yer altı yolculuğunu gerçekleştirmişlerdir. Erlik Han ile dostluk kurup, onunla görüşmüş, hastalık neticesinde kaybedilen ruh bulunmuş ve tekrar geri getirilmiştir (Gömeç, 2011c, s. 22). Erlik tarafından gönderilen hastalık neticesinde ruhun kurtarılması için gerçekleştirilen yer altı yolculuklarında şamanlar bazen başarısız olmuşlar, hastayı iyileştirememişlerdir. Erlik'in insanlara hastalık

göndererek onların canlarını alması, onun Azrail'in işini yaptığını da akıllara getirebilmektedir (Gömeç, 2019c, s. 20)

4.2.5.5. Şaman Kıyafeti ve Davulu

Şaman kıyafetleri için umumiyetle (manyak) ismi kullanılmaktadır. Sagay ve Kaçınlar arasında manyak ismi yerine “ham ton” (kamin kürkü) ismi kullanılmıştır (Potapov, 2012, s. 252). Saha Türkleri arasında bu cüppeyi karşılamak için, “kumu” kelimesi kullanılmıştır (Gömeç, 2017c, s. 26). Şaman kıyafetleri için genellikle sığın, maral, mus, ayı derileri tercih edilmiştir (Kılıç S. , 2010, s. 318). Cüppelerin uzun ve takılı olmaları, ilk şamanların kadın olabileceği görüşünü ortaya çıkartmıştır. Cüppeler üzerinde bulunan çeşitli eşyaları şaman, gök ve yer yolculuklarında kullanmıştır. Yine cüppe üzerinde yer alan çeşitli hayvan figürleri, (kurt, geyik, kartal, vs.) şamanın yolculuğuna yardımcı olan hayvanlar idi (Gömeç, 2020a, s. 39). Şaman cüppeleri üzerinde bulunan sicimlerim, Şamanların ölmüş ataların tasviri olduğuna dair görüş bulunmaktadır (Potapov, 2012, s. 261). Kırgız ve Kazak bakışları arasında, Şaman inancında olan Türker'deki gibi özel bir kıyafet bulunmamaktadır (Gömeç, 2017c, s. 26)

Şaman davuluna “Çalu” “Tüngür” gibi isimler verilmiştir (Güngör, 2012, s. 54). Teleütlerin inancına göre şaman; özel ruhlar tarafından seçildikten sonra, onu “tekrar yaratan” ruhlar davul yapması için emir vermiştir. Şaman ancak bu zamandan sonra defini hazırlamaya başlamış idi. Bu ruhlar şamanın rüyasına girerek, ona davul yapması için hangi ağacı kullanacağını, bu ağacın yerini, davul için kullanılacak hayvan derisinin hangi ahırdaki hayvandan olduğunu söylemiştir (Direnkova, 2014, s. 17, 21). Ayrıca teflerinde kendine ait ruhları bulunmakta idi. Bu ruhlara “Çulalar” denilmektedir. Altay Türkleri arasındaki tef ruhları için “ozogı kam” (önceki kam) ifadesi kullanılır (Potapov, 2012, s. 99, 104). Gömeç'e göre: Şamanizm'de davul olarak adlandırılan çalgı aleti gerçek manada Türk davulu olmayıp, buna def demek daha yerinde olabilecek bir tabirdir (Gömeç, 2011c, s. 23).

Davul üzerinde temsili olarak; hayat ağacı, ay, güneş, dağ, çeşitli hayvan figürleri yer almaktadır. Davul derisi geyik, tay, dağ keçisi derisinden, kasnağı ise sedir ağacından yapılmakta idi (Gömeç, 2003, s. 91). Şaman davulunu kullanarak (Yer-su) ruhlarını çağırır ve onların yardımına başvururdu (Radloff, 2008, s. 23). Davul,

Şamanın ayin sırasında, esrime halindeki yolculuğunda, “bindiği canlı hayvanı sembolize etmekte idi” (Potapov, 2014, s. 75). Şaman için davul ilk yapıldığı zaman ardıç ağacı ile tütsüleme uygulaması gerçekleştirilir ve üzerine saçı olarak arakı serpilir idi (İnan, 2018, s. 102).

Davullar, çıkan ses ve titreşimler ile şamanların esrime haline geçmelerine yardımcı olan nesnelere. Şamanlar, davulla ritim tutar ve dans eder (Bozdemir ve Özçelik, 2019, s. 105). Göğün katlarına tırmanışı sırasında davulu hızlı veya yavaş çalmışlar ve bu şekilde kendisini ve ayine katılanları diri tutmuşlardır. Şamanların davulları sayesinde kötü ruhlar korkutulmuş ve kaçırılmıştır. Davulun çalınması ile birlikte Şaman, cinleri ve perileri yanına toplamakta idi (Gömeç, 2011c, s.60).

4.3. Gök Tengri İnancı

Türkler “Tanrı” kelimesini karşılamak için çeşitli isimler kullanmıştır. Tengri kelimesi, Türk lehçeleri arasında Tanrı, Tengere, Tingir gibi kelimeler ile karşılanmış, Kazan Türkleri Teri, Çuvaş Türkleri ise Tora demişlerdir (Güngör, 2012, s. 21). Çin dilinde de Tanrı kelimesi için “T’ien” kullanılmıştır (Ögel, 2020b, s. 184). Buna ilaveten, Sümerlere ait olan ve parlak anlamına gelen “Dingir” kelimesi için bazı araştırmacılar, bunun Tengri kelimesinden türediğini düşünmektedirler. Oğuzların Tanrı için kullandıkları “Çelep” “Çalap” kelimeleri ise Nesturî etkileri sonucunda gerçekleşmiştir (Günay ve Güngör, 2015, s. 48). Konuyla ilgili olarak Kaşgarlı Mahmut; “Tengri Allah’u azze vecelle... kafirler göğe Tengri derler, yine gözlerine ulu görünen dağ ve ağaçlara Tengri derler” demiştir (İnan, 2020, s. 29). Kaşgarlı Mahmut bu şekilde izah etmesine rağmen “Tengri oğul verdi” “Tengri yağmur yağdırdı” gibi ifadeler kullandığı da göze çarpmaktadır (Ögel, 2020b, s. 180).

Konuyla ilgili ortaya atılan tartışmalardan birisi de göğün kendisinin Tanrı olduğu yahut olmadığına ilişkin tartışmadır. Hikmet Tanyu, burada kullanılan “gök” kelimesinin başka bir fonksiyonu olduğunu, Türklerde tek Tanrı inancının bulunduğu söylemiş, bu sebepten Türk evren tasavvuru içerisinde yer alan gök katları konusuna dikkat çekmiştir. Ona göre göğün tanrı olarak kullanılması Türklerde 7, 9, 16 tanrı olacağı anlamına gelirdi ki bu sebepten bunlar doğru birer tahlil değildi (Tanyu, 1980, s. 185). Türkler Tengri kelimesini gök ile birleştirerek söylemişlerdir. Tanyu ’ya göre “gök” ile “Teng” kelimeleri aynı anlama gelmekte

olup, buradaki “Gök” kelimesi, Tanrının; “enginlik” “derinlik” sıfatlarını karşılamak için kullanılmıştır (Tanyu, 1980, s. 15). Türkler, ulaşılmaz olan Gökyüzünü Tanrı'nın makamı olarak düşünmüşlerdir. Bu sebepten dolayı gök rengine kutsallık atfedilmiştir (Gömeç, 2021b, s. 401). Esasen, Şamanizm inancına bağlı olduğu söylenen Güney Sibiryalı Türklerin Tanrı için kullandıkları Ülgen, Kayrakan gibi isimlerin, tıpkı “gök” gibi Tanrının sıfatları olduğu yönünde görüş bulunmaktadır. Bu görüşlere göre Tanrı sıfatı, Tanrı'nın ismi yerine geçmiştir. Yine Divan-ı Lügat'it Türk'te Tanrı'nın sıfatları için bazı eski kelimeler verilmektedir. Bunlar; “Ugan” (Kudretli), Bayat (Nimetli), “İdi” (Sahip), “Yaratgan” (Yaratıcı), “Tiritken” (Dirilten), “Mengü” (Ebedi), “Türütken” (Yoktan var eden) (Gömeç, 2020a, s. 168).

Gök Tengri Dini'nin M.Ö 5. yy.a kadar uzandığı düşünülmektedir (Gömeç, 2003, s. 102). Türk düşüncesinde soyut bir Tanrı anlayışı bulunmaktaydı. Dede Korkut'ta “Yücelerden yücesin, kimse bilmez nicesin, Aziz Tanrı cümlesi geçmektedir (Gömeç, 2020a, s. 160).” Oğuzlar bir zulme uğradıkları, başları sıkıştığı zaman başını göğe kaldırıp “Bir Tanrı” diyorlardı. (Şeşen, 2010, s. 10). Aynı şekilde Tatarlar hakkında bilgi veren Carpini, Tatarların görünen ve görünmeyen her şeyin yaratıcısı olan tek bir Tanrı'ya tapıldığını söylemiştir (Harva, 2022, s. 114).

Bazı araştırmacılara göre Gök Tengri Dini, tarımla ilgisi olmayan konargöçer toplumlar arasında görüldüğünü, bu sebeple bu dinin menşeinin Orta Asya olduğu görüşündedirler (Kafesoğlu, 1998, s. 308). Bununla birlikte Orhun abidelerinde Türk Tengri'si” tabiri yer almaktadır. “Çin hakanı Türk kavmini öldüreyim, soyunu mahvedeyim der imiş... fakat yukarıda Türk Tanrısı, Türk'ün mukaddes yeri suyu böyle tazim etmiş (Orkun, 2011, s. 34).” Gömeç'e göre bu tabirin kullanılmasının nedeni; Gök Tengri Dini'nin eskiden insanlık için inmiş, daha sonradan milli bir hüviyet kazanmış olabilmesinden kaynaklanmaktadır (Gömeç, 2020a, s. 161).

Pozitivist yaklaşımda bulunan bazı araştırmacılara göre insanoğlu arasında ortaya çıkan dinler, ilkel bir inançtan sistemleşmiş ve olgunlaşmış bir inanca doğru hareket etmekte ve “mükemmelliğe” ulaşmakta idi. Bu bakımdan Gök Tengri İnancı ile ilgili; başlangıçta ilkel ve çok Tanrılı bir yapıda iken Türk Kağanlığı döneminde olgunlaştığı ve geliştiği düşünülmektedir. Bir başka görüşe göre ise Dinlerin kaynağı ilahidir ve ancak insanoğlu onu bozabilir (Öztürk, 2013, s. 338). Gömeç'e göre insanoğlu var olduğundan beri Tanrı'nın kanunları geçmekteydi. Tanrı, insanlara uyması gereken kuralları öğretmek için en baştan bir din göndermişti. Bu bakımdan

dinlerin ilkelikten mükemmelliğe gitmesi gibi bir durum söz konusu olmayıp ancak; zaten mükemmel olan dinler insanoğlundan kaynaklı bozulmalara uğrayabilirdi (Gömeç, 2020a, s. 147).

4.3.1. Gök Tengri İncasının Ana Hatları

Gök Tengri Dinin 'de Tanrı; “Ebedi ve ezeli, canlı cansız her şeyi yaratan, devleti ve milleti koruyan ancak fertlerin işlerine karışmayan, her şeyi bilen ve gören, insanların duasını kabul eden, yaşam ve ölüm elinde olan” bir anlayış ile karşımıza çıkmaktadır (Bayat, 2022a, s. 200). Bu bakımdan Yaratıcı her şeyin yegâne sebebidir. İlahi menşei olduğu düşünülen Gök Tengri İncasında, diğer semavi dinler ile olan birtakım ortak özelliklere rastlamak mümkündür. Bunlar arasında; kurban, bir çeşit ibadet şekli olan ancak nasıl yapıldı hakkında bilgi sahibi olmadığımız “Yükünmek”, hac, oruç, gibi ibadet şekilleri karşımıza çıkar. Bununla birlikte “Tengri Teg” deyimini de eski Türk dininin besmelesi olarak düşünülebilir (Gömeç, 2020a, s. 159).

Türklerdeki Tengri inancı, monoteist bir yapıda karşımıza çıkar. Bu bakımdan Türkler “kitap ehli olmayan ancak tek bir yaratıcı inancına sahip olan kavim” olarak gösterilmiştir (Bayat, 2022a, s. 198). Gök Tengri Dini, Budizm, Maniheizm gibi etkilerden ve özellikle 12. yy.a gelindiğinde, Moğol hakimiyeti döneminde, monoteist bir Tanrı anlayışından koparak düalist bir yapıya bürünmüştür. Aydınlık-karanlık, iyilik-kötülük, siyah-beyaz gibi anlayış içerisinde çeşitli bozulmalar yaşanmıştır (Günay ve Güngör, 2015, s. 48).

Eski Türk dini içerisinde erkek ve dişi Tanrılara rastlanılmamaktadır (Gömeç, 2022b, s. 54). Bununla birlikte kutsal evliliğe de rastlanılmaz (Günay ve Güngör, 2015, s. 44). Eliade konuyla ilgili olarak; Ural-Altay toplulukları arasında hiyerogami görülmediğini, Gök Tanrı'nın yıldırım ve fırtına Tanrıları gibi bir duruma dönüştürülmediğini söylemiştir (Eliade, 2009, s. 83). Moğol devleti de başlangıçta Türklerdeki Tek Tanrı inancına sahiptir. Mengü Han, Fransa kralına gönderdiği mektubunda; “Sonsuz Tanrının buyruğuyla, Gökte tek bir Tanrı olduğu gibi yerde de tek bir Han vardır” demiştir (Eliade, 2009, s. 82). Bu bakımdan Moğollarında eskiden Türk'ün tek Tanrı'sına inandığı düşünülebilir.

Türklerde peygamber olabileceği görüşü ortaya atılmıştır. Kur'an'da her kavme bir peygamber gönderildiği hakkında ayetler bulunmaktadır. Bu bakımdan

Gömeç, Türk destanlarında karşımıza çıkan ve kimi toplumlarca “peygamber köpeği” olarak nitelendirilen “Bozkurt” için Türkler arasına gönderilen bir Yalavaç olabileceği görüşündedir (Gömeç, 2022b, s. 62).

Yine Oğuz Kağan destanı içerisindeki motifler, Oğuz Kağan’ın Türkler arasında gönderilen bir peygamber olarak düşünülmesine sebep olmuştur. Oğuz Kağan destanında “Oğuz doğduktan sonra konuşmaya başlayan, Annesi Tanrıya iman etmediği için sütünü içmeyen ancak iman ettikten sonra ondan süt emen, Kendi dinini seçmediği için Babası ile savaştan bir kahramandır.” Yine Oğuz’un Zülkarneyn Peygamber ile ilintili olduğu görüşü de bulunmaktadır (Ögel, 2020a, s. 167).

Türklerin kutsal vatanları içerisindeki bu tabiat varlıklarına saygı gösterdiği birçok kaynakta göze çarpmaktadır. Teophlaktos bu konuyla ilgili olarak, “Türkler ateşe ve bir takım tabiat varlıklarına saygı duyuyorlar ancak tek bir Tanrı’ya tapıyorlar” demektedir (Roux, 2021, s. 133).” Kaynaklarda karşımıza çıkan saygı gösterimi ile ilgili kaynakların bazılarında; “Türklerin ateşe, ağaca, güneşe tapındığını belirtirler.” Türklerin bu tabiat varlıklarına göstermiş oldukları saygı bu kaynaklarda yanlış anlaşılmalıdır. Bununla birlikte genellikle Arap müelliflerin bunu yazmaları ’da göze çarpmaktadır. İslamiyet’i yaymak amacı güdülmesi ve eski İnançlarına bağlı olan Türklerin ilkel gösterilmesi konuları göz önünde bulundurulmalıdır. Türklerde tabiat kuvvetleri; (ateş, su, ağaç, dağ, güneş, ay, yıldızlar) Tanrı tarafından yaratılmış şeyler olarak kutsaldır. Bu bakımdan saygınlık kazanmışlardır.

Türklerdeki tek Tanrı anlayışı, Türk inancı içerisinde yer alan birçok ruhun, çok daha ötesinde bir kudrete haizdir (Harva, 2022, s. 115). Süryani Mihail “Tourqaye” adlı eserinde Türklerin Tek bir yaratıcıya inandıklarını, onun hakkında fazla bir bilgiye sahip olmadıklarını söylemektedir (Güngör ve Köylü, 2017, s. 52). Türklerin inançlarında yer alan saygı gösterimi ile tapınma ayrı ayrı şeylerdir. 8. yy.da hüküm süren Hazar Türkleri’nin “Hristiyanlığın “baba, oğul ve kutsal ruh” şeklindeki üçlü inancına karşılık “tek bir Tanrı’ya inandıkları” kaynaklarda yer almıştır (Gömeç, 2003, s. 102)

Orhun Kitabelerinde geçen “yer-sub” ifadesinden dolayı bazı araştırmacılar, eski Türk dinini çok Tanrılı bir din gibi tasavvur etmişlerdir. Kitabelerde geçen yir-sub ifadesi, anlamsızca “yer su ruhları” olarak çevrilmiş, eski Türk inancı çok Tanrılı bir yapıya bağlanmak istenmiştir. Gömeç, yir-sub ifadesinin “ülke” “toprak parçası” olarak kullanıldığı görüşündedir (Gömeç, 2011c, s. 100). Ancak Tek Tanrı inancı

bütün kaynaklarda kendini hissettirmektedir. Bununla beraber Türklerde Put anlayışı da görülmemektedir (Gömeç, 2020a, s. 48). Tabiri caizse Türkler; taşı oyup ona tapmayan tek millet olarak karşımıza çıkmaktadır. Ruhların insan şeklinde tasavvurları olmadığı için put yapılmamıştır ancak ruhlara olan saygı, kahinlik ve falcılık gibi mesleklerin Türkler arasındaki gelişimini etkilemiştir. (Gömeç, 2003, s. 100).

Türklerin dini ile ilgili olan kaynaklar az sayıdadır. Genellikle komşularından öğrenilen bilgiler bu kaynakların temelini oluşturmaktadır (Selçuk H. , 2020, s. 89). Bu bakımdan değerlendirilecek olursa, kaynaklarda karşımıza çıkan bilgiler arasında çelişkiler görmek mümkündür. Yine kaynakların verdiği bazı Türk boyları ile ilgili olan dini bilgilerin, Tüm Türkler arasında aynı şekilde görülmesi gibi bir anlayışta doğru değildir. Adriyatik'ten Çin'e kadar uzanan kutlu Türk coğrafyasında Türkler, çeşitli dinlerin etkileri arasında bulunmuş, bir Türk boyunun başka bir dine inandığı görülürken, diğerinin farklı bir dini benimsediği görülmüştür.

Gömeç'e göre eski Türk dininin ana vasıflarında; "Tanrıya ve ölümden sonraki hayata iman, Tanrı ve ölmüş atalar için kurban kesilmesi, cennet ve cehennem kavramı" yer almakta idi. (Gömeç, 2020a, s. 169). Eski Türk dininde: oruç, namaz, hac gibi ibadetler bulunmakta ancak bunların nasıl gerçekleştirildiği bilinmemektedir. Kaynaklarda "Yükünmek" olarak geçen bir tür ibadet şeklinin olduğu bilinmektedir. Yine her yıl hükümdarları önderliğinde bir dağ üzerindeki kutlu atalar mezarlığına gitmekteydiler. Bu semavi dinlerde görülen hac ibadetini çağrıştırmaktadır (Gömeç, 2020a, s. 164).

4.3.2. Tengri ve Türkler

Tanrı "Üstte mavi göğü, altta yağız yeri ve ikisi arasında kişiöglunu yaratmış ve başına Türk Kağan'ını oturtmuştu (Orkun, 2011, s. 29)." Bu bakımdan Türkler gücü, Kut'u Tanrıdan almaktaydılar. Kaşgarlı Mahmut; "Tanrı onlara Türk adını verdi ve yer yüzüne ilbay kıldı" demiştir.

Türk Kültürü içerisinde karşılaşmakta olduğumuz "Kut" kelimesi, Türklerdeki siyasi hakimiyetin ilahi menşeilili olduğu yönündeki kesin kanıtlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanrı Türk Kağan'ına kut veriyor ve diğer insanların üstüne oturtturuyordu. Bu bakımdan Türk Hükümdarları gücünü Tanrı'dan alıyorlardı (Gömeç, 2011c, s. 101). Yine Türk kağanları kendilerini "Gökte Doğmuş" olarak

nitelendiriyorlardı. Kül Tigin yazıtında; “Göğe benzer gökte (mevcut) olmuş Türk Bilge Hakan bu zamanda iktidar mevkiine oturdum (Orkun, 2011, s. 22).”

Türkler sonsuz semaya kutsallık atfetmişler, Tengri'nin ulaşılmaz, erişilmez olan gökyüzünde olduğunu düşünmüşlerdir. Bu bakımdan Türk hükümdarları kendilerini göğe bağlayarak ilahi menşei olduğunu belirtmişlerdir. Gökte tek bir yaratıcı olduğu gibi yerde de tek bir Han olmalıydı Tanrı Türk Kağanını yer yüzünde adaleti sağlaması için kağan yapmıştı. Onun inayetiyle az kişi iken çoklara galip gelebiliyorlardı. “Tanrı güç verdiği için babam hakanın ordusu kurt gibi imiş. Düşmanı koyun gibi imiş” (Orkun, 2011, s. 35).” Yine Attila “Tanrının Kırbacı” idi, sapmış olan Roma’yı cezalandırmıştır. Hsia hanedanlığının ilk hükümdarı Tengriken Apa Bug (Hi-lien P’o Po) “Tanrı tarafından tahta oturtularak çaresiz insanları kurtarmak üzere görevlendirildim” demiştir (Gömeç, 2011c, s. 101).

Bu bakımdan Türk Kağanları, fütihat sahibi olan, Tanrı inayeti ile cihan hakimiyeti mefkuresini kuran, Tanrı buyurduğu için diğer insanlara adalet götüren, kimseler oluyordu. Bilge Kağan şöyle demektedir:

“Tanrı buyurduğu için, benim de kutum ve şansım olduğu için ölmek üzere olan milleti diriltip doyurdum. Çıplak milleti giyimli kıldım. Yoksul milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Güçlü devleti olan ve güçlü kağanı olandan daha iyi kıldım. Dört bir yandaki milletleri kendime bağlı kıldım. Türk milletini düşmansız kıldım. Çoğu millet bana bağlandı”(Orkun, 2011, s. 27).”

Türkler inançları arasında Tanrı buyruğuna boyun eğmeyen, sapmış kavimleri cezalandırıcı bir kutsiyetle karşımıza çıkar. Kuranda geçen bir ayetin de Türkler ile ilgili olduğu düşünülmüştür.

“Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, (bilin ki) Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler. Onlar müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı güçlü ve onurludurlar. Allah yolunda cihat ederler. (Bu yolda) hiçbir kınayıcının kınamasından da korkmazlar. İşte bu, Allah’ın bir lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir” (Şahin ve Duymaz, 2008, s. 127).”

4.3.3. Türklerde Evren Tasavvuru

Türkler evreni tıpkı otağları gök kubbe olarak hayal ediyorlardı. Bununla birlikte Dünya'nın yuvarlak olduğunu düşünüyorlardı. “Üstte mavi gök, altta yağız yer ve bu ikisi arasında kişiyoğlu yaratılmış” idi. Bu sebepten Türkler, göğü (uzayı) bir bütün olarak görüyordu. (Gömeç, 2020a, s. 165) Kıyak'ın aktardığına göre Türklerdeki bu anlayış, Göktürk ve Uygur döneminde kullanılan kaplumbağa

motiflerinde kendisini göstermiştir. Kaplumbağa Hint görüşünde “mikrokosmos” olarak algılanmaktadır (Kıyak, 2010a, s. 216). Yine Türk Otağlarının, gök kubbe şeklinde hayal edildiği yönünde görüşler bulunmaktadır. Roux’a göre; Çin kaynaklarında aktarılan bir bilgide Hiung-nu’ların gök tabakasının dokuza ayrıldığına ve her bir katın ruhu olduğuna inandıklarını aktarmaktadır (Roux, 2021, s. 104).

Gök katları mefhumu Türkler arasında kendisine yer bulmuştur. Bazı araştırmacılara göre Türklerin evren tasavvuru içerisinde öncelerden dokuz gök tabakası bulunmuş, semavi dinler ile temas etmeleri neticesinde bu, yedi kata dönüşmüştür.

Uçsuz bucaksız Bozkır’da yerin göğe en yakın olduğu yerde, Türkler bazı evren görüşlerine sahip olmuşlardır. Yıldızların hareketlerini takip etmiş, kendi takvimleri olan 12 Hayvanlı Türk Takvimini icat etmişlerdir. Yıldızlara yaşantıları arasında yer vermişlerdir. Yine Güneşe ve Ay’a saygı gösterildiği bir çok kaynaktan yer almaktadır. Hun hükümdarının çadırının kapısı Güneşin doğduğu yöne açılmakta ve her sabah onu selamlamakta idi. Yine Türkler Dünya’nın “Demir Kazık” olarak nitelendirilen kutup yıldızına bağlı olarak döndüğünü düşünmüşlerdir. İnanca göre gezegenler ona bağlı olarak dönüyorlardı. Buna “Çarkıfelek” anlamına gelen “Gök Çıkrısı/Çıkırısı” adını vermişlerdir (Ögel, 2020a, s. 101).

Türkler arasında yönleri belirtmek için renkler kullanılırdı. Buna göre; Kuzey için “Kara”, Güney için “Kızıl”, Doğu “Gök”, Batı ise “Ak” renkleri ile ifade olunurdu (Gömeç, 2021b, s. 401). Türkler Anadolu’ya geldiğinde bu renkleri unutmamışlardır. Kuzeydeki deniz için “Karadeniz” Güneydeki deniz için “Kızıldeniz” Batıdaki deniz için “Ak Deniz” ifadelerini kullanmışlardır. Azerbaycan’da yer alan Gökçe Göller’de bununla alakalı olmalıdır.

Türklerdeki yön kavramları bazı yıldızlar ile tamamlanmaktadır. Buna göre Doğu yönünün rengi gök olması ile simgeleri ağaç ve Kök Luu Takım Yıldızıdır. Aynı şekilde Batı Ak, Unsuru Maden, Yıldızı Venüs, Güney, Kızıl, unsurunu ateş, yıldızı Mars, Kuzey, Kara, Su, Unsuru Merkür idi (Esin, 2001, s. 25, 27).

Türkçe yazılı belgelerde ve Türk destanları arasında Gök Tengri İncancında, insan, dünya ve Türklerin yaradılışıyla ilişkilendirilebilecek birçok motif karşımıza çıkmıştır. Gömeç, konu ile ilgili yazılı belgeleri ve destanları birleştirerek, eski

Türk dinindeki yaradılış mefhumunu edebi bir şekilde aktarmıştır (Gömeç, 2022b, s. 53, 57)

Türk mitolojisi içerisine yabancı dinlerden giren öğelerin Türk inancı ile karışması, yabancı dinlerden alınanlar ile alınmayanları imkânsız hale getirmiştir (Bayat, 2022a, s. 21). Türkler, geniş coğrafyada çeşitli dinler ile etkileşim haline girmişler, eski inançlarını, yeni tanıştıkları dinler arasında, bir şekilde yaşatmaya devam etmişlerdir. İslamiyet'in kabul edilmesinden sonra da eski Türk inancı arasında görülen tabiat kuvvetlerine saygı, atalar kültü, kurban, fal geleneği yeni dinleri arasında da bir şekilde kendisine yer bulmuştur. Bütün bunlar yeni dinlere giren Türklerin günlük hayatında o dinin gereğiymiş gibi düşünülmüştür (Gömeç, 2011c, s. 39).

4.4. Türk Mitolojisinde Tabiat Kuvvetleri

Tabiat kuvvetleri önceki insanlar için anlaşılması güç durumlar olarak nitelendirilmiş, onlarla ilgili çeşitli düşünceler üretmişlerdir. Birçok dünya mitleri arasında tabiatın bu esrarengiz olayları karşısında birtakım görüşler, inanışlar ortaya atılmış ve mitleşerek günümüze kadar gelmiştir.

Türklerde tabiatın bu şaşırılacak olaylarına karşı birtakım düşünceler tasarlamışlardır. Ancak diğer birçok mitten farklı olarak Türkler; tabiat kuvvetlerini Tanrı konumuna yükseltmemişlerdir. Türkler ateş, su, yıldırım ağaç, gök cisimleri gibi birçok kavram hakkında görüş ve inanışlar geliştirmişlerdir. Bütün bunlara saygı duymuşlar, onlara hakaret etmemişler, temiz tutmaya çalışmışlardır. Bunların hepsini de Tanrı'nın yarattığı kutsal varlıklar olarak gördükleri için yapmışlardır. Kaynaklarda Türklerin ateşe, suya, ağaca tapması ile ilgili olan bilgiler bazı yanlış anlaşılmalardan sonucunda gelişmiştir. Teofilaktos Türklerin ateşe, suya, saygı duyduğunu ancak tek bir yaratıcıya taptıklarını söylemiştir (Gömeç, 2011c, s. 56).

Bütün bunlar Göktük Kitabelerinde Yer-su içerisinde düşünülmüştür. Kitabelerde yalnızca Yer-Sub geçmesine rağmen bunu Yer-Sub ruhları şeklinde çevirmişlerdir. Gerçekte ise Yer-su ülke-toprak parçası anlamında kullanılmıştır. (Gömeç, 2011c, s. 100). Kitabelerde; "Yukarıda Türk Tanrısı, Türkün mukaddes yeri suyu böyle tanzim etmiş" ve "Gökmen yeri suyu sahipsiz kalmasın diye Az ve Kırgız kavmini tanzim ve teşkil edip geldik" gibi yerler ülke anlamında kullanılmaktadır (Orkun, 2011, s. 34, 39)." Türkün kutlu yeri

suyu (nehirleri, dağları, suları vb.) atalarının kanlarıyla sulandığı için kutsaldır. (Gömeç, a.g.g. 2024).

Konuyla ilgili olarak Şamanizm eski Türk dini ile ilgili inanışlar arasında bir şekilde kendine yer bulmuştur. Ancak Türklerin bu saygılarını Şamanizm'in dar kalıpları arasına sokmamak gerekir. Ateş, su, ağaç, dağ, gibi kavramlar Türklerin Tanrıya yaklaşmak için kullandıkları nesnelereydi. Türkler kurbanlarını bazen ağaçlara asmış, bazen yüksek dağ tepelerinde kesmiş, cenazelerini dağlarda gömmüş idi. Türklerin önemli yerlerinden birisi olan "Atalar Sini" yüksek ve kutlu bir dağda yer almıştır (Gömeç, 2011c, 8). Bütün bunların ulaşılmaz olan gökyüzüne en yakın noktalarda gerçekleştirildiği görülmüştür.

Konuyla ilgili problemlerin birisi de kült kelimesidir. Fransızca (culte) kelimesinden gelen kült kelimesi, Batı'da tapma, tapınım, din anlamlarında kullanılmıştır. Türkçe sözlükte ise, tapma, tapınma, din, dini tören, ibadet anlamlarına gelmektedir (Ergun, 2012, s. 22). Kült kelimesinin Türkiye'de kullanımına bakıldığı zaman, tapınım anlamından ziyade, saygı gösterimi, kutsama, yüceltme, bağlılık gibi anlamları karşıladığı bilinmektedir (Bayat, 2023, s. 8).

4.4.1. Türk Mitolojisinde Ateş Kültü

Türk kültüründe ateş unsuru oldukça önemli bir yere sahiptir. Adriyatik'ten Çin'e uzanan bütün Türk coğrafyasında eski Türk inancından kalan ateşin izlerine rastlamaktayız. Türkler günümüzde dahi bu eski inançlarının izlerini girdikleri yeni dinlerin içinde de o dinlerin formuna göre korumuşlardır. Semavi dinlere girilmesinin ardından bazı gelenekler, zamanla o dinin gereğiymiş gibi bir anlam kazanmıştır (Gömeç, 2011c, s. 39).

Ateşin insanlar için önemi yadsınamaz. Ateş ilk insanlar için ısıtan, ışıtan, onları besleyen, karanlıkta tehlikelerden ve kötülüklerden koruyan, temizlik aracı olarak ve bir zaman sonra silah yapımında kullandıkları bir elementti. Bu nedenden dolayı ki bütün kültürlerde şu veya bu sebeple ateş önemsenmiş, bazı dinler ise tamamen ateşle irtibatlı olmuştur.

Türkler ise eski Türk geleneklerine göre yağız yerde ateşin, suyun, dağların koruyucu ruhu yahut melekleri olduğuna inanmaktaydı (Gömeç, 2022c, s. 3). Bu sebeple Türkler ateşe hürmet etmiş ve onu kutsal saymışlardır. Ancak bunu ateşin

Tanrı'dan geldiğini bildikleri için yapmışlardır ve bir tapınma söz konusu değildir. Türklerin ateşe gösterdiği ilgi komşularının gözünden kaçmamış ve bunlar hakkında bilgiler vermişlerdir. Bu konuda kaynakların bir kısmı, Türklerin ateşe tapındığını bir kısmının ise ateşe saygı duyduklarını bir tapınmanın söz konusu olmadığını söylemiştir (Gülyüz, 2019, s. 203). Nitekim Teofilaktos “Türkler ateşi olağanüstü şekilde onurlandırıyor, ayrıca su ve havaya karşıda saygı duyuyorlar, yeryüzünü de kutluyorlardı. Ancak gök ve yeryüzünün yaratıcısı olarak Tanrıyı kutsamakta ve kabul etmektedirler” demiştir (Roux, 2021, s. 133).

Eski Türkler günümüzde kullandığımız ateş kelimesi yerine od kelimesini kullanmaktadırlar. Göktürkler döneminden sonra özellikle Soğd ve Farsların etkisi ile “ateş” kelimesi kullanılmaya başlanmıştır (Güngör ve Köylü, 2017, s. 87). Bu durumu özellikle Anadolu'ya göç eden Oğuz Türk grupları için de görmekteyiz. Ancak günümüzde İran topraklarında yaşayan Azerbaycan Türklerinin “od” kelimesini unutmadığı ve bunu kullanmaya devam ettikleri de göze çarpmaktadır. Türkiye dışında diğer Türk ülkeleri de aynı şekilde od kelimesini kullanmaya devam etmektedirler.

4.4.1.1. Ateşin Bulunuşu

Türk mitolojisi içerisinde ateş ile ilgili destanlar geniş yer tutmaktadır. Bunlardan en önemlilerinden birisi Çin yıllıklarında kaydedilen efsanelerden biridir. Bu efsane şöyledir:

“Kök Türklerin ataları Hunların kuzeyinde bulunan Sou ülkesinden çıkmışlardı. Onların şefine A-pang-pu (Apa Bangu/ Halkına Bağlı) denirdi. Onun on yedi tane kardeşi vardı. Bu çocuklardan birinin adı İ-chi Ni-shu-tu (İçik İni Kutlug) idi. O söylenene göre kurttan doğmuş idi. Tabiatüstü güçlere sahip olan bu çocuğun yağmur yağdırma ve rüzgâr estirme gücü vardı. O iki eşe sahipti. Bu kadınlardan biri dört tane çocuk doğurdu. Bu çocuklardan dördüncüsü Chien-shu ve Shin dağlarında yaşıyordu. Bu dağlarda, yıkılan eski devletin başkanı A-pang-pu'nun bir oymağı yaşıyordu. Onlar soğuktan çok müzdaripti. Dört çocuğun en büyüğü burada ateşi bulmuş ve onları ısıtarak beslemişti. Böylece kabile ölümden kurtuldu. Bu sebepten diğer üç kardeş birleşerek en yaşlılarını başkan seçtiler. Büyük kardeş Han olunca da kendisine “Türk” unvanı verildi. Onun gerçek adı Na Tu-lu (Togru / Ordulu / Törülü/ Tuglu/ Başkenti elinde tutan) idi (Gömeç, 2020a, s. 87).”

Bu kaynaktan görüldüğü üzere ateşi ilk bulan kişiye Türk unvanı verilmektedir.

Ateşin bulunuşu ile ilgili bir başka rivayet ise şu şekildedir:

“Çok eskiden Kalmuk'lar ile Kırgız'lar savaş yapmış, Oryot Han liderliğindeki Kalmuklar dağa sığınarak çok sayıda Kırgız'ı öldürmüşlerdir. Dağa sığınan kalmuklar hayvanları ve kuşları avlamışlardır. Ancak ateş yoktur. Hal böyle iken dağ onlara: “benden iki tane taş alın. Sizin için onda kıvılcım çingı vardır ve sizin ateşiniz olacak demiş.ve onlar ateşi kullanarak beslenmişlerdir (Bayat, 2023, s. 116).”

Ateşi dağın vermesi bu rivayette olduğu gibi Moğolların da efsanelerinde geçmektedir. Bu efsanelere göre ateş, “Khangai Han” ve “Burkhatu Han” dağlarının zirvelerinde yetişen karaağaçlardan geldiğinden bahsetmişlerdir (Harva, 2022, s. 185).

Her iki rivayette de ateşin dağdan gelmesi volkanik dağları akıllara getirebileceği gibi Türklerin Tanrıya en yakın ve Tanrı ile bir nevi iletişim kurulan kutsal dağların olması ihtimalini de akıllara getirmektedir.

Ateşin bulunuşu ile ilgili rivayetler günümüzde güney Sibirya Türklerinin mitolojilerinde de kendisine yer bulmuştur. Bu rivayetlerden en yaygını şu şekildedir:

“İlk insanlar meyve ve otlarla beslendikleri için ateş lazım değildi. Et yemek ihtiyacı ortaya çıktıktan sonra ateş gerek oldu. Ülgen gökten biri ak biri kara iki taş indirdi. Kuru otları bu taşları birbirine sürterek yaktı (Gömeç, 2020a, s. 81).” Bu sebeptendir ki Güney Sibirya’da şaman dualarında şu şekilde söylenmiştir:

“Üç ateşi yakıp veren
Üç ocağı dikip veren
Atam Ülgen! (Bayat, 2023, s. 116).”

Güney Sibirya Türklerinin mitolojilerinde ateş ile ilgili çok sayıda rivayetler göze çarpmaktadır. Onların inancına göre Ülgen burada ateşi veren olarak baş konumda yer almaktadır. Şor destanlarında bu rivayet şöyle anlatılmıştır: “Ateşi bilmeyen insanlar, çığ et yemeye devam ettiler. Kök ve otlar ve kışta donuyorlardı. Onlar için hayat çekilmez olmuştu. Onlar kötü yaşamlarını şikâyet etmek için Ülgen’e gittiler ve ondan ateş yakmayı öğretmesini dilediler (Levova vd., 2013, s. 220).”

Bu destanlardan birini de Radloff aktarmaktadır. Radloff un derlediği bir destanda şöyledir:

“Kuday İnsanı yarattıktan sonra: "insan çıplak olacaktır, fakat soğukta nasıl yaşar; onun için ateş bulmalı" dedi. Fakat Ülgen’in üç kızı ateşi bulamadılar. Uzun sakallı Kuday onların yanına gelirken kendi sakalına basarak yuvarlandı. Ülgen’in üç kızı bunu görerek eğlendiler. Kuday kızarak geri döndü. Üç kız, Kuday’ın söylediklerini dinlemek maksadıyla onu yolda beklediler. O şöyle diyordu: "Ülgen’in üç kızı, taşın keskinliğini ve demirin sertliğini bulamadıkları halde benimle eğleniyor ve gülüyorlar. Bunu duyan üç kız taşın keskinliği ve demirin sertliğinden istifade ederek ateş yaktılar (Radloff, 1956, s. 381).”

Daha sonradan ateşin bulunması ile ilgili mitlerde kahramanlara yer vermiştir. Bunlardan birisinde: “Cengiz Han taşları birbirine vuruş ve karısı körükleyerek veya üfleyerek ateşi elde etmiştir (Bayat, 2022b, s. 127).” Yine destanlarda Oğuz Kağan’ın ağzının ateşe benzetilmesi ile ilgili motifler onun ateşi bulan kişinin olduğuna dair görüşlerde vardır (Kalafat, 1996a, s. 63).

Ateşin bulunuşu ile ilgili yukarıda verilen destanlar ilgi çekicidir. Bununla beraber Güney Sibiry Türklerinde kayda geçen destanların birçoğunda dış tesirlerin olduğunu unutmamak gerekir. Yine de verilen destanların her birinin ortak özelliği; ateşin gök menşei olduğudur (Kumartaşlıoğlu, 2012, s. 102). Bununla birlikte ateşin tanrı aracılığı ile insanlara öğretildiği düşüncesi göze çarpmaktadır. Moğolların ateşi dağdan alması ve Göktürk dönemine ait olan vesika da ateşi bulan çocuğun kurttan türemiş olması tanrı takdiri ile gerçekleştiğini göstermektedir. Birçok alanda insanlığın vazgeçilmez bir unsuru olan ateşe anlam atfeden Türkler, onu kendi destan ve efsanelerinin içine sokmaktan geri durmamışlardır (Gömeç, 2022c, s. 11).

4.4.4.2. Ateşe Gösterilen Saygı

Türkler doğanın diğer unsurlarına olduğu gibi ateşede saygı göstermişlerdir. Öyle ki bu gösterilen saygı bir çeşit tapınma olarak algılanmaya kadar gitmiş ve bu konuda çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Ateş kültürünün Gök Türklerde görülmesi ile bunun Türklere, İrani bir din olan Mazdeizm'den geçtiği düşüncesi ortaya atılmıştır (Kafesoğlu, 1980, s. 26). Mazdeizm'de ateş oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Öyle ki bu dine ateşperestler dini denilmektedir. (İnan, 1987, s. 488). Ancak Türklerin ve Moğolların ateş kültürüne dair düşüncelerini Mazdeizme mal etmemek gerekir (Roux, 2021, s. 36). Ateş İran kültüründe Ahura Mazda'nın bir objesidir ve tapınma aracıdır. Ancak Türklerde temizlenme aracı olarak kullanılmıştır (Selçuk H. , 2020, s. 97). Zerdüştlükte ateş iyilik tanrısı olan Hürmüz'ün yeryüzündeki sembolüdür ve onun aile ve ocak koruyucusu gibi bir özelliği de mevcut değildir (Bayat, 2022b, s. 125). Bununla beraber Türk düşüncesinde insan ateşten yaratılmamış ve ateş insanın yaratılışında bir unsur olmamıştır. Ancak zerdüştlüğe göre insan ölünce ruhu ateş ile birleşmektedir (Ögel, 2020b, s. 624). Bu bakımdan İran ateşperestliği ile Türk kültüründeki ateş birbirinden temel farklılıklar ile ayrılmıştır. Bununla birlikte Türkler arasındaki ateş ile ilgili inanış ve uygulamalar, Türklerin sosyal hayatından kaynaklanan bir ihtiyaçtan doğmuştur (Gömeç, 2022c, s. 9).

Türklerin ateşe tapındığına dair en çok kayıt Arap kaynaklarında görülmüştür. Yine bundan başka Defterdar Seyfi Çelebi seyahatinde kalmuklar hakkında bilgi verirken onların dağdaki bir mağarada çıkan bir ateşe taptıklarından bahsetmiştir (Acar, 2020, s. 34). Eski Türk inancında ateş bir tanrı değildir. Bazı araştırmacılara

göre ateş tanrı tarafından yaratılmış ve insana öğretilmiş, tin sahibi bir varlıktır (Gülyüz, 2019). Türklerin de Bizans kaynaklarında ateşe olağanüstü derecede saygı duyduğunu, rüzgârı ve suyu saydıklarını, toprağın şerefine ilahiler söylediğinden bahsetmiştir (Esin, 2001, s. 25). Ancak yer yüzünün tek bir yaratıcı olan tanrıya tapındıklarını yazmaktadır (Gömeç, 2020a, s. 166). Doğa nesnelерinin, ateşin, ocağın, dağın, ormanların, güneşin vs. kutsal kabul edilmesi ile bunlara tapınılması farklı şeylerdir. Eğer Türklerde böyle bir durum olsa idi Türklerin yüzlerce tanrısı olduğu fikri (politeizm) olacaktı ki bu durum tarihi gerçekliğe aykırıdır. Tarihçilerin birçoğu Türklerin tek tanrılı olduğu görüşünde (monoteizm) birleşmişlerdir (Bayat, 2022a, s. 197).

Ateşin bozkır hayatındaki önemi de inkâr edilemez. Türklerin ululuk ve kutsallık atfettiği ateşe saygı gösterilmesi ile ilgili birçok kaynak mevcuttur. Ateşi sert şeylerle karıştırmak Türk geleneklerinde hoş görülmemiştir (Ögel, 2020b, s. 650). Ateşe tükürülmesi, su dökülerek söndürülmesi, ateşe çöp atılması Anadolu'da da cin şeytan çarpacağına dair düşünceleri ortaya çıkarmıştır (Harva, 2022, s. 188). Yine ateş ve ocak kültü ile bağlantılı olarak evde yanan ocağın ateşi de su dökülerek söndürülmemeliydi. Eğer bu durum yaşanırsa kişinin kendi ocağını söndürdüğü anlamı olacaktı ki bu durum o kişinin fakirleşmesine sebebiyet verirdi (Güngör ve Köylü, 2017, s. 92). Anadolu'da “ocağın sönsün” “bacan tütmesin” şeklinde söylenen sözler ateş ve ocak kültü bağlamında ifade edilmiştir (Gömeç, 2011c, s. 51).

Ateşe tükürülmesi gibi olayların yaşanması durumunda ise bazı inançlara göre ateşe saygısızlık yapılmış olurdu ve ateş ruhu incinirdi. Anadolu'da “*ateşe tükürme yüzünde yara çıkar*” sözü bunun için söylenmiştir (Ögel, 2020b, s. 651). Teleütler, ateşi kızdırdıkları durumda başlarında lekeler ortaya çıkacağına inanır (Harva, 2022, s. 187). Bu gibi inançların birçoğu Moğollarda da görülmektedir. Plano Carpini'nin aktardıklarına göre Moğollarda ateşe bıçak sokmak kesinlikle yasaktı (Ayan, 2022, s. 52). Moğollardaki ateş kültü ile ilgili olarak Banzorow ateşe bağlı inançların Moğollara Türklerden geçtiğini söylemiştir (Günay ve Güngör, 2015, s. 57).

4.4.4.3. Ateş ve Ocak

Türk yurtları (çadırları) içerisinde ateşin yandığı yere ocak denilmektedir. Ocak yurdun en saygıdeğer yeri olarak görülmüştür (Boratav, 2012, s. 35). Yine otağ

kelimesi de Od'un yani ateşin yandığı yere denilmekte idi (Davletov, 2023, s. 169). Türk yurtları kâinatın mikro halidir. Kâinatın bir nevi sembolü olan otağın ortasında, duman deliğinin (tügünük) altında, Oçok (üç ayaklı kazan ocak) bulunmakta idi (Esin, 2001, s. 49). Üç köşeli taş ocak deyiminin üç boyutlu dünya modelinin merkezi simgesi olduğu görüşü bulunmaktadır (Bayat, 2022b, s. 125). Türk düşüncesinde ocak birlikteliğin sembolü olarak karşımıza çıkmıştır (Gömeç, 2022c, s. 9)

Anohin'in derlediği bir duada;

“Üç ateşini yakıp veren
Üç ocağını dikip veren
Atam Ülgen (Ögel, 2020b, s. 643).”

Ateş ve ocak Türk düşüncesinde eş anlamda kullanılmaktadır (Gömeç, 2020a, s. 81). Ateş ve ocak ile ilgili inanışların temeli aile kavramı ile ilgilidir. Ocak bu durumda ailenin koruyucusu olarak onun devamını, birlikteliğini, sürekliliğini sağlayan temel unsurdur. Bu özelliği ile Atalar Kültü ile yakından ilgilidir (Günay ve Güngör, 2015, s. 58). Yine ateş ve ocak kültürünün bir görünmesine bağlı olarak eski Türkler'de ocağın sahibi küçük kardeş kabul edilmiştir. Bu bakımdan evde duran küçük erkek evlat “Od Tegin” unvanı almıştır. Moğollara ise bu “Otçigin” olarak geçmiştir (Bayat, 2023, s. 126)

Tahtacılar da ocağa saygı gösterilir ve Cuma gecelerinde ocağa üç kez niyaz edilirdi (Çıblak, 2007, s. 678). Yakutlar aile ocağında yanan ateşe “Al Ot” demişlerdir (İnan, 1987, s. 263). Kanlı ve kansız (saçı) kurbanlar burada verilmiştir. O refahın simgesi insanların aracı ve koruyucusu boy yaşamının koruyucusu ve sembolüdür (Levova vd., 2013, s. 161). Bu bakımdan Türk dünyasında ocak ile ilgili birçok ize rastlamak mümkündür. Bu izlerin birçoğu aile kurmayla ve cenazeler ile ilgilidir. Ayrıca ocak içinde kaynayan kazan birlikteliğin sembolü olarak görülmüştür. Kazanın ortadan kalkması düzenin bozulacağına işaret etmekte idi. Nitekim kazan kaldırmak ifadesi buradan gelmekte olup, yeniçerilerin kazanı devirmesi aile ocağı yerine koyulan devlete başkaldırı anlamına gelmekte idi (Gömeç, 2022c, s. 11).

Yakut Türklerinde evlilik “sönmez bir ateş yakmak” olarak nitelendirilmektedir (Günay ve Güngör, 2015, s. 86). Altay Tatarlarında yeni evlenen kişiler yurtlarına girdiklerinde yakınları “ocağın hiç sönmesin” dileğinde bulunmuşlardır. Buryatlar çocukları doğmadıklarında “ocağımın ateşi sönüyor” demekte idi (Harva, 2022, s. 190). Bu bakımdan çocuğun doğmaması, soyun devam

etmemesi anlamına gelmiştir ve ocak ile özdeşleşmiştir. Altay Türklerinin evliliklerinde şöyle dua edilmiştir:

“Düz bir yerde kur ocağın
Evliliğin güçlü olsun
Evin senin düzgün olsun
Taş ocağın güçlü olsun
Ateşin sonsuza dek yansın (Levova vd., 2013, s. 164).”

Yeni evliler için yurt içerisindeki ocakta ateş yakarlar ve saadet falına bakarlar idi (Rafloff, 1956, s. 363). Eski Türklerde yeni gelin eve geldiğinde eşik üç kere öptürülür, ateşin üzerinden atlatılır ve ayağıyla küle bastırılırdı (Gömeç, 2018g, s. 8). Güney Sibiry Türklerinde yeni evlenenler; bir çeşit kansız kurban ile ateşi onurlandırılırdı. Altay Türkleri yemek yerken ateşe bir parça yağ atarlardı. Yine aynı şekilde içki içerken biraz ateşe serperlerdi ki buna saç denilmektedir (Bayat, 2022b, s. 130). Teleütlerde yeni evlilere refakat eden yakınları ocakta yanan ateşin üzerine alevler duman deliğine ulaşınca kadar tereyağı dökerlerdi (Harva, 2022, s. 191). Ocağın dumanı göğe giden bir haber ve kişinin dileği olarak görülmekteydi (Ögel, 2020b, s. 631). Altay Tatarlarında yeni evlenen damadın yakınları ateşe at yağ atar ve ocağın etrafında üç kere dönerek dua ederlerdi. Ancak bundan sonra gelin ailenin yeni üyesi olarak kabul edilirdi (Harva, 2022, s. 192). Anadolu’da da Kayseri’de “damat ateşi” denilen bir kültür devam etmektedir ki buna göre bağ çubuklarından bir demet alınır ve kapı önünde imamın duasının ardından yakılarak ateşe verilir. Damat bu ateşin üzerinden atladıktan sonra eve girerdi (Güngör ve Köylü, 2017, s. 88). Altay Türkleri arasında; evlilik dönemlerinde, gelin ve güvey tarafından yakılan bu ateş umumiyetle çakmak taşı ile yakılmıştır. Yine Kazak Türklerinde yeni gelinler ocağa bir parça yağ döktükten sonra dizleri üstünde dua ederler idi. (Gömeç, 2022c, s. 8, 9)

Ölüm vuku bulduğu zamanlarda ise evdeki ocak üç gün boyunca yanmaz ve yemek pişirilmezdi. Anadolu’da olduğu gibi yemekler komşular tarafından getirilmiştir (Kalafat, 2012, s. 122). Manas destanında Kanıkey, Manas’ın ölümünü sönen bir ateşe benzetmekte idi. (Ergun, 2012, s. 218). Anadolu’da en kötü beddualar “ocağın sönsün” şeklinde edilmektedir. Evi dağılan kimseler için ocağı söndü tabiri kullanılmıştır (Harva, 2022, s. 190). Yine Anadolu’da görülen bir başka gelenekte evdeki ışıklar üç gün açık bırakılmıştır. Bu bazen kırk güne çıkmakta idi. Bunun niye yapıldığı sorulduğunda ölen kişinin sorgusunun kolay geçmesi yahut da ölen kişinin ruhunun evi kolay bulması için yapıldığı söylenmiştir (Güngör ve Köylü, 2017, s. 88).

Aslında eski ateş ve ocak kültü İslami bir form olarak Anadolu’da devam etmiştir. Kafkaslarda da bir kişi öldükten sonra onun mezarının başında üç gün ateş yakılmıştır (Davletov, 2023, s. 104).

Ateş ve ocak kültü birbirinden ayrı düşünülemez. Ocak kültü ile ilgili sonralardan “od ene” gibi düşünceler ortaya çıkmıştır. Bu düşünceler Güney Sibirya Türklerine dış tesirler ile girmiştir. (Gömeç, 2020a, s. 84).

Güney Sibirya Türklerinde ateş hamisi şu şekilde tarif edilmiştir:

“Otuz başlı ateş ana
Narin ve çevik kız ana
Külden yumuşak yataklı
Gökte göbeği olan
Kırmızı görünümü olan
Gözleri kırpan
Siyah-ala görünümlü
Daima canlı görünümlü ateş ana (Levova vd., 2013, s. 162).”

Yakutlar ateş ruhuna “uod iccita” demişlerdir (Harva, 2022, s. 197). Yakutlar onu kızıl elbiseler giyinmiş ak saçlı bir kadın olarak tasavvur etmişlerdir (Bilgili, 2021, s. 46). inanişaya göre “*soluğu duman, yiyeceği kuru odun, yatağı kurumla kararmış, yastığı köz, yorganı da kül olan*” bir iye idi (Ögel, 2020b, s. 648).

Yakut inancına göre bu ruh kötü bir ruh değildir. Çabuk darılan fakat iyi niyetli bir ruhtur. Bu ruh ateşe saygısızlık yapıp ona tükürenleri sevmez, onlara kin besler. Yakutlar diğer ruhlara dua etmeden önce ateşin ruhuna dua etmişlerdir. İtikatlarına göre ateş bilinmeyenleri söyleyebilir (Kalafat, 2012, s. 166).

Altay Türkleri ise bu ruha (Ot Ezi) demişlerdir (Radloff, 2008, s. 161). Ot Ene Altay Türk inancında “Beyaz elbiseleri ve kafasında türlü süslemeler olan, otuz başlı bir kadın” olarak tasvir edilmiştir. O üç ayaklı ocağın sahibi ve koruyucusudur. Bu yüzden ona türlü saçılar yapılır idi (Bayat, 2023, s. 114). İnançlarına göre bu ruha saçı yapılan evler mutlu ve huzurlu olurken, saçıda bulunmayanların evleri zayıf ve çelimsiz olurmuş (Harva, 2022, s. 198). Güney Sibirya Türkleri onu tanımlarken; “donmuş olanın buzunu eritiyorsun ateş ana, çiğ olanı pişiriyorsun ateş ana” derler. (Levova vd., 2013, s.166).

Ateş ile ilgili inançlar Türklerin sosyal hayatlarından doğmuştur. Eskiden tıbbın ilerlemediği zamanlarda bulaşıcı hastalıkların tedavisinde ateşten

yararlanılmıştır. Ateş ile ilgili inançların temelinde bu durum yatmaktadır (Gömeç, 2022c, s. 11). Yine savaşta alınan yaraların tedavi edilmesi için dağlama usulüne yer verilmiştir. Ateş mikropların gitmesini ve salgın hastalıklarının oluşmasını engelleyen önemli bir tedavi aracı olarak eski çağda karşımıza çıkmaktadır. Bizans elçilerinin iki ateş arasından geçirilmesinin sebebi de bundan kaynaklanmaktadır. Bu şekilde Türk Devleti hakkındaki kötü düşüncelerinden arınacaklarına inanılmıştır. (Gömeç, a.g.g. 2024).

4.4.4.4. Ateşin Arındırıcılığı

Ateşin bir diğer önemli özelliklerinden birisi de onun arındırıcı olma özelliğidir ki bu durum bütün Türk coğrafyasında hala yerini korumakta ve devam etmektedir. Buna en güzel örnek Nevruz Bayramı kutlamalarında ateşin üstünden atlamak ve yine yaygın olarak Türk coğrafyalarında görünen tütsüleme gösterilebilir (Gömeç, 2011c, s.52). Ateşin üzerinden atlamak ritüeli kötü ruhlardan ve onların emellerinden korunmak için yapılmıştır (Bayat, 2023, s. 122). Azerbaycan Türklerinde yapılan “Od Çarşamba’sı” gününde ateşe kurban götürülüp ateş yakıldıktan sonra naneler söylemişlerdir. Ateş söndükten sonra ise küllerini alıp dertlerin ve hastalıkların gitmesi için köyün girişine yahut yola dökmüşlerdir (Rzayeva, 2021, s. 238). Bizans’tan Göktürlere gönderilen elçilik heyeti Maverünnehir’de konakladıkları sırada elçilerin kötü düşüncelerden arındırılması için dini tören tatbik edilmiş ve ateşin üstünden atlatılmışlardı (Gömeç, 2011a, s. 59).

Buna benzer örnekleri tarihi kaynaklarda yaygın şekilde görmekteyiz. Plano Carpini Moğol ülkesine seyahat edip Batu Han’ın sarayına geldiğinde, hediyeleri içinde büyü yapılmış olması ve zehirlenme ihtimali olduğundan onu iki ateş arasından geçirip öyle içeri almışlardı. (Roux, 2021, s. 215). Yine O 13. yy.da seyahat eden Rubruk “saraya ne gönderilirse iki ateşin arasından geçirirler, aynı şekilde bir kişi ölmüş ise onun bütün ev eşyaları iki ateşin arasından geçirilerek temizlenmiş olur” demiştir (Ayan, 2019, s. 168). Balıkesir ve Bergama yörelerinde hayvanların salgın hastalıklardan korunması ümidiyle, hayvanlar, sahipleri eşliğinde yanan bir ateşin yanından geçilmiştir (Boratav, 2012, s. 34). Bugün dahi bazı Kazak ve Anadolu yürükleri arasında, hayvanlarını yaylaya çıkarırken iki ateşin arasından geçirerek çıkarma geleneği devam etmektedir (Gömeç, 2020a, s. 84).

Hıdırellez ve Nevruz da yakılan ateşin üzerinden atlama geleneği Azerbaycan ve Anadolu'da da görülmektedir. Halk kültüründe ateş üzerinden atlamak yeni bir başlangıç yapmak ve günahlardan arınmak içindir (Bilgili, 2022, s. 73). Yine mesela Nevruz ateşinin külleri Türk coğrafyalarında insanların ve hayvanların yaşadıkları yerde eşige serpilmiştir (Gömeç, 2020a, s. 83). Anadolu'da "nara giren nur olur" atasözü kullanılmaktadır. Bu atasözünün temelinde ateş kültü mevcut olup hem fiziksel hem de ruhsal arınmayı ifade etmektedir (Candan, 2013, s. 114).

Görüldüğü üzere ateş ile ilgili izlerin temeli kötülüklerden arınmak içindir. Bu inancın Anadolu'daki en önemli pratiklerinden birisi de tütsü uygulamasıdır. Tütsü yaygın olarak Üzerlik otu ile yapılmakta idi. Bu uygulama doğumda, ölümden, hasatta, evlilikte yapılmıştır (Kalafat, 2012, s. 122). Günümüzde Orta Asya şamanlarının tütsü uygulamasında huş ağacı dalı tercih ettiği bilinmektedir. Bunun en büyük nedeni "amanita muscaria" adı verilen halisünojen mantar türünün kök ağacı olmasıdır (Bilgili, 2022, s. 83). Bilindiği üzere Şaman ayinlerinde Şamanlar bir çeşit trans haline geçer ve göksel yolculuğa çıkar. Esrimeyi kolaylaştırmak amacı ile huş ağacı tercih edilmektedir. Marco Polo Tatarlar hakkında bilgi verirken onların Gök Tengri'ye kutsal tütsüler yakarak ibadet ettiklerini söylemektedir (Harva, 2022, s. 111). Anadolu'da da tütsü uygulaması yaygın bir şekilde görülmektedir.

Adana yöresinde tütsü yapılırken:

"Gelsin üzerlik
Gitsin nazarlık
Üzerlik bin erlik
Üzerliğin ateşte yakılması sırasında;
Çatır çatır çatlasın
Çalirtısı patlasın
Aysarıya nazar edenin
İki gözü patlasın
Azara bozara
Tülbent koydum mezara
Kızıma nazar edenin
Kendi girsin mezara
Üzerliğin tütürülmesi sırasında;
Eş eşikten
Beş beşikten
Yassı dilden

Yaman gözden
Allah saklaya
Diye söylenir (Güngör ve Köylü, 2017, s. 68).”

Benzeri uygulamalar Orta Asya’daki Türk soylu halkların birçoğunda görülmektedir. Başkurt ve Kazak Türklerinde “alazlama” uygulaması mevcuttur. Bu işlemi genellikle Bakşılar yapmışlardır. Onlar yağlı bir paçavrayı tutuşturup hasta kimsenin etrafında dönerek Alas! Alas! diyerek dolaşmışlardır (Gömeç, 2020a, s. 84). Yakutlar bu işleme; “Şaman kutlu ateş ile alazlıyor” demişlerdir (Bilgili, 2022, s. 82). Abdulkadir İnan’a göre ateşle temizlenme töreninde kullanılan Alas kelimesi Sami dinlerin âmin kelimesidir (İnan, 1987, s. 264). Abdulkadir İnan’ın tarifıyla bir alazlama işi şu şekildedir:

“Alazlama için kırk bir tane al renkli keten bezinden okuya okuya parmağa bir ip yumağı yapılır. Sonra bu yumaklar ateşte yakılarak tekrar bir al bez üzerine bunların külü konur ve bununla alazlanır. Anadolu’nun bazı yerlerinde alazlama akşam karanlığında ilk yanan (görülen) ışığa bakarak yapılır.”

“Ateş tanrıya...
Çook işte sana kurban!
Otuz başlı ot annem
Kırk başlı karı annem
Çook dediğim vakit kabul ediniz!
İşte sana dediğim vakit merhamet ediniz!
Beygir götürmez eyer hediye
Alas! Alas!
Yer “arz” götüremeyecek eyer hediye
Üç yakası var ağır hediye
Ev dairesi kadar hediye
Beygirine örtü olsun
Alas! Alas!
Ey mukaddes ülgen hanım!
Alas! Alas! (İnan, 1987, s. 264)”

Kaynaklar ve uygulamalardan anlaşıldığı üzere ateş bir temizleyici unsur olarak kullanılmış ve neredeyse bütün Türk Dünyasında bir şekilde günümüze kadar ulaşmıştır (Gömeç, 2011c, s.52).

Türkler hakkında bilgi veren kaynakların bazılarında Türklerin ölümlerini ateşle yaktıklarından bahsedilmektedir. Bu ateş ile yakma işine kremasyon denmektedir ki insan vücudundaki bütün dokular yakılarak yok edilmiştir (Okutan Davletov, 2021, s.

161). Cenazelerin ateşte yakılmasının nedeni ölen kişinin ruhunun kötülüklerden arınması olabilir (Kalafat, 1996a, s. 63). Bu konuyla ilgili Hudud al-'alam'm yazarı şunları söylemektedir “Onlar ateşe tapmakta ve ölülerini yakmaktalar” (Roux, 2011, s. 40). Gardizi ise 11. yy.da kaleme aldığı eserinde “Kırgızlar Hintliler gibi ölülerini yakarlar. Ateş her şeyi temizler, ateş ölüyü kirlerden ve günahlardan temizler derler” demektedir (Radloff, 2008, s. 196). Benzeri şekilde Katanov, Dulga’lardan bahsederken, onların atını ve eşyalarını ceset ile birlikte yaktığından bahsetmiştir (Katanov, 2004, s. 55). Ölülerin yakılması ile ruhların duman aracılığıyla göğe ulaştığı inancı vardır (Bayat, 2023, s. 123). Bu görüşe göre duman ile birlikte göğe yükselen ruh orada bizim dünyamıza benzeyen bir dünyaya giderek hayatını sürdürmüştür (Eliade, 2006, s. 238). Yine mesela ateşe atılan saçların “huyuh” adı verilen kokusunun ateşin dumanı sayesinde diğer dünyaya ulaştığı ve yemeğin bu kokusu ile ölen kişinin beslendiği düşünülmüştür (Okutan Davletov, 2021, s. 166). Bilindiği üzere eski Türkler cenazelerini dağa bırakmış yahut bir tabut üzerinde ağaca asmışlardır. (Gömeç, 2011c, s. 96). Bu durumun ise Tanrı’ya daha çabuk ulaşma düşüncesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu bakımdan ateş ile yakılmasının sebepleri arasında Tanrı’ya daha çabuk ulaşılabilmesi düşüncesi de akıllara gelebileceği gibi durumun sosyolojik nedenleri de göz önünde bulundurulmalıdır. Soğuk bir iklim şartlarında mücadele veren Türklerin, donmuş olan toprağa cenazelerini gömmeleri bazen zor bir hal almaktadır.

4.4.4.5. Kehanet Aracı Olarak Ateş

Kaynaklara baktığımızda Orta Asya’da Türkler arasında iki tür ateş görülmektedir. Bunlardan birisi küçük ateş diğeri ise ulu ve kutsal ateştir. Kutsal ateş Kam tarafından yakılmış ve kehanet aracı olarak kullanılmıştır (Bayat, 2023, s. 119). Ateş fal bakma konusunda önemli bir yere sahiptir. Eski Türk dininin bir özelliği de falcılıktır. Irk Bitig kitabı bunun en güzel örneklerinden biridir. Fal konusuyla ilgili ayrı bir başlık alınacaktır. Ancak ateşten fal bakma ile ilgili geçmişte ve günümüzdeki uygulamalardan bahsetmek yerinde olacaktır.

Ateşin bazen rengi, bazen çıkardığı sesi, dumanı ve ateşe atılan kemiklere bakılarak yorumlar yapılmakta idi. Hükümdarlar için çeşitli fal ateşi yakılmış ve buna kurbanlar sunulmuştur (İnan, 2018, s. 205). Kenzü’l Dürer yazarı, Türkler hakkında

bilgi verirken; “adetleri şudur ki sene başında büyük bir ateş yakarlar. Hakanları bizzat gelip bu ateşe karşı bir şeyler söylerken, ateşten çıkan alev gökçe olursa o sene bolluk olacağı sonucunda varırlar” demiştir (Eröz, 1992, s. 69). Alevler yeşil ise senenin yağmurlu ve bereketli geçeceğini, alevler açık renkli ise mahsulün kötü olacağı, kırmızı ise savaş çıkacağı, sarı ise hastalık veya kağanın ölümü ya da uzun bir yola çıkılacağı anlamına gelmiştir (Harva, 2022, s. 189). Yine Manas Destanında yer alan Çakıp Han, ateşe bakarak gelinlerinin geleceği hakkında birtakım şeyler söylemiştir (Gömeç, 2011c, s. 52).

Bundan başka özellikle kaynaklarda en çok dikkat çeken fal bakma yöntemi kürek kemiği ile bakılan faldır. Bu duruma eski Türk devletlerinin birçoğunda ve Moğol Devleti’nde rastlanılmıştır. Kürek kemiği ateşe atılır ve ateşin onu ısıtması sonucunda çatlardı. Çatlak izine bakılarak fal açılırdı. Bu duruma Kazak Türkleri’nde de rastlanılmaktadır. Kazak Türklerinde hastalar Bakşılara gönderilmiştir. Radloff’un aktardığı bir Bakşısı tedavi yönteminde bir koyun kurban edilmiş ve kürek kemiği bakşıya verilmişti. Bakşısı kürek kemiğini ateşe atmış ve çizgilere göre fal bakmıştır (Radloff, 2008, s. 133). Kürek kemiğinden fala bakan kimselere Altay Türklerinde “yarınçı” denilmiştir (Radloff, 2008, s. 138). Kürek kemiğindeki çizgilerin düz çıkması halinde yollarında bir engel olmadığını, çarpaz yahut enine doğru çıkması halinde ise yollarının engelli olacağı düşünülmüş ve buna göre hareket edilmiştir. (Gömeç, a.g.g. 2024). Hun hükümdarı Ata İllig (Attila), Romalılarla yapılacak olan bir savaşta, ateşe kürek kemiği attırmak ve üzerindeki çizgilere bakmak sureti ile bir fal açma işlemi yaptırmış idi. Kürek kemiği falı Türklerde oldukça yaygın olarak görülmektedir. (Gömeç, 2011c, s. 80). Belli ki bu yöntem ile Türkler, gelecekteki olaylar ve alınacak kararlar hakkında bilgi edinmeye çalışmıştır.

Tofa Türklerinin inancına göre ateş yanarken ateşin ıslık çalması uzaktan bir yolcu geleceği manasına gelmektedir. Ateşin gece ıslık çalması ise iyiye yorulmaz ve kötü ruhların geldiği hissini uyandırmıştır (İnan, 2020, s. 68). Anadolu’da da ateşin ıslık çalması misafir geleceğine işaret edilmiştir. Benzeri şekilde hakkında dedikodu yapıldığını da göstermektedir (Güngör ve Köylü, 2017, s. 91). Yanan bir ateşten fırlayan kömür parçasının ateş etrafında oturan bir kimsenin kucağına düşmesi ise Yakut Türkeri’nde hayırlı bir işin gerçekleşeceğine delalet olarak kabul edilmiştir (Harva, 2022, s. 189).

4.4.2. Türk Mitolojisinde Ağaç

Ağaç, Türk kültürü içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Türk destan ve efsanelerinde, Türk düşünce yapısında ve günümüz Türk Cumhuriyetlerdeki halk uygulamalarında ağaç yerini hala korumaktadır. Türk düşüncesinde toprak kutsaldır ve Türkler onu toprak ana olarak nitelendirir. Ötüken toprakları ağaçlar ile bezenmiş ve kutlu “Ötüken Yış” Türk’ün kutsal vatanı olarak karşımıza çıkmıştır (Bayat, 2023, s. 101). Türkler eğer buradan uzaklaşıp, burayı terk ederlerse başlarına türlü belaların geleceğine, eğer burada kalırlarsa huzur içinde ömür süreceklerine Orhun Abideleri’nde rastlamaktayız. “*Ötüken yış olurup arkış tirkış ısı neng yok. Ötüken yış olursar benggü ile tuta olurtaçı sen*” (Özarslan, 2003). Türklerde orman sözcüğünü karşılamak için Yış, Tayga, Bük, Koru kelimeleri kullanılmaktadır. Bununla beraber Ötüken Yış kelimesi “ağaçlı dağ” anlamına gelmektedir (Selçuk H. , 2020, s. 121).

Ağaç Gök Tengri’nin simgesi ve onunla bir nevi iletişim kurulan yerdir. Bu nedendir ki Türkler ağaca sevgi ve saygı duymuşlardır. Ancak bu saygı gösterimi bazı kaynaklarda ağaca tapınma olarak karşımıza çıkmıştır. Kaşgarlı Mahmut, Oğuzlar hakkında bilgi verirken onların “gözlerine ulu görünen büyük bir ağaca Tankrı derler” demiştir (Beydili, 2003, s. 25,26). Ancak Türkler ağaca tapınmamış, onu tanrı ile iletişim haline geçtikleri bir vasıta olarak görmüş, bu yüzden ona saygı göstermişlerdir. Gömeç Kaşgarlı Mahmut’un bu ifadesi hakkında, “bazı araştırmacıların Tengri kelimesinin anlamını bilmediklerinden yanlış izahlarda bulunduğunu” belirterek; “Tengri kelimesi eski Türkçe ’de ulu, büyük, mavi anlamlarında kullanılmıştır, Oğuzların bu ifadeyi kullanmasının sebebi budur” demiştir (Gömeç, a.g.g. 2024). Türklerde en kutsal ağaç olarak karşımıza kayın ağacı çıkmaktadır. Bu ağaç günümüzde Şamanist inanca mensup olduğunu söyleyen Güney Sibiryalı halklarında, dini törenlerinde ve şamanik ritüellerde kendini göstermektedir. Şamanlar kayın ağacına kurban sunarken şunu söylemişlerdir:

“Altın yapraklı mübarek kayın
Sekiz gölgeli mukaddes kayın
Dokuz köklü, altın yapraklı bay kayın
Ey mübarek kayın ağacı, sana kara yanaklı
Ak kuzu kurban ediyorum” (İnan, 2018, s. 44).”

Ağacın kutsal kabul edilmesi için; onun meyvesiz olması (Tanrı’nın tekliğini göstermesi), etrafındaki ağaçlardan daha yaşlı olması (Tanrı’nın ezeli olduğunu

göstermesi), gösterişli ve heybetli olması, yaz kış yapraklarını dökmeyen bir ağaç olması (sonsuzluğu) ve tek ağaç olması gerekmektedir. (Bayat, 2023, s. 105)

Ağaçların yaşadığımız dünya ile cennet arasındaki bir köprü durumunda olması, yaprakların dökülüp tekrar canlanmanın olması ile onun yeniden doğuşun sembolü durumunda olması, ilk kült merkezi olması, verdikleri meyvelerden dolayı Tanrının insanlara birer hediyesi olmasından dolayı kutsal kabul edilmiştir (Güngör Köylü, 2017, s. 73). Türklerin yaşadığı her coğrafyada ağaç karşımıza çıkmıştır “İnsanın soyu bir ağaç gibi görüldüğü için, onun üreyip çoğalması, ağacın dal-budak salmasına benzetilir idi (Gömeç, 2011c, s. 8).”

4.4.2.1. Dünya ve Hayat Ağacı

Kozmik ağaç ile ilgili düşüncelere birçok millette rastlamaktayız. Bu düşüncelere Türk düşünce yapısı içerisinde de yerini bulmuştur. Türklerin evren düşüncesine göre üstte mavi gök, altta yağız yer ve bu ikisi arasında ise kişiöglü vardı. Daha sonradan Türklerdeki evren düşüncesi yabancı dinlerin etkisi ile üçlü evren sistemine dönüşmüş ve yer ve göğün yanına bir de yer altı eklenmiştir. Kozmik ağaç ise bu iki ya da üç alemleri birbirine bağlayan bir ağaç idi. Ağacın dal ve yaprakları gökyüzünü, gövdesi orta dünyayı, kökleri ise yer altı dünyasını birbirine bağlamıştır. Bu bakımdan hayat ağacının dünyanın merkezini sembolize ettiği düşünülmektedir (Uslu, 2016, s. 121).

Hayat ağacı ile ilgili birtakım kayıtlar mevcuttur. Bunlardan birisi Kazak ülkesinde 5 dal ile bölünen ve devasa bir gövdeye sahip olan ağaçtır. Bu ağaç bölgenin en kutlu nesnesi sayılmaktadır. Yine başka bir kayıta ise Avarların ülkesinde bulunan bir ağaçtan bahsedilir ki bu ağaç meyvesiz bir ağaçtı ve halk belirli bir günde bu ağacın çevresinde buluşarak ağaca meyve asılmıştır (Roux, 2005, s. 61).

Kozmik ağaç bazen direk, sütun bazen de merdiven ile temsil edilmektedir. Türk otağı içerisinde bulunan sütun “sırık” (Esin, 1978, s. 97). Mitsel olarak tögünük denilen bacadan gök yüzüne ulaşmıştır (Ergun, 2012, s. 27). Bu sütuna enine dört tane tahta geçirilmiş yahut yedi tane çentik atılmıştır ki bu göğün katlarını sembolize ederdi (Harva, 2022, s. 34). Ağacın göğeye kadar yükselme düşüncesi Tanrı ile iletişim kurmayı sembolize ettiği gibi yeminlerde burada edildiği düşünülmüştür (Ergun, 2012, s. 189).

Ağaç merkez sembolizmine bağlı olarak aynı zamanda devlet ve hakimiyet anlayışında da yer almaktadır. Gazneli Mahmut'un babası Sebük Tegin, oğlu Mahmut doğacağı zaman rüyasında otağının ortasındaki ocaktan göğe doğru yükselen bir ağaç görmüştü (Bilgili, 2022, s. 15). Benzeri şekilde Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi'nin rüyasında gördüğü çınar ağacı da bununla ilgilidir. 1. Murad İnceğiz Kalesi'nin fethi sırasında kalenin düşmediği için bir kavak ağacının altında dua etmiştir. Dua ettiği sırada kalenin fethedildiği haberini alan 1. Murad bu kavak ağacına "Devletlu Kaba Ağaç" ismini vermiştir (Ocak, 2002, s. 140).

Hayat ağacı ile ilgili inanışların birisi de çocukların ruhlarının bu ağaç üzerinde barındığıdır. İnsanların kaderleri bu ağacın yapraklarında yazmaktadır. Yine Güney Sibiry Türklerinin inançlarına göre çocukların koruyucusu Kübey Hatun bu ağaç üzerinde yaşamaktadır (Ergun, 2012, s. 205). Bir başka inanca göre insan ruhu ölünce kuş şekline bürünmüş ve uçarak bu ağaca gitmiştir (Bayat, 2023, s. 106). Hayat ağacı motifi Osmanlı Türklerinin inançlarında da yer almıştır. Buna göre hayat ağacı tuba ağacıdır. Bu ağaç devasa boyutta ve milyonlarca yaprağı vardır. Eğer bir insan ölür ise bu ağaçtan da bir yaprak yere düşmektedir (Harva, 2022, s. 55).

Hayat ağacına Sibiry Türkleri çeşitli isimler vermektedirler. Sibiry Tatarları buna 'pay-yulang baypixta', Hakas'lar payxazıng bayakağaç' Altaylılar ve Şorlar 'pay-guzug bay-sedir' 'pay-torum bay direk' Karaçay-Malkarlar ise 'curtta jangız terek' ismini vermişlerdir. Abakan Tatarlarının efsanelerine göre: "Dünyanın ortasında bir demir dağ vardı. Bu demir dağın üzerinde yedi dallı beyaz bir huş ağacı bulunuyordu" (Ögel, 2020b, s. 605)." Bu ağaç göğün on altıncı katında oturan Bay Ülgen'in sarayına kadar ulaşmıştır (Ergun, 2012, s. 185, 187). Aynı şekilde Altay Türkleri arasında derlenen hikâyede de dünyanın merkezinde bulunan bu ağaç çam ağacıdır ve bütün ağaçların en ulusudur. Bu ağacın dalları Bay Ülgen'in katına ulaşmıştır (Harva, 2022, s. 53). Yakut inancına göre Ülgen ilk şamanı yarattığı zaman onun evinin önüne bir de sekiz dallı bir ağaç yaratmıştır. Bu ağaca "çürümeyen ağaç" anlamına gelen "Tuspet-Turuu" adı verilmiştir (Ögel, 2020a, s. 106). Hayat ağacı ünlü Er-Sogotoh destanında şöyle tasvir edilmiştir:

"... Tam evin önünde de büyük bir ağaç yükselirmiş. Bu ağaca hakan ağaç derlermiş. Bu ağaç öyle büyük, öyle büyükmüş ki, ortadaki dalları bile gökte mavi bir duman gibi görünürmüş. Zirvesi dokuz göğü bile delip geçermiş. Onun dibinde de insanlara ölmezlik sırrını veren hayat suyu varmış... (Ögel, 2020a, s. 119)."

Hayat ağacı motifine diğer birçok dinde olduğu gibi Musevilikte de rastlanılmıştır. Tevrat'ta:

“Yakub Berşevadan ayrılıp yola çıktı. Bir yere varıp orada geceledi. Çünkü güneş batmıştı. Oradaki taşlardan birini alıp başının altına koyarak yattı. Düşte yeryüzüne bir merdiven dikildiğini, başının göklere eriştiğini gördü. Tanrının melekleri bu merdivenden çıkıp iniyorlardı” denilmiştir. Aslında bu rüya içindeki yer alan merdiven doğrudan hayat ağacını temsil etmektedir (Güngör, 2012, s. 83, 90).”

Hayat ağacı ile ilgili motiflerin çok eskiden beri Orta Asya mitolojilerinde olduğu bilinmektedir. Bu inanç tamamen Türklere has olabileceği gibi fi zamanda dış tesirler ile de Türk inancı içine dahil olmuş olabilir. Ancak ne var ki bu inanç tamamen orta Asya'ya has bir inanca dönüşmüştür (Ögel, 2020a, s. 109).

Hayat ağacı görüşünün aslında kutsal dağ motifi ile aynı anlama geldiği düşünülmüştür. Her ikisi de sembolik olarak Tanrıya ulaşma olarak kullanılmıştır. Ağaç aynı zamanda şaman davullarında da yer almıştır. Temsili olarak dikine doğru çizilen çizgi göğe uzanmış ve enine olarak çizilen yedi ya da dokuz çizgi de dallarını ve göğün katlarını temsil etmiştir. Şamanlar esrime halindeyken göğün bu katlarına tırmanmış ve Ülgen'e ulaşmışlardır. Bununla birlikte Türklereki ağaç kültürünü de doğrudan Şamanizm'e mal etmemek gerekir. Batılı araştırmacılar ağaca atfedilen kutsiyetin temelinde ilkel ve ağaca tapınım olarak yaklaşmış ve Şamanizm'in dar kalıpları içerisine sokmuşlardır. Türklereki tek Tanrı inancını göz ardı etmişlerdir (Ergun, 2012, s. 189).

Gömeç'e göre Türklereki ağaçlara anlam atfetmesinin sebebi ulu ve heybetli olmalarından ve gökyüzüne uzamalarından kaynaklanmaktadır. Benzeri şekilde eski Türk inancı içerisinde ormanların ruhları gibi bir kavramın olmadığı görüşündedir. Çin kaynaklarında geçen bir ifade, Hun kağanından talep edilen ormanlık bir alan buranın kutsal olduğu ifade edilerek Çinlilere verilmemiştir. Türklereki o ormanlık alandaki hayvanları avlayarak beslenmişler, ok ve yaylarını buradaki ağaçlardan yapmışlar, buradaki kartal tüylerini oklarına koymuşlar, kağınılarını buradan yapmışlardır. Kısacası ihtiyacı olan malzemeleri bu ormandan karşılamışlardır. Ormanların korunmasındaki temel sosyolojik neden bunlar olmalıdır. (Gömeç, a.g.g. 2024).

Güney Sibiryaya coğrafyası incelendiğinde kayın ağacının çok sayıda olduğu görülmüştür. Bölgedeki insanlar, birçok ihtiyacını kayın ve kayın ormanlarından

karşılamiştir. Bu bakımdan onların korunması için kültürleri içerisinde almaları normal bir durumdur. (Gömeç, a.g.g. 2024).

4.4.2.2. Ağaç ile İlgili Uygulamalar

Türk grupları arasında yaygın bir gelenekte cenazelerini ağaçlara asma geleneği idi. Ağaç sembolik olarak öbür dünyaya uzanana bir direktir. Bu yüzden cenaze ve kurbanların ağaçlar vasıtası ile Tanrı katına ulaşması düşüncesi vardır. Bu konuyla ilgili olarak defterdar Seyfi Çelebi Kırgızlar hakkında bilgi verirken “onların içinden biri öldüğü zaman onları tabuta koyarlar, ağaca tırmanıp oraya bırakırlar. Ceset çürüyüp kemikleri kalıncaya kadar tabut orda durur” demiştir (Acar, 2020, s. 42). Chou’ların ilk atası olan Hou-Chi’nin mezarı göl ortasında dünyanın merkezi olarak kabul edilen bir ağacın dibinde idi. Hükümdarın bu ağaç vasıtası ile göğe çıkacağı düşünülmüştür (Esin, 2001, s. 160). Ölülerini ağaçlara sunma geleneği, öbür dünyaya ulaşma düşüncesinin yanı sıra aynı zamanda yeniden doğuş anlamına geldiği düşünülmektedir. İbn Fadlan Türk gruplarından kimisinin ölülerini ağaç kovuğu içine yerleştirdiklerinden bahsetmiştir (Roux, 2011, s. 26). Güney Sibirya’da bu şekilde defin töreni 18. yüzyıla kadar devam etmiş ve Yakutlar bu tip defin törenine “arangas” ismini kullanmışlardır (Radloff, 2008, s. 387).

Eski Türklerin uygulamalarından birisi de mezarların başına ağaç dikmektir. Özellikle önemli şahsiyetlerin mezarları bu ağaçlar ile bezenmiştir. Anadolu’da da gördüğümüz tek ağaçlara bez bağlama adeti buradan gelmiştir. Bu ağaçlar bir zaman sonra evliya mezarı, yatır, türbeyi sembolize etmiş ve saygı konusu olmuştur. Bu ağaçları kutsal yapan ise ermiş ve derviş mezarları yanında büyümüş olmasından kaynaklanmaktadır (Selçuk H. , 2020, s. 123). Bektaşilerde bir türbenin adı “Dedecik Ardıç” tır (Boratav, 2012, s. 32). Mezarların başında bulunan ulu ağaçlar ile Türk kültüründe yer alan atalar kültü ile ağaç kültü birleşmiş duruma gelmektedir (Ergun, 2012, s. 419).

Kurban ile alakalı olarak ağacın rolü çeşitlilik göstermiştir. Tanrı için kesilen kurbanların derileri ağaca asılıp tanrıya ulaştırılmak istendiği gibi bazı kaynakların aktardığına göre doğrudan ağaç içinde kurban kesilmiştir. Bunlardan birisi Hun Devleti zamanında karşımıza çıkmıştır. Bayat’ın aktardığına göre: Kaynakların verdiği bir bilgide Hunlar, ağaca at kurbanı sunmuş, onun kanını ağacın yapraklarına serpmiş

ve derisini ise dallarına asmışlardır. Bu ağacın bütün ağaçların anası olduğuna ve nimetleri bu ağacın verdiği inandırılmıştır (Bayat, 2023, s. 103). Gömeç, Türklerdeki kurban uygulamasının ancak Tanrıya ve daha az sayıda ölmüş atalara gerçekleştirildiğini belirtmiştir. (Gömeç, a.g.g. 2024). Beydili'nin aktardığına göre; Anadolu'daki Kızılbaşlar ulu bir ağaç karşısında baş eğip kurban kesmişlerdir (Beydili, 2003, s. 29). Türklerin her yıl hükümdar önderliğine yaptığı kutlu atalar mezarlığı ziyaretinde kesilen kurbanda yanan bir ateşin yanında, ağacın altında yapılmakta idi (Esin, 2001, s. 161). Türk toplulukları kurban törenlerini umumiyetle kayın ağaçlarının bulunduğu yerlerde yaptığı gibi (Bu genellikle tanrıya yakın olan yüksek dağ ya da tepe olurdu.) (Levova vd., 2013, s. 43). Kötü ruhlardan kurtulmak için kurban kesilen yerlerin ağaçlandırılması da olabilmekte idi (Esin, 1978, s. 101). Tabgaç'ların kutlu atalar mezarlığındaki kurban töreninin ardından ağaç dikip kutlu ormanlar meydana getirildiği bilinmektedir (Gömeç, 2011c, s. 8).

Radloff'un aktardığına göre; Türkler arasında çocuğu olmayan kadınların çocuk sahibi olabilmesi için ağaca kurban kesme işlemi yapıldığı düşünülmektedir. "Kadınlar gizlice ve çıplak ayak ağacın bulunduğu yere gitmiş ve oranın koruyucu ruhu için kurban kesmişlerdir" (Radloff, 1956, s. 484). Molla Gazi eserinde Kırgızlar hakkında malumat verirken, onlardan kısır olan kadınların, sahrada biten tek ağacın yanında kurban kesip geceyi orada geçirdiklerinden bahsetmektedir (Elpe, 2003, s. 11). Benzeri şekilde Kırgızlarda çocuğu olmayan kadınların elma ağacının altında yuvarlanma adeti vardır (Bilgili, 2022, s. 50). Anadolu'da da bu örnekleri görmek mümkündür. Beyşehir'de yaşlı bir ağacın altından geçerek çocuk dileme adeti görülmüştür (İnan, 1987, s. 487). Türk destanları incelendiğinde Türklerin bir ağaçtan yahut ağaç kovuğundan türediği göze çarpmıştır. Benzeri örnekler Güney Sibirya Türklerinin destan ve efsanelerinde karşımıza çıkmıştır. (Gömeç, 2011c, s. 25) Bu bakımdan ağaçtan çocuk isteme motifleri eski Türk inancının bir parçasını yansıtmakla birlikte ne zaman Türk kültürü arasına girdiği konusunda kesinlik bulunmamaktadır.

Buna benzer bir örnek ise ağaçlara bez bağlama olabilir. Bu bir çeşit kansız kurban olarak kabul edilmektedir. Dilek tutup ağaca bez bağlanır ve isteklerinin gerçekleşeceğini ümit etmişlerdir (Gömeç, 2011c, s. 63). Bu ritüel ile isteklerini evrene ileterek, Tanrı'nın isteklerini kabul etmesi için bir araç olarak görmüş olmaları muhtemeldir. Gmelin, Buryatların kulübelerinin girişinde bulunan bir kayın ağacın dallarında kurdele ve gelincik derisinin bulunduğunu, Buryat'ların buna saygı olarak

üç kere karşısında eğildiğinden bahsetmektedir (Roux, 2005, s. 61). Tubalarda aynı şekilde ağaç dallarına kırmızı, beyaz yahut da mavi kurdele ile birlikte bazı hayvanların derilerini bağlarlar ve dua etmişlerdir (Levova vd., 2013, s. 72). Ağaçtan evlat isteme motifine birçok Türk halkları içerisinde rastlamak mümkündür. Bunun nedeninin ağacın bir ongun olması olduğu düşünülmektedir. (Bayat, 2022a, s. 167)

4.4.2.3. Ağaçtan Türeme

Ağaçtan türeme ile ilgili çok sayıda destan ve efsaneler mevcuttur. Bu mitler genel olarak ormanlık alanda yaşayan Türkler arasında görülmektedir (Bayat, 2022a, s. 168). Eski Türk düşüncesine göre Tanrı insan cinslerini dokuz dallı bir ağaçta yaratmış, her bir daldan bugünkü insan cinsleri oluşmuştu (Gömeç, 2014c, s. 129). Türk destanları içerisinde ağaçtan türeyiş ile ilgili en meşhur destan Uygurların Türeyiş destanıdır. Bu destana göre:

“Karakurum’dan doğan iki nehir vardı. Bunlardan birinin adı Selenga diğerrinin adı ise Togla nehri idi. Her iki ırmakta Kamlançu denilen bir bölgede birleşirlerdi. Nehirlerin arasında bir çam biri ise kayın olmak üzere iki ağaç vardı. Bu ağaçların kışın bile yaprakları dökülmezdi. Birgün bu ağaçların arasına gökten bir ışık düştü. Yanındaki dağlar yavaş yavaş büyümeye başladı. Bu durumu gören halk büyük bir saygı ile oraya doğru gittiler. Tam bu esnada ışık iniyor ve otuz kere şimşek çakıyordu. Başka bir gün de aynı bölgede ayrı ayrı kurulmuş beş çadır gördüler. Bunların her birisinde beş çocuk oturuyordu. Hepsinin karşısında da onları doyurmaya yetecek kadar içi süt dolu emzikler asılıydı. Çocukları alarak dışarı çıktılar. Her zaman onlara saygılı davrandılar ve çeşitli ikramlarda bulundular. Çocuklar büyüyüp anne babalarını sordukları zaman halk onları ağacın yanına götürdü. Çocuklar ağacı görünce tıpkı bir çocuğun anne babasına gösterdiği saygı gibi ağaçlara saygı gösterdiler. Bunun üzerine ağaçlarda dile gelip “güzel huy ve iyi özelliklerle donatılmış çocuklar böyle olur ve anne babalarına saygı gösterir. Ömrünüz uzun, adınız ünlü ve şöhretiniz devamlı olsun” dediler. Bu çocukların adları Sungur Tigin, Kotur Tigin, Tükel Tigin, Or Tigin ve Böğü Tigin oldu (Gömeç, 2021a, s. 226-228).”

Yine Oğuz Kağan destanı içerisinde ağaçla ilgili motifleri görmekteyiz. Destana göre Oğuz Kağan’ın Gök, Dağ, Deniz adındaki üç oğlunu doğuran kadın, bir gölün ortasında ağaca düşen ışıktan peyda olmuştur (Gömeç, 2014b, s. 233). Destanın devamında ise Oğuz’un yaptığı seferler sırasında askerlerinden birisi ölmüştür. Ölen askerinin eşi hamile idi. Doğum yapması gereken kadın, yakınlarda içi oyulmuş bir ağaç görmüş ve orada doğum yapmıştır. Bunu Oğuz’a söylediklerinde Oğuz ona Kıpçak ismini verdi ki bu içi oyulmuş ağaç anlamına gelmekte idi (Gömeç, 2015a, s. 12).

Ağaçtan türeme mitleri Güney Sibiry Türklerinin mitleri içerisinde de yer almaktadır. Radloff tarafından Altay destanlarında tespit edilen evrenin yaratılışı miti içerisinde insanların ağaçtan türemesi ile ilgili bir mit vardır. Buna göre:

“Dalsız, budaksız bir ağaç bitmişti. Bu ağacı Tanrı gördü ve "Dalları olmayan ağaca bakmak hoş bir şey değil; buna dokuz tane dal bitsin!" dedi. Ağaçta dokuz dal bitti. Tanrı yine şöyle dedi: "Dokuz dalın kökünden dokuz kişi türesin ve bunlardan dokuz ulus olsun! (Radloff, 2008, s. 204).”

Katanov tarafından 1892 yılında derlenen bir efsaneye göre; “İki kutsal kayın (Piy) vardır. Bunlardan biri erkek diğeri ise kadındır. Bu iki kayın başlangıçta biz babamız Ülgen ve Anamız Umay’dan doğduğumuz zaman ortaya çıkmıştır denir (Levova vd., 2013, s. 27).”

Yakutların ünlü Er-Sogotoh destanında da insanoğlunun türeyişi dolaylı yoldan hayat ağacına bağlanmıştır. Destana göre:

“... Dinle ey çocuk! Senin baban Er-Toyon annen ise Kübey Hatun idi. Seni doğuran ve dünyaya getiren onlardır. Senin alınarak büyütülmen ve insanların atası olman buyruldu. Bunun için bende seni alıp büyüttüm...” Yine Yakutların ünlü “Ak Genç” destanı içerisinde kadının yaratılması ile ilgili bilgiler hayat ağacı ile ilgilidir. Destanın bir varyantında “Ak genç yaratılmış ancak yalnızdır. Gövdesi göğe kadar uzanan ağacın yanına gelerek kendisine arkadaş verilmesi için dua eder. Bunun sonucunda yapraklar hışırda ve ağacın kökleri arasından bir kadın ortaya çıkar. Kadın Ak Genç’e Hayat Suyu ’nu sunar” (Selçuk H. , 2020, s. 131).”

Destanlar ve halk uygulamaları göz önünde bulundurulduğunda, ağacın Türklerdeki doğum ve çocuk sahibi olma konusunda paralellik gösterdiği görülmüştür. Benzeri şekilde cenazelerini ağaca asmaları ve Tanrı’ya ulaştırmalarının da ölüm ile ilgili olması açık bir şekilde görülebilir. Bu bakımdan ağaçlara tapınma gibi bir durumun yanlış değerlendirildiği sonucu kuvvet kazanmıştır.

Destanın içindeki “Hayat Suyu” motifi genel anlamda birçok mitlerde görülen gençlik suyu yahut iksiridir. Bu motif su olduğu gibi bazen de süt olabilmekteydi. Bununla beraber genellikle hayat ağacı motifi ile anılmıştır. Minusinsk Tatarları arasında da benzeri rivayetler göze çarpmıştır. Hayat Ağacının beslendiği su şöyle tarif edilmiştir:

“On iki gök ülkesinin üzerinde
Engin bir dağın tepesinde
Bir kayın yukarı yükselir
Kayının yaprakları arasında,
Kayının kabuğu altındadır
Kayının dibinde
Küçük bir boşluk vardır
Hayat suyu ile ağzına kadar dolu
Altın bir kâse durur boşlukta
Nöbet bekler kayının başında
Kudainin görevlendirdiği (oraya diktiği)

O yaşlı kahraman ata
Sarı-kahverengi bineği ile (Harva, 2022, s. 55).”

Su ile ilgili halk uygulamaların birçoğunda şifalı su olarak nitelendirilen su kaynaklarının önemi dikkat çekmektedir. Türk Dünyası'nın birçok yerinde kutlu akarsular bulunmaktadır. Ulu ağaç diplerindeki sulardan insanlar şifa beklemişlerdir (Gömeç, 2011c, s. 55).

Bu türden mitler, Türklerin doğayla olan derin bağını ve doğanın dönüşümüne olan inançlarını yansıttığını görmemize yardımcı olmaktadır.

4.4.3. Türk Mitolojisinde Dağ

Bütün milletlerin kültüründe dağlar önemli bir yer tutmaktadır. Dağların heybetli duruşu, zirvelerinin ulaşılmaz olması eski insanların ilgisini çekmiş, çeşitli yorumlarda bulunmuşlardır. Eski Yunan'dan Arabistan'a, Hindistan'dan Japonya'ya ve Orta Asya'ya kadar birçok kültür, dağlarla ilgili birtakım inançlara dinlerinde ve mitolojilerinde yer vermiştir. Yunanlılar için önemli olan Olimpos Dağı, Yahudiler için kutsal sayılan Siyon Dağı, Tanrının ikametgahı olarak düşünülmüştür. Benzeri şekilde Himalayalar Hint Tanrılarında olan Şiva'nın yaşadığı yer olarak mitlerinde yer bulmuştur (Baş, 2013, s. 166).

Semavi Dinler açısından bakıldığında; Hz. Muhammed'e ilk vahiy Hira Dağı'nda gelmiştir. Yine Hz. Musa'nın Tür-i Sina'da Allah ile konuşması, Hz. Nuh'un gemisinin Ararat Dağı'na oturması gibi pek çok hadisede dağ göze çarpmaktadır (Bulut, 2017, s. 114).

Dağ zirvelerinin göklere yakın olmasından, dolayısıyla Tanrı'ya en yakın nokta olmasından dolayı Türkler; dağlara anlam atfetmişlerdir (Gömeç, 2022c, s. 4). Yükseklikleri itibarıyla Tanrı'ya en yakın noktalar (Kalafat, 1996a, s. 41). Dağlara kutsiyet atfeden Türkler özellikle Altay Dağları ve Tanrı Dağlarını bugün dahi önemsemektedirler. Altay Dağları Gömeç'in tabiri ile Türkleri koruyan ana kucağı gibidir (Gömeç, 2018c, s. 21). Türkmenler ve yörüklerde kutlu yerler olarak kabul ettikleri Ulu Dağlara saygı ile bakmışlardır (Eröz, 1992, s. 100). Ancak eski Türk inancında dağlar tapınılan bir varlık olmamıştır. Bununla beraber Türk devlet anlayışına göre Altay'a sahip olan Devlete sahip olur idi (Gömeç, 2015a, s. 29).

Türkler diğer birçok medeniyetlerden farklı olarak meskûn dağlarda Tanrının ikamet ettiğini, orada yaşadığını düşünmemekteydi. Orhun Abidelerinde “*Yarattın milyonlarca (tümeng ming), sayısız canlıyı (Tirig)! Yazıyı, dağı, denizi, tepeyi (Kötki) ve çukur yerleri*” denmektedir (Ögel, 2020b, s. 537). Bu bakımdan dağlar Tanrı tarafından yaratılmış kutlu varlıklardan biridir. Altay Türklerinin efsanelerinden birinde dağların yaratılışı hakkında bilgi bulunmaktadır. Buna göre:

“Ülgen yeri nasıl yaratacağını düşünürken Erlik yanına gelir ve fikir verir. Erlik suyun dibine dalarak toprak alıp gelir. Ülgen toprağı serperek yerleri yaratır. Ancak gelen toprağın bir parçası Erlik’in dişleri arasında kalır. Bunun üzerine toprağı yere tükürür ve dağlar oluşur. (Gömeç, 2019c, s. 17).”

Benzeri bir hikâye Amerikan yerlileri arasında da bulunmaktadır. Hikâye yukarıdaki destanın bir başka varyantı şeklindedir. Buna göre: “Tek adam yahut yaratıcı suyun üzerinde gezerken bir ördek görür. Ondan suyun dibinden toprak getirmesini ister. Ördeğin getirdiği toprak ile dağlar ve canlılar yaratılır (Polat, 2020, s. 160).”

Abidelerde geçen Yer-su (ülke, toprak parçası) içerisinde yerini alan dağlar Türklerin kurbanlarını kestikleri, önemli cenazelerini gömdükleri, antlaşmalarını yaptıkları, yeri geldiğinde sığındıkları ve korundukları vatanın kutsal yerleri olarak görülmüştür (Gömeç, 2015a, s. 27).

Türkler için dağlar vatanlarının en önemli parçalarından biri olarak kabul görmüştür. Uygur Göç Destanında saadet veren Kut Tag, Çinliler tarafından götürüldükten sonra Uygurların başına gelmeyen kalmamıştır. Destana göre:

“Çinliler, Uygur Ülkesine geldikten sonra kendi aralarında Karakurum’un zenginliğinin bu dağ sayesinde olduğunu konuştular. Hakanı türlü yalanlar ile kandırıp Kut Tag’ın taşlarını Çin’e götürmek istediler. Bunun üzerine Hakan onlara izin verdi. Çinlilerin bu taşları götürmesinden sonra türlü felaketler yaşandı. Hayvanlar ve kuşlar “göç, göç” diye bağırmaya başladı. Hakanları Yulun Tigin öldü. Böylece Uygurlar Tufan’a göçmek zorunda kaldılar (Gömeç, 2021a, s. 235).”

Uygurların Göç Destanına benzer bir efsanede Moğollarda yer almaktadır. Efsaneye göre Moğolların Erdene-Ula adında saadet veren bir dağları vardır. Bu dağı Çinliler alıp götürmüştür. Bunun üzerine bir kadın şaman dua ederek dağı geri getirmiştir (İnan, 2020, s. 51). Bu efsane Göç Destanının bir başka varyantı şeklinde Moğollar arasında yerini bulmuştur.

Bilindiği üzere Türk’ün meşhur Ergenekon Destanında bir nevi dağ Türkleri korumuş ve yeniden canlanmaları için beslemişti.

“... Türk milletinin düşmanları birleşip bir baskın verirler. Bu baskından bir çocuk kurtulur ancak onun kol ve bacaklarını keserek bir bataklığa atarlar. Bu çocuğun yanına bir dişi kurt gelir, onu alarak bir kutlu dağa götürür... Burada kurt çocuğu besler ve onunla

birleşir. Daha sonra Türkler dağın içindeki dört tarafı çevrili ovada büyür ve oraya sığmaz olurlar. İçlerinden bir demirci dağların demirden olduğunu ve eritilerek buradan çıkılabileceğini söyler. Bunun üzerine demir dağ eritilerek Türkler buradan çıkar. Bunu asla unutmazlar. Düşmanlarına tekrar üstün gelerek dünyanın hâkimi olurlar... (Gömeç, 2022b, s. 55, 56).”

Dağa sığınmak hakkında Türk kültürü içerisinde birçok destan ve hikayeler görmek mümkündür. Bunlardan birisi de Köroğlu Destanı’dır. Benzeri şekilde dağ Köroğlu’nu düşmanlarından korumuştur (Bayat, 2022b, s. 231). Moğolların Gizli Tarihinde Cengiz Han, uğradığı bir saldırı sonucunda Burkhan-Haldun dağına sığınarak düşmanlarından kurtulmuştur (Günay ve Güngör, 2015, s. 55).

Türk kültürünü incelediğimizde dağlar; bazı soyların atası, anası, koruyucusu, vatanı ve Dünyanın bir nevi direği olarak karşımıza çıkmıştır (Bayat, 2022b, s. 227).

Türkler için bazı dağlar önemli olmakla birlikte bunların en meşhuru Altay ve Tanrı Dağları’dır. Kaynaklarda Türklerin kutsiyet atfettiği dağlar hakkında birçok bilgi mevcuttur. Ötüken Yış (Kutlu Ötüken Dağı) ve Issık-Köl’ün batısındaki bir dağ kutsiyet atfedilen zirvelerdendi (Esin, 2001, s. 78). Yine Oğuz Kağan Destanında karşımıza çıkan Or-Tag, Kut Tag ve Kadırgan Dağları Türkler için önem arz eder ve sözlü edebiyat ile kuşaktan kuşağa aktarılmıştır (Bayat, 2023, s. 132). Hunlar her yıl belli bir zamanda Han-Yoan Dağında Gök Tengri için kurban kesmişler, anlaşmalarını Hun Dağı’nda yapmışlardır (Gömeç, 2011c, s. 45). Çok eski zamanlardan itibaren Wu-huan’ların Kızıldağ denilen yeri kutlu saydıkları bilinmektedir. Tabgaç’ların Hakanı her yıl atının üstünde kutlu saydıkları dağa döne döne tırmanmıştır (Selçuk H. , 2020, s. 149). Çin yıllıkları Göktürkler hakkında bilgi verirken, onların Ötüken Yış’tan başka bir de Bodin-İnli adlı bir dağa kutsiyet atfettiklerinden bahsetmektedir (Günay ve Güngör, 2015, s. 55). Tunguzlar ve Mançularda Çungarya havzasında yer alan mübarek bir dağa kutsiyet atfetmişler ve inançlarına göre bu dağdan türemişlerdir (Ocak, 2002, s. 116).

Güney Sibiry Türkleri Altay Dağı için dua ederken şunları söylemişlerdir:

“Bu aylı ve güneşli Ayaz Hanımız
Ormanlı, taşlı Altayımız
Nüfusumuz çoğalacak mı?
Ölümsüz hayat diliyoruz
Çok yalvarıyoruz, çok yakarıyoruz (Gömeç, 2022c, s. 4).”

Yine bazı Türk boyları arasında Altay Dağı’nın kendisine kurban sunup dua etmişlerdir. Abdulkadir İnan’ın aktardığı bir kaynakta: “Bu kurbanın mukaddes ve ulu

Altay'a ulaşsın. Onun karar vereceği yere (yargı yerine) bağlansın. Güttüğümüz davayı halledecek mi? Bu kurbanım her engeli (budak) aşarak ulu ve mukaddes Altay'a ulaşsın ifadesi yer almıştır. (İnan, 2018, s. 41).”

Türk coğrafyasında dağların adları genellikle mübarek, mukaddes, büyük ata anlamlarına gelen; Han Tanrı, Buztağata, Iduk (kutsal) Ata, Kuttag gibi isimlerle anılmışlardır (Güngör, 2012, s. 25). Kırgızistan'daki Süleyman Dağı da bunlardan birisidir. Bu dağı ziyaret edenin hacı olduğu söylendiği gibi kurban ve adak merkezi rolünü de üstlenmiştir (Selçuk H. , 2020, s. 149).

Bazı Türk boyları içerisinde dağların yeri ayakta tutan kozmik bir varlık olduğu düşüncesi hakimdir. Gök yüzüne ulaşan hayat ağacı genellikle kutlu bir dağın üzerindedir. Bir efsanede; “Dünyanın orta yerinde, üzerinde yedi dallı beyaz bir kayın ağacının yükseldiği demirden bir dağ bulunmaktadır (Roux, 2005, s. 70).” Denilmiştir. Bu düşünce tanrıya en yakın nokta olduğu düşüncesi içerisinde gelişmiştir. İbrahim Kafesoğlu'na göre kozmik dağ mefhumu Hint menşelidir (Kafesoğlu, 1980, s. 98).

Dağlar Tanrıya en yakın nokta olduğu için Türkler kurbanlarını bu dağlarda sunmuşlar, cenazelerini dağlara gömmüşlerdir. Kutlu Atalar mezarlığı bu dağlar üzerindedir. Güney Sibirya Türkleri, dağın üzerinde Tanrıya sundukları kurban törenine “Tengere Tayıg” ismi vermişlerdir (Selçuk H. , 2020, s. 147). Bu tören Altay boylarının bazılarında her yıl bazılarında ise üç yılda bir defa yapılmıştır (Radloff, 2008, s. 318).

Yine Göktürk hükümdarlarının kurban sunmak için her yıl Ötüken'in batısındaki bir dağın üzerinde yer alan kutlu atalar mezarlığına gittikleri bilinmektedir (Gömeç, 2011b, s. 52) Ataların ruhlarının yaşam sürdüğü bu kutlu dağ ve mağaralarda dini merasimler gerçekleşmiş, ateş yakılmış, kurban törenleri icra edilmiştir (Kalafat, 2012, s. 50). Bu bakımdan mağaralarda kimlik kazanmış durumdadır. Onlar insanoğlunun yaşadığı dünyevi alem ile uhrevi alem arasındaki bir köprü durumundadır (Bayat, 2023, s. 137). Günümüzde Altay Türkleri de cenazelerini gömmek için dağa çıkmak tabiri kullanmaktadırlar. Buna “tağzar sığarğa” demişlerdir (Okutan Davletov, 2021, s. 169). Tuva Türklerinin de cenazelerini dağa bıraktığı bilinmektedir. Onlar bu şekilde Tanrıya daha çabuk ulaşılacağını düşünmüşlerdir (Gömeç, 2019a, s. 97).

Kozmik dağ dünyanın merkezi konumundadır. Göktürk döneminde bu dağ Türkler için kutlu olan Ötüken Dağı'dır (Günay ve Güngör, 2015, s. 69). Göktürkler

dünyanın dayanağı olarak gördükleri dağlara “Kadir Kan” demişlerdir (Kalafat, 1996a, s. 42). Bayat’a göre Gök ile yerin bağlantısı Dünya Dağı ile kurulmaktadır (Bayat, 2023, s. 130). Onun zirvesi Tanrının ışıklı ülkesi olan cennete açılan bir kapıdır (Ergun, 2012, s. 26). Altay-Sayan Türkleri bu dağa “ak toşn altay-sıyı” demişlerdir. O dünyanın merkezinde durur idi. Bu bakımdan evrenin sabit kalmasını ve güvenli olmasını temin eden dağın, “Temir Kazık” (kutup yıldızı) rolünü üstlendiği düşünülmektedir (Bayat, 2022a, s. 55).

Kozmik dağ mefhumu Altay Türklerinin inançlarında kendisine yer bulmuştur. Altay Türklerinin baş tanrısı Ülgen, gökte bir “Altın Dağ” üzerinde oturmaktadır. Yakut Türklerinin efsanelerinde ise “Ülgen’in evi “süt beyazı kayalık dağ” olarak tasvir edilmiştir (Harva, 2022, s. 44). Radloff’un aktardığı bir efsanede; “Dünya yaratılırken Ülgen, Ay ve Güneş’e dokunan altın bir dağ üzerinde oturuyordu. Bu dağ yer ile gök arasında yer almaktaydı. Yere o kadar yakındı ki ancak bir adam boyu kadar aralık bulunuyordu... (Radloff, 2008, s. 210).” Denilmiştir.

Güney Sibirya Türkleri; dağ sahiplerini aru töz olarak ifade etmektedirler. Bunlara “Dag ezi” adı verilmiştir (Harva, 2022, s. 315). Onlar vatanın koruyuculuğu rolünü üstlenmişlerdir. Altay Türkleri her soyun bir dağı olduğunu düşünmüş ve onun için “bizim türediğimiz dağ” ifadesini kullanmışlardır (Bilgili, 2022, s. 119). Bu dağları Sagay gelinleri “kayın babamız” olarak telaffuz etmiştir (Radloff, 2008, s. 255). Teleüt, Teles ve Abakan Türkleri koruyucu olan bu dağ ruhlarına “seke, söyök, seyek” olarak adlandırmışlardır (Bayat, 2023, s. 130). Altay inancına göre dağ ruhlarının kendilerine has bir yapısı vardır. Hayvanların çoğalması, sağlık ve insanların güvenliği dağ ruhlarının sayesinde saptanmıştır. Altay efsanelerinde dağ ruhlarıyla ilgili bir dörtlük geçmektedir. Buna göre:

“Güneş dolaşmaz tunç dağım
Ay dolaşmaz altın dağım
Sürü sürü mallara bereket vermiş
Göbeklerimize kir bırakmasan ne olur?
Kırpiklerimizi yaşartmasan ne olur? (İnan, 1987, s. 416).”

Diğer Altay efsanelerinde ise dağ ruhu sarı saçlı bir kadın olarak tasvir edilmiştir. O avcılara âşık olur ve kendisiyle evlenenlere bol av verir evlenmeyenleri ise çılğına çevirmiştir (Bayat, 2022b, s. 220). Hakas Türkleri arasında da dağ ruhlarıyla ilgili birtakım efsaneler mevcuttur. Hakasların tasvirine göre dağ ruhları güzel

kıyafetli, atlı bir Hakas askerine benzemektedir (Levova vd., 2013, s. 105-106). Bu bakımdan onların “ata” olarak görüldüğü sonucu çıkarılabilir.

Mehmet Eröz’e göre dağ ruhları Türklerin İslamiyet’i kabul etmesinden sonra ise yadır ve türbe anlayışına dönüşmüştür (Eröz, 1992, s. 102). Dağlarda genellikle mezar veya türbe bulunmaktadır. Bazı dağların adları “Hasan Dağı, Ali Dağı” gibi tarihte yaşamış kişilerden alınmış olabilir (Boratav, 2012, s. 53). Yine Elâzığ’daki bir dağın adı “Hazar Baba” olarak karşımıza çıkmıştır (Ögel, 2020b, s. 551). Bu bakımdan dağ kültü ile Atalar kültü birbiriyle temas içinde gözükmemektedir (Bayat, 2023, s. 138).

Eski Türkler Tanrı’yı ulaşamayacakları gökyüzünde hayal etmişlerdir. İnsanlar göğe çıkamıyor ve o yüzden göğe en yakın olan dağ zirvelerine anlam atfediyorlar idi. Dağlar Türklerin barınma, beslenme gibi ihtiyaçlarını karşıladığı ve en önemli etken olarak buraların kazanılmasında Atalarının kanları döküldüğü için kutsallık kazanmış idi. (Gömeç, a.g.g. 2024).

4.4.4. Türk Mitolojisinde Su

Su, saflığın, temizliğin, hayatın, arınmanın, yaradılışın, bereketin simgesi olarak birçok medeniyetlerin mitolojilerinde kendisine yer bulan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya mitleri arasında su hayatın başlangıcıdır. İran, Sümer, Mısır, Hint vb. gibi medeniyetler tabiatın bu vazgeçilmez unsuru hakkında çeşitli düşünceler düşünmüşlerdir.

Türkler için suların ve nehirlerin kutsallığı konusu birçok kaynakta göze çarpmaktadır. Her şeyden önce Türklerin kutlu Ötüken yurdu kutsal kabul edilen Orhun ve Selenga nehirleri arasındadır. Bunlardan başka İdil, Yayık ve Ural nehirleri, kutsal kabul edilmiştir (Gömeç, 2018c, s. 19). Yine Tamir nehri ve onun kaynağı “Tamir ıduk baş” gibi Türk vatanını besleyen birçok akarsu kutsal kabul edilmiştir. Kutsal sayılan göllerin ve akarsuların balıklarını avlamak ve yemek Türkler arasında yasaktı (Günay ve Güngör, 2015, s. 59).

Türk kültürü açısından bakıldığında su, Türklerin vatanlarının kutsal parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Kitabelerdeki Yer-Su (ülke-toprak parçası) ikilisinden biridir. Su canlılar için vazgeçilmez temel unsur olarak karşımıza çıkmıştır. Bununla birlikte Türkler arasında suyu pisletmek, ona tükürmek, israf etmek, kesinlikle yasaklanmıştır. Suyun kirletilmemesi Cengiz Yasaları arasında da kendisine yer

bulmuştur (Gömeç, 2022c, s. 12). Buradaki asıl amaç, “onun kutsallığından ziyade salgın hastalıklarının önüne geçmektir” (Gömeç, 2020a, s. 88).

Suyun kirletilmemesi ile ilgili olarak İbn Fadlan’ın Oğuzlar hakkında vermiş olduğu bir bilgiye göre Türkler yıkanmıyor idi (Şeşen, 2010, s. 10) İbn Fadlan’ın İslamiyet’i yaymak için görevlendirilen bir misyoner olduğu gerçeğini de göz önünde bulundurmamak gerekir. Hikmet Tanyu ’ya göre bu durum onun cahiliye dönemi Araplarındaki izleri Türkler arasında görmek istediğine yer vermesinden kaynaklanmaktadır (Tanyu, 1980, s. 87). Nitekim daha sonra İtil Bulgarları arasına seyahat ederken onların bir suda yıkandıklarından bahsetmiştir. Benzeri rivayetleri Cüveyni’de aktarmaktadır. Buna göre; “İlkbahar ve yaz aylarında kimse gündüzleri suya girmez, ellerini yıkamaz, altın ve gümüş tabaklara su dökmez” demiştir (Roux, 2021, s. 137).

Gömeç’e göre Türklerin suyu kirletmemesi, onu korumasındaki temel amaç, suyun bir ruhu olduğu düşüncesi ile ilgili değildir. Eski Türk inancı içerisinde su ruhları kavramı bulunmamaktaydı. Su mikropları taşır ve salgın hastalıklara sebep olur idi. Bu sebepten dolayı su kaynağından kullanılmaz ve kirletilmezdi. Kaynağından alınarak başka bir yerde kullanılırdı. (Gömeç, 2011c, s. 56). Kaşgarlı Mahmut Türklerin savaş ordugahlarında banyolarının, bu işle görevli insanların olduğunu, daha 11. yy.da her Türkün yanında mendil taşıdığını aktarmıştır. Bu kadar temiz olan bir millete yıkanmıyordu demek kaynakların yanlış yorumlanmasından yahut taraflı davranılmasından kaynaklanmıştır. (Gömeç, a.g.g. 2024).

Türklerin suyla ilgili çeşitli uygulamaları olmuştur. Şato Türklerinin kutlu saydıkları bir gök göle saç yaptıkları bilinmektedir (Kıyak, 2013, s. 27). Kurum Han İstanbul’u kuşatmadan önce denizde elini ve ayaklarını yıkamış, askerlerinin üzerine de su serptirilmesini istemiştir (Oymak, 2010, s. 41). Gömeç’e göre eski Türk inancı içerisinde kurban sunulan yegâne varlık Tanrı’dır. Türklerin Tanrıya ve sevap için atalara kurban verdiğini belirtilmiştir (Gömeç, a.g.g. 2024).

Türklerin suya gösterdikleri hürmet yanlış bir anlaşılma sonucu tapınma olarak nitelendirilmiştir. Gardizi Kimeklerin “İrtiş ırmağını kutlu sayar, ona saygı duyar ve ona taparlar” demiştir (Eröz, 1992, s. 107). Ancak Türkler arasında Yunan ve Romalılarda olduğu gibi tabiat varlıkları etrafında bir tanrı algısı olmamıştır. Bu nedenle tabiat varlıkları birer tapınma konusu değildir (Ocak, 2002, s. 64, 65).

Günümüz Anadolu'sunda su ile ilgili uygulamalar kötülüklerden, nazardan, hastalıklardan korunmak, bazen de kısmet ve bereket için yapılmıştır (Kalafat, 1996a, s. 55). Giresun'daki Çepniler baharın başlangıcı ile evden dışarı çıkmış, yedi gözeden su getirerek evin içindeki bütün odalara serpmişlerdir. Kötülük ve hastalıkların gitmesi ve bereket gelmesi için dua ederlerdi (Kürkan, 2019, s. 117). Anadolu'nun çeşitli yerlerinde nazar muskaları yapılmıştır. Kâğıda yazılan dualar bir su içine konulmuş ve üç gün boyunca bu sudan içilmiştir (Çıblak, 2004, s. 108). Yine nazar değen kişiye su ile kırklama adı verilen ritüel yapılmaktadır. Ayrıca kurşun suya dökülürdü (Akman, 2002, s. 7). Tarançiler'de cin musallat olan bir hastaya yedi pınardan ve yedi değirmenden su alarak birtakım ritüeller ile hastalığı geçirmeye çalışmışlardır (Radloff, 2008, s. 331).

Benzeri uygulamalara diğer İslam toplumlarında rastlanılmamaktadır. Bir bardak suya kırk defa Yasin-i şerif okumak, cenazeler yıkandıktan sonra onların üstüne bir tas su dökmek, mezarlara testi ile su koymak gibi adetler eski Türk inancının izleridir (Kalafat, 1996b, s. 32). Yine bir inanca göre Kemerli Kentin yakınında bulunan "Başkurt Suyu" 21 Mart'ta çağlamakta idi. Bu zamanlarda buradan su içen kimseler Bozkurt gibi uzağı görür, Bozkurt gibi savaşçı olurdu. Aynı zamanda kim bu sudan bir talepte bulursa dileği yerine gelirdi (Hekimov, 2012, s. 167). Türkler arasında bazı su kaynakları da kutlu görülerek, buralarda yıkanılırsa günahlardan arınacaklarına, hastalıklara yakalanılmayacağına, bir evlat sahibi olabileceklerine inanmışlardır (Gömeç, 2022c, s. 12). Bu uygulamalara çeşitli Türk halklarında rastlanılmıştır.

Su, nazar dışında kısır olan erkek veya kadınların çocuklarının olması ümidiyle de birtakım uygulamalarda kullanılmıştır. Kısır kadınlar bir pınardan geçirilmiş yahut bir akarsuyun yanında kurban sunmuşlardır. Tatar kadınlarından kısır olan kimseler bir havuz kenarında secde ve dua etmektedirler (Kıyak, 2013, s. 27). Manas Destanında Çakıp Han, çocuğunun olmamasının nedeni olarak eşi Çıyırda'yı "mezarları, kutlu yerleri ziyaret etmedin, elmalı yerlerde yuvarlanmadın, kutlu pınarlarda gecelerce kalıp çocuk dilemedin" diye suçlamıştır (Doğrusöz, 2005, s. 62).

Güney Sibirya Türkleri arasında da su ile ilgili birtakım düşünceler görülmektedir. Onlarda yerin yaratılışı ve tufan ile ilgili mitleri mevcuttur. "Altay rivayetlerine göre yer yaratılmadan önce su vardı" (Gömeç, 2003, s. 86). Birçok dünya mitinde su yaradılışın ana kaynağı rolünü üstlenmektedir. Türk tasavvuf edebiyatı

içerisinde de benzeri motifleri görmek mümkündür (Beydili, 2003, s. 502). Manas Destanında; “yer yer olduğu zaman, su su olduğu zaman” denmektedir (Radloff, 2008, s. 202).

Dolgan ve Tofa Türkleri arasında, suların temiz kalması ve balıkların türeyebilmesi için çalışan, “Küöh Bolloh” adında bir su ruhu vardır (Kalafat, 2012, s. 169). Yakut Türkleri bu ruha “u iççite” Buryatlar ise “uhun ecen” adını vermişlerdir (Radloff, 2008, s. 163). Yakutlar bu suyun efendisine her ava çıkmadan önce saçını saçmışlardır. Bu nehir kıyısında bulunan bir ağacın dalına “dzlama” adı verilen bez bağlayarak yapılmıştır. Bazen de suya tuz ve ekme atmak suretiyle saçını tamamlanmış olurdu (Harva, 2022, s. 324, 325). Su Sahibi Hakas ve Altay Türkleri arasında uzun sarı saçlı, çilli ve çıplak bir kadın ya da yaşlı bir kadın veya erkek olarak düşünülmüştür (Gültekin, 2022, s. 149).

Güney Sibirya Türkleri arasındaki su kültürü bazı dış tesirler sonucunda Tanrılaşma yoluna gitmiştir. Onların yağmur ve sulardan sorumlu Yayık Han adlı bir tanrısı vardır. Tufan efsanesindeki “Nama” bir süre sonra Yayık Han’a dönüşmüştür (Gömeç, 2018c, s. 19). Buna May-Ene denildiği gibi Talay Han adını da taşımaktadır. Talay eski Türkçede okyanus anlamına gelmektedir (Ögel, 2020b, s. 485). Ülgen’in çocuklarından biri olan Yayık Han göğün üçüncü katında, Süt gölünün ve hayat ağacının olan (Bay Terek) bulunduğu katta oturmaktadır (Radloff, 2008, s. 21). Türkler arasında nadir olarak görülen tabiat olaylarının Tanrı mertebesine yükseltilmesi, geç dönemlerde bazı dış tesirler sonucunda gerçekleşmiştir (Gömeç, 2022c, s. 12).

Su kültürüne bağlı olarak Şamani inanç içerisinde bir de hayat suyu yahut süt gölü mefhumu bulunmaktadır. Bu su dağ ve ağaç kültürüne de bağlı olarak dağın üstünde hayat ağacının dibinde bulunuyor idi. Süt gölü (Süt Ak Göl), efsanelerde hayat veren, kahramanları diriltten, onlara güç kuvvet veren bir motif olarak nitelendirilmiştir. Süt Gölü ile ilgili inanışlardan birisi de Umay ya da Ayısıt’ın bu gölden bir damla su alıp çocukların ağızına sürmesiyle ilgilidir. Bu şekilde hayatın devamlılığı sağlanmıştır. Şamanlar esrime halindeyken göğün üçüncü katındaki bu gölde arandıktan sonra yollarına devam etmişlerdir (Beydili, 2003, s. 507).

Su ile halk inançlarının doğum ve kötülüklerden korunmak ümidiyle gerçekleştirildiği görülmüştür. Bu bakımdan hayat suyu motifinin ve koruyucu olan

Umay'ın çocukların ağızına su sürmesinin temelinde eski Türk inancının izini bulmak mümkün görünebilir. Bu bakımdan Türkler arasında görülen bir halk inancının geç dönemlerde Tanrısallaşma yoluna gittiği düşünülebilir.

4.5. Atalar Kültü

Kişioğlunu yeryüzünde düşündüren en önemli unsurlardan birisi de ölümdür. Ölüm kelimesi için Türkler, “Uçtu” “Uçtı” “Uçmağa vardı” ve Kergek boldı” kelimelerini kullanmışlardır. Yaşamın varlığı, var olma, yok olma, ölümden sonra ne olacağı konusu ile insanlar her zaman içli dışlı olmuşlardır. Orhun Abidelerinde “*Zamanı Tanrı yaşar, kişioğlu hep ölmek için türemiş*” ibaresi geçmektedir. Hayatın en önemli gerçeklerinden olan ölüm konusu için Türkler, ruhun ölümsüzlüğünü, ölümden sonra bir yaşamın olduğunu düşünmüşler, bununla birlikte ölen kişinin tam anlamıyla dünyadan bağının kopmadığına inanmışlardır. Bazı araştırmacılara göre Ölen kişi için adak ve kurban kesilmesi, onların bu dünyada çeşitli durumlarda etkin olabileceği inancından kaynaklanmakta olduğu düşüncesi hakimdir. Bu durumlar bazı tabii olaylar, savaşlar, hastalıklar olarak göze çarpmaktadır. Ancak Ölümler Kültü ile Atalar Kültü'nün birbirinden ayrıldığı görülmektedir. Her ölen insan Atalar Kültü seviyesine yükselmeyip, sıradan cenaze, yas törenleri ile öbür dünyaya uğurlanmakta idi. Atalar Kültünü ayıran ise ölmüş atalardan niyaz beklenmesi olarak söylenebilir. Bu bakımdan Atalar Kültünde Tanrı ile aracı durumu varken Ölümler Kültünde ölen kişinin rahat etmesi düşüncesi hakimdir (Gezer, 2023, s. 85). Bu inanca Türk, Moğol, Japon, Çin gibi bazı medeniyetlerde rastlanılmaktadır.

Din tarihi araştırmacıları, Türklerde Atalar kültü İnancının bulunduğu dikkat çekmiştir. Atalar, Türkün kutlu ülkesini kaniyla sulayıp, evlatlarına vatan yaptığı için önem kazanmıştır. Bununla birlikte Türkler arasında ölen atalar Tanrı mertebesine yükselmemiştir (Gömeç, 2011c, s. 91). Bazı araştırmacılara göre Türkün güçlü ve kutlu ataları öldükten sonra öbür dünyada bulunduğu için bir nevi Tanrı ile kişioğlu arasındaki irtibat kurulan kimse rolünü üstlenmiştir. Bu bakımdan kişioğluna yol gösteren Ata, manevi dünya ile yaşanan dünya arasındaki doğrudan bağ olarak karşımıza çıkmıştır. Bundan dolayıdır ki ölen Ata ile bağlar koparılmak istenmemiştir (Özdemir, 2023). İnanca göre baba ve atalar öldükten sonra da aile fertlerini korumaya devam etmişlerdir (Kafesoğlu, 1980, s. 46). Merasim koruyucusu Korkut Ata, Irkıl

Ata, Karaimlerin mitolojik görüşlerinde koruyucu ruh olan Kırgıl Ata, Türklerin kutlu ve koruyucu atalarından bazılarıdır (Beydili, 2003, s. 73). Bundan dolayı Atalara tazim, saygı, onlar için kurban sunma törenleri yapılmıştır (Güngör, 2012, s. 27). Türkler ölmüş atalarına saygı göstermenin yanı sıra, Han durumundaki yöneticilerin kabirlerinin yanından geçerken, büyük bir saygı göstermişlerdir. Yaya olduklarında mezarın önünde eğilmişler, atlı iseler attan inmişler ve orayı geçene kadar atlarına binmemişlerdir (Gömeç, 2011c, s. 91).

Asya Hunları her yıl mayıs ayının ortalarında Ataları için kurban merasimleri düzenlemişlerdir. Yine Göktürklerin her yıl düzenli olarak bir dağa gidip Kutlu Atalar Mezarlığında (Atalar Sini) kurban kestikleri bilinmektedir. Bu kurban töreni hükümdar önderliğinde yapılmakta idi ve her boy bu merasime katılmıştır. Ayrıca Chou hükümdarlarının ata mezarlarına geyik kurban ettikleri ve Tabgaç'ların Ata mezarlarını ziyaret edip kurban töreni yaptıkları da bilinmektedir (Günay ve Güngör, 2015, s. 61, 62). Türkler arasında Ata kurganlarını korumak, onlar için gerekirse savaşmak düşüncesi hakimdir. Pers Kralı Dareios'un İskit ülkesine istilası sırasında İskit hükümdarının mektubunda şu ibare geçmektedir. "...Ancak bizi hemen savaşa sokmaya çok istekliyseniz, atalarımızın mezarını bulup, onlara el kaldır ki dövüşüyor muyuz dövüşmüyor muyuz görürsünüz o zaman. Bu olmadığı sürece keyfimiz ne zaman isterse sizinle o zaman savaşırız..." (Özgül, 2018, s. 69)."

Yine Avrupa Hun Hükümdarı Attila'nın ailesinin mezarının Margos Psikoposu tarafından soyulma teşebbüsü, Attila tarafından savaş sebebi sayılmış idi (Özgül, 2018, s. 69). Yine Wu-Huanlar Hun kurganlarına saldırmalarından sonra Hunlar, 20.000 kişilik bir ordu hazırlayıp Wu-Huanların üzerine yürümüştür (Gömeç, 2019a, s. 89).

Atalar Kültünde, Atalardan niyaz beklemek, onlardan yardım istemek gibi ögelerin bulunmasından dolayı kimi araştırmacılar bu tazim konusunu animizm, fetişizm, totemizm arasında görmüşlerdir. Ancak Atalar Kültü din olmaktan uzak bir durumdur (Bayat, 2023, s. 18). Türklerin bu inancının ölmüş atalarına olan saygı, sevgi ve korkudan kaynaklandığı düşünülmektedir. Kimi araştırmacılara göre onlar ölü oldukları için Tanrıya daha yakın olan kimseler olarak görülmüşlerdir. Atalar Türk dini içerisinde hiçbir zaman Tanrı yerine konulmamıştır (Gömeç, 2011c, s.91). Aynı zamanda Hristiyanlıkta olduğu gibi Tanrı Baba yerine geçmemiştir (Bayat, 2023, s. 25). Atalar Kültü birlik, beraberlik ve millet bilincini oluşturan en önemli unsurlardan biridir (Bayat, 2023, s. 34, 35). Bununla birlikte genellikle Ata Erkil toplum

yapısındaki milletler arasında ve kan bağıyla birbirine bağı olan topluluklar arasında görüldüğü düşünölmektedir (Selçuk H. , 2020, s. 137).

Atalar Kültü bir süre sonra Rus bilim adamlarınca “Kahraman Atalar Kültü” olarak nitelendirilmiştir (Gezer, 2023, s. 80). Şüphesiz ki bunlardan en önemlisi Oğuz Kağan’dır. O Türk devlet yapısını, ordusunu oluşturan, ilk cihan hakimiyeti düşüncesine sahip olan “Ecdat Ata” rolündedir (Bayat, 2023, s. 32). Dede Korkut, Manas, Alper Tunga gibi Türk destan kahramanları toplumu şekillendiren, yön veren kimseler olarak zamanla kütleleşme ve mitleşme yoluna gitmiştir (Selçuk H. , 2020, s. 140). Türklerde ölmüş olan Atalar Tanrı seviyesine çıkmıyorlardı. Onlara saygı ve sitayişin en önemli sebebi kutsal vatanlarını kanlarıyla sulamalarından dolaydır (Gömeç, 2019a, s. 88).

Atalar Kültü Türklerin İslamiyet’i kabul etmelerinden sonra “evliya kültü” anlayışına dönüşmüş, İslami bir kimlik olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Buna bağı olarak Türklerdeki türbe geleneğı bu anlayışının günümüzdeki en önemli yansımalarından birisi olarak karşımıza çıkmıştır. Türklerin kutlu Atalarına kurban sunma geleneğı, onları ziyaret etme ve niyaz bekleme kültürü, İslamiyet’in kabulünden sonra evliya ve türbe ziyaretlerine bürünmüştür. Oryantalistlerin nitelendirdiğı şekilde bu inanç “İslam’ın içinde yaşayan İslam dışı bir uygulamadır” (Bayat, 2023, s. 35). Atalardan medet umma, onlardan bir beklenti içinde bulunulması, zaman sonra Allah’ın sevgili kulu olduğı düşünölen, tabiri caizse Allaha nazı geçen “keramet sahibi” olan evliyalardan medet ummaya dönüşmüştür (Selçuk H. , 2020, s. 142). İnanca bağı olarak evliya yatır ve türbeleri halk tarafından ziyaret edilir, bir çeşit kansız kurban olan saçı yapılır (bez parçası bağlanır) ve çeşitli dualarda bulunulur idi. Allah’ın iyi kullarından olan evliyaların hatırına duaların kabul olması beklenmiştir. Bu uygulamaya birçok Türk-İslam ölkelerinde rastlanılmaktadır. Kazak Türkleri Nevruz Bayramı sıralarında Otpan Dağı’na çıkarak, ateş yakmışlar ve ölmüş atalarının rızasını kazanmak, onların kendilerini korumasını sağlamak için kurban törenleri düzenlemişlerdir. Aynı zamanda çocuğı olmayan kimseler Berket Ata Türbesini ziyaret edip dua ederek, iyi dilek ve şifa niyetinde bulunmuşlardır (Aday ve Abdygaliyeva, 2023, s. 16, 19).

Türkiye ve Azerbaycan’da evliya kültü için aynı zamanda ocak yahut ocaklı tabiri de kullanılmıştır. Buralar Ehli Beyt soyundan geldiğine inanılan evliyaların yaşadıkları yerler olarak düşünölmüştür (Bayat, 2023, s. 44). Abdulkadir İnan’a göre

Ocak Kültü ile Atalar Kültü arasında bir bağ bulunmakta idi. Ocağın sürekli olarak yanması, “ocağın sönmemesi” Ata ruhunun orada devamlı bulunacağı anlamına gelmektedir (Şahin ve Duymaz, 2008, s. 123). Azerbaycan’da önemli ocaklardan birisi Hz. Abbas’ın kervanının geçtiği yerdir. İnanca göre burada kervan geçerken bir çocuk ölmüş, daha sonra buraya kümbet yaptırılarak ocaklı durumuna gelmiştir. Yine Beylegan’daki Zincirli Pir mezar türbeleri bunlardan birisidir. Türkiye’deki yatır, türbe ve mezarlar genellikle bir dağda bulunmaktadır. Bu bakımdan bu inanç ile Dağ Kültünün birbiriyle ilişkili olduğu göze çarpmaktadır. Hacıbektaş’taki “Arafat Dağı” ile Kırıkkale de bulunan “Denek Dağı” kutsal olarak kabul edilen dağlardan bazılarıdır. Yüksek dağlarda türbe ve yatır bulunarak buralar adak merkezleri durumuna gelmişlerdir.

Bununla birlikte Anadolu toprakları içerisinde diğer Türk-İslam ülkelerinde olduğu gibi Evliya Mezarları ile ağaçların birbiriyle bağlantısı göze çarpmaktadır. Kutlu ve mukaddes sayılan birçok ağacın yanında türbe ve yatır mezarları bulunmaktadır. Mezar, türbe bulunmayan yerlerde de ağaçların isimleri Evliya Ağaç, Çınar Dede, Ağaç Baba gibi isimlendirilmiştir (Ocak, 2002, s. 138).

Türbe ziyaretleri; hastalıklardan kurtulmak, kuraklık dönemlerinde yağmur yağdırmak, kıtlık ve açlıktan kurtulmak, çocuk sahibi olmak, zengin olmak, mal mülk sahibi olmak amacı ile gerçekleşmiştir (Güngör ve Köylü, 2017, s. 122). Anadolu’da çeşitli hastalıklar için çeşitli türbeler ziyaret edilmekte idi. Çocuğu olmayan kimseler Beşik Baba türbesini ziyaret ederken, kulağı ağrıyan kimseler Seyyid Kasım Baba türbesini, baş ağrısı yaşayan kimseler Çapakçurlu Şeyh türbesini ziyaret etmişlerdir. Benzeri örnekler Anadolu’da yaygın şekilde görülmektedir. Yine türbelere oyuncak bebek bırakmak, ağrıyan yerlere türbeye ait taşlardan sürmek, yaramaz çocuğu uslanması için türbede bırakmak, delikli taştan geçmek, dilekleri kâğıda yazarak türbeye asmak gibi sayısız pek çok uygulama göze çarpmaktadır (Türk, 2023, s. 211, 212). Acısu Sıraç Köyü’nde Veli Baba Türbesi’ne ziyaret yapılırken, mekânın kapısına ve Evliya’nın ayakucu taşına niyaz edildikten sonra “Veli Babam, Anşa Bacım bana çocuk, rızık ver” diyerek Ayetel Kürsi okumaktadırlar (Selçuk, A. 2010, s. 143).

Bu uygulamalar Allah’ın sevgili kulu olan evliyadan şefaet beklemek, onun kerametinden yararlanmak amacıyla yapılmakta idi. Türbe çevresinde yapılan birtakım ritüellerden sonra Allah’a dua edilirdi. Burada evliya mezarına tapınmadan

ziyade evliyayı aracı yapma durumu söz konusudur. Bundan dolayı eski Türk kurganlarına benzeyen türbeler birer adak merkezi haline gelmiştir. Genel anlamda sosyal hayat ile ilgili sorun ve durumlar karşısında buralar ziyaret edilmekte, mezarlara saygı duyulmakta, bazen de kurbanlar kesilmekte idi.

Selçuklu ve Osmanlı hükümdarları, görevlerine başlamalarından evvel türbe ziyaretleri gerçekleştirmişlerdir. Osmanlı Padişahlarının kılıç kuşanma merasimleri Eyüp Sultan Türbesinde yapılmıştır. Yine deniz seferine çıkılmadan önce Barbaros Hayrettin Paşa'nın türbesi ziyaret edilmiştir (Zeren, 2017, s. 340). Türbe ziyaretlerine bağlı olarak, günümüzde askere gidilmeden ve evlenilmeden önce mezar ziyaretlerinin yapılması Atalar Kültüne örnek olarak gösterilebilir (Kalafat, 1996b, s. 19).

Atalar Kültüne bağlı olarak Türklere görülen ölen kişinin ve ataların tasvirlerini yontup evlerinde bir köşeye koydukları, sakladıkları kaynaklarda göze çarpmaktadır. Çin yıllıkları ve bazı kaynakların "Türklere puta tapınma vardı" düşüncesinin oluşmasındaki en büyük etken töz'lerin yanlış anlaşılma sonucunda tapınılan bir varlık sanılmasıdır. Tözler genellikle keçe, paçavra yahut kayın ağacı kabuğundan yapılmıştır. Buna Türkler arasında çeşitli isimler verilmiştir. Altay Türkleri "Töz" ismini kullanırken Yakut Türkleri "Tangara" ismini kullanmaktadırlar (Günay ve Güngör, 2015, s. 62). Ebul Gazi Bahadır Han ise eserinde bahsederken "Kugurçak" adını kullanmaktadır. Töz günümüz Güney Sibirya Türkleri ve Uygur Türklerinin lehçelerinde "asıl, kök, menşe" anlamına gelmektedir (İnan, 2018, s. 59). Ölenin tasviri olan tözler Atalar Kültü ile de yakın ilişki içindedir. Ebul Gazi Bahadır Han, "Bir kişinin kıymetli, ölen yakını olunca onun tözünü yaparlar" demiştir (Gömeç, 2020a, s. 119).

Plano Carpini tözler hakkında; "Keçeden insan suretinde maketler yaparak bunları yurtlarının girişine yerleştirmişlerdir. Kendi inanışlarına göre bunlar sürülerini koruyarak hayvanların üremesini ve sütlerinin bol olmasını sağlamışlardır (Ayan, 2022, s. 48)." Türkler bir yola çıkacağı zaman bu tözlere saçı sunmuşlardır. Rubruk seyahati sırasında "İçmek için bir araya toplandıkları zaman, içeceği önce evin reisinin üstünde bulunan figüre, daha sonra diğer figürlere sunarlardı" ifadesini beyan etmektedir (Ayan, 2019, s. 46)."

Tözler ölen kişinin hatırasını yaşatmak için yapılmıştır. Günümüzde dahi "bu benim annemin tözü", "şu benim babamın tözü" şeklinde söylemler bulunmaktadır (Radloff, 2008, s. 242). Gömeç'in tabiri ile tözler bir nevi günümüzün fotoğraflarını karşılamak için yapılmıştır. Bununla birlikte puta tapınma Türkler arasında söz konusu

olmamıştır. Dokuz Oğuzlardan bahseden kaynaklar onların ibadethaneleri olduğundan ancak içerisinde putların bulunmadığından bahsetmektedirler (Gömeç, 2020a, s. 120).

Gömeç'e göre Atalar Kültü, vatanı için kanlarını döken atalarımız için onlara gösterilen saygıdır. Atalar kazanılan toprakları kanları ile suladıkları için onlara sevgi ve saygı duyulur, onların hayrına yahut sevap kazanmak maksadı ile kurban kesilir idi. Buradaki temel amaç kurban kesildikten sonra fakirlere, ihtiyacı olanlara et yedirip sevap bekleme düşüncesidir. Benzeri şekilde Hac dönüşleri sırasında türbe makamları ziyaret edilip burada yemekler verilir yahut kurbanlar kesilir idi. Burada "ölmüşlerinin canında değsin" deyimini kullanılırdı. Türklerde kurban Tanrı için verilir, Atalara sunulan kurbanda ise sevap beklenir idi. Ata mezarlarına tıpkı günümüzde şehit mezarlarına gösterilen saygı gibi saygı gösterilirdi. (Gömeç, a.g.g. 2024).

Müslüman Türkler arasında görülen ve cenazelerden sonra verilen helva kültürünün de buradan kaynaklandığı düşünülebilir. Ölümden sonraki hayata inancın da önemli bir göstergelerinden olan mezara yemek dökmek motifi, İslamiyet'in kabulünden sonra ölünün hayrı için yapılmaya başlamıştır. "helva dökmek" tabirinin buradan geldiği düşünülebilir. Kurban uygulamalarında ve helva dökmekte ki temel prensip ölünün hayrı için dua ve sevap beklemektir.

4.6. Türk Mitolojisinde Falcılık ve Yadacılık

Bütün medeniyetlerde olduğu gibi Türkler arasında da fal bakma, fal açma usullerine tesadüf edilmiştir. Diğer medeniyetlerden farklı olarak Türkler arasında birçok kaynakta tesadüf edilen yada taşı kavramı karşımıza çıkmıştır.

4.6.1. Fal

İnsanlar tarih boyunca bilinmeyeni merak etmiş, geleceğe dair tahminler yürütmüş, bilinmez olanı aydınlatmak için de birtakım yollara başvurmuşlardır. Buna fal bakma en belirgin örnektir. Farklı kültürlerde ve zamanlarda çeşitlilik arz etmiştir. Rüyalardan yola çıkarak fal bakma, hayvanların kemik ve iç organlarıyla fal bakma, el ve yüzdeki çizgilere göre, yıldızların hareketlerinden yola çıkarak birtakım bilgiler edinme gibi birçok şekilde fal açtırma yoluna başvurulmuştur. Antik Yunan'dan Mısır'a, Mezopotamya'dan Orta Asya'ya kadar birçok medeniyet kendi sosyal çevresi etrafında şekillenen fal bakma yöntemleri geliştirmiştir. Özellikle Orta Çağ'da fal bakma usulüne birçok kavimde rastlanılmaktadır (Gömeç, 2011c, s. 81).

Türkçede Arapça olan fal kelimesini karşılamak için “İrk” sözcüğü kullanılmıştır. Kaşgarlı Mahmut, ırk kelimesini falcılık, kahinlik, yürektekini ortaya çıkarmak olarak açıklamıştır. Bunun dışında “Tölge” ve “Bögü” kelimeleri de falı karşılamak için Türkler arasında kullanılagelen kelimelerden olmuştur (Gömeç, 2020a, s. 122, 123). İrk kelimesi “sihirli yakarış” ve “şarkı” anlamlarına gelen “İr” kelimesinden türemiştir (Boratav, 2012, s. 80). Yakut Türklerinin inançlarına göre ilk Kam’ın adı Argıl’dır. Yine Dede Korkut kitabında yer alan “İrkıl Hoca” buradan gelmektedir (İnan, 1987, s. 196). O danışmanlık yapılan bir aksakallı olarak karşımıza çıkmıştır. Uygur Türkçesinde yazılan “İrk Bitik” kitabı da bir fal kitabı olma hüviyetini göstermektedir. Anadolu’da da İrk kelimesi kader, talih anlamlarında, Kütahya yöresinde “İrk Açmak”, “Fal bakmak” anlamlarında kullanılmıştır (İnan, 2020, s. 155).

Manisa, Muğla, Kütahya yörelerinde ırk kelimesi unutulmamıştır. Serendi Bölgesinde “ırkçılar” ve “ırk ocakları” bulunmaktadır. Günümüzde İslami bir kimliğe bürünerek fal açma “ırk açma” işlemleri yapılmıştır. Kayıp nesnenin bulunup bulunamayacağı gibi çeşitli durumlardan ötürü, tesbih, kuşak gibi birtakım nesnelere ile ırk tutma, ırk bakma işlemleri yapılır (Gültekin M. , 2014, s. 124, 126).

Anlatılan efsanelere göre Türklerdeki falcılığın mucidi, Yafes’in oğlu Türk’tür (Roux, 2011, s. 99). Türk Dünyası içerisinde en yaygın fal bakma usulü “Kürek Kemiği” ile bakılan faldır. Bu fal bakma yöntemine neredeyse bütün Türk devletleri ve hükümdarları arasında rastlanılmıştır. Hayvanların kürek kemiğini kullanarak fal bakan kamlar için “Yağrınçı”, daha farklı şekillerde fal bakan kamlar için ise “İrimçi” kelimesi kullanılmıştır (İnan, 2020, s. 158).

Attila (Ata İllig) Avrupa’da fetihlerine devam ederken kürek kemiğinden fal baktırmıştır (Gömeç, 2018b, s. 350). Kürek kemiğiyle fal bakma işlemi yanan bir ateşin üzerine bazen koyun, koç bazen de geyik kürek kemiğinin atılması ve bu kemiğin ısıya bağlı olarak çatlamasının ardından Kam’ın tahminlerde bulunması ile gerçekleşmiştir (Roux, 2005, s. 156). Bu geleneğe Timur, Safevi ve Mısır Memluklerinde de rastlanılmıştır (Roux, 2021, s. 96). Bu fal bakma yöntemi Güney Sibiryaya Türkleri arasında ve Müslüman Kazaklar arasında hala devam etmektedir (Katanov, 2004, s. 85). 13. yüzyılda Moğolistan’a seyahat eden Rubruk; Mönghö Han’ın sarayına geldiğinde kürek kemiği falının bakılması ile karşılaşmış ve bunları seyahatinde yazmıştır. Ona göre;

“Kürek kemiği falı bakmak için iki ayrı yurt kurulmuş, fal için ateş yakılmıştır. Kemiklerin ısı ile çatlaması durumuna bakılarak, eğer enine ve küçük kıymıklar şeklinde çatlarsa o iş yapılmamış, ateşe atılan üç kemikten sadece birisi bile dikine olarak çatlamış ise o ise Han planını tatbik etmiştir (Ayan, 2019, s. 129).”

Benzeri şekilde Timur’un sarayında kürek kemiği falı bakan kahinler bulunmakta, bunlar olabilecek olumlu ve olumsuz şeyleri önceden görebilmekte idiler (Roux, 2011, s. 99).

Türkler arasında kürek kemiği, aşık kemiği gibi yöntemler ile fal bakma uygulaması yaygınlık göstermiştir. Nogaylarda, Özbeklerde ve Türkiye’de aşık kemiği; üzerinde düşünülen bir kimsenin iyilik ve kötülüklerini görmek maksadıyla toprağa veya davulun üzerine atılmak suretiyle fal bakılmıştır (Gömeç, 2011c, s. 79).

Bununla beraber kemik ile ilgili inanış ve uygulamalar günümüz Güney Sibirya Türkleri arasında halen devam etmektedir. Şamanizm de hayvanların kemikleri yeniden doğuş için önem arz etmekteydi. Hayvan kemiklerinden birinin bile kaybolması, onun yeniden doğmasına engel teşkil etmekte idi (Roux, 2021, s. 160). Bununla birlikte Güney Sibirya avcıları, hayvan kemiklerini muhafaza etmişler, onları köpeklere atmamışlardır. Bunun yapılması durumunda avda şanslarının iyi gitmeyeceğine inanmışlardır (Harva, 2022, s. 352).

Katanov’a göre, Türkler arasındaki yaygın fal bakma yöntemleri şu şekildedir: Kuran’a göre fal bakma, yanmış koyun kemiğine göre fal bakma, gökyüzüne yükselen çiçek tozuna göre fal bakma, kaya yığınlarına göre fal bakma, su doldurulmuş bir tas içinde çiçek tozu keseciklerine göre fal bakmaktır (Katanov, 2004, s. 133). Türkler arasında yaygın bir diğer fal uygulaması da kurşun dökmektir (Gömeç, 2019d, s. 44)

Radloff’un aktardığına göre; Kazakistan’da hasta bir kimse için koyun kurban edilmiş ve kürek kemiği Bakşı’ya verilmiştir. Bakşı bu hasta kimse için kürek kemiğini ateşe atmış ve kemik üzerinde çıkan çizgilere göre fal bakmıştır (Radloff, 2008, s. 333). Benzeri şekilde 1771 yılında, Kazak-Kırgız Savaşı sırasında seyahat eden Yüzbaşı Riçkov, bir “yavrunçu” tarafından kürek kemiği falı bakılmasına tesadüf etmiştir (İnan, 2020, s. 156). Kürek kemiği ile birlikte yaygın olarak aşık ve körücük kemiği ile fal bakma yöntemi de bulunmaktadır (Gömeç, 2019d, s. 44)

Arapçada kürek kemiği ile fal bakma işlemine “İlm-i Ketf” adı verilmiştir. Kürek kemiği falı umumiyetle Orta Asya’da görülmesiyle birlikte Yunan, Roma, Çin, Arap medeniyetleri arasında da rastlanmıştır. Osmanlı Devleti zamanında ise İlm-i Ketf adı altında bir risale tatbik edilmiştir (Kültürel ve Koç, 2011, s. 135).

Türkler arasında fal bakma yöntemleri çeşitlilik göstermektedir. Hayvanların kemikleri ile fal açma, “ırk bakma” yönteminden başka yanan ateş ile fal bakma yöntemi de yaygın olarak görülmüştür. Ateşin çıkardığı sesi, rengi, dumanı, ateşten közün sıçraması gibi inanç ve uygulamalar bağlamında çeşitli tahminlerde bulunulmuş, gelecek hakkında bilgi alınması amaçlanmıştır. Özbek Hanlarından Koçugum, ateşe yağ atmak suretiyle kadınlara fal bakarmış ve doğacak olan çocuklarının erkek mi yoksa kız mı olacağına dair haber verirmiş (Radloff, 2008, s. 274). Bunların dışında balık, bakla, buğday, duman, el, kahve, taş, kemik, su, yay falı, gırtlak-ses falı, gibi çeşitli gereçler ile fal bakma usullerine rastlanılmıştır. Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Üsküp’te Baba Lokman adında bir ziyaret yerinden bahsetmiştir. Buradaki kuyudan Ab-ı Hayat suyu çıkar ve buradaki balıklara ekmek atılmıştır. Balıkların ekmeği yeme durumunda üstüne düşünülen iş rast gider, eğer yemezler ise işleri rast gitmez idi (Dulger, 2011, s. 102).

Türkler İslamiyet’i kabul ettikten sonra da fal uygulamasına devam etmişlerdir. İslam inancına göre “Gayb’ı yalnızca Allah bilir” inancı olmasına rağmen fal bakma usulleri İslam’a uygun bir hale getirilmiştir.

Selçuklu Devleti zamanında en yaygın uygulama olarak Kur’an-ı Kerim’den bir nevi fal bakılmıştır. Akılda bulunan şey için hayır mı şer mi olduğu düşüncesi ile rastgele açılan bir sayfadaki ayetlere bakılarak, ayetler iyiyse iyiye, kötü ise kötüye yorumlanmıştır.

Bu uygulamaya günümüz Azerbaycan Türkleri arasında ve Türkiye’de halen tesadüf etmek mümkündür. Yine Osmanlı Devleti içerisinde Müneccimbaşılık kurumu mevcuttur. Sefere hangi aylarda çıkılacağı gibi konularda buralara başvurulmuştur.

Türkler Müslüman olduktan sonra fal bakma yöntemlerine devam ederken, bunların içine dualar, ayetler katarak Allah’tan niyaz bekleyerek yapmışlardır. Kazak Bakşıları fal, nazar gibi işlemler sırasında dualar ederek fal açmışlardır.

Esasen fal bakmak bütün dünya kültürleri arasında yaygın bir şekilde kendisine yer bulmuştur. Bu ihtiyaç bir takım zorluklar, yetersizlikler, insanların sevinmeleri, geleceğe umutlu bakmaları ile alakalı olmuştur. Gömeç’e göre insan kendisinin halledemediği psikolojik problemleri aşmak için bir başkasına başvurmuştur. Bunlar efsuncular, şamanlar, kamlar olarak karşımıza çıkmış ve bunlarda zamanla bir meslek halini almıştır. (Gömeç, a.g.g. 2024).

4.6.2. Yada Taşı

Fal bakma usullerine bağlı olarak ‘‘Yada Taşı’’ Türkler arasında destan ve efsanelerinde, halk masallarında, tarihi kaynaklarına karşımıza çıkan en önemli meselelerden birisidir. Genelde savaşlarda düşmanın üzerine yağmur yağdırmak amacı ile yada taşına bir takım sihir yapılarak suya atıldığı düşünülmüştür. 1451 yılında yaz ayında Özbekler ile Timurlular arasında yapılan savaşta, Yadacılar tarafından kar yağdırıldığına dair kayıtlar bulunmaktadır (Gömeç, 2019d, s. 50) Yaylar ıslandığı takdirde gevşeme olmuş, okun menzili ile darbesi azalmıştır. Bu bakımdan eski savaş dönemleri göz önünde bulundurulduğunda yada taşının önemli bir yer tuttuğu düşünülebilir.

Yada taşı yüksek dağ ve tepelerde bulunan su kuşundan, yılan başından, öküzün karnından veya dişi atın yüreğinden elde edilmiştir (Beydili, 2003, s. 599). Türkler en güçlü yada taşının kurdun içinden, bağırsağından elde edilen taş olduğunu düşünmüşlerdir (Arık, 2021, s. 116). Aynı zamanda geyiklerin başlarında olduğuna ve üç yıl kullanıldıktan sonra gücünü kaybettiğine inanılırdı. En iyi yada taşının kendi kendine kuş şeklini almış olan taşın olduğuna inanılmış ve kabul edilmiştir (Ögel, 2020b, s. 350).

Yakutların inancına göre yada taşı canlı bir cisimdir. Onun eli, yüzü, kulakları vardır. Eğer kadın veya bir başkası dokunursa ölür ya da gücünü, kuvvetini kaybettiğine inanılmıştır. Yada taşını eliyle yukarıya kaldırırsa yağmur ve kar yağmıştır. İnanca göre uzak bir yolculuğa gidileceği sırada, yada taşı atın yelesine bağlanırsa at terlemez idi. Bu taş yağmur, dolu, kar yağdırmasının yanında rüzgâr çıkartmıştır (Uslu, 2016, s. 62). Yada taşı bazı Türkler arasında tin sahibi bir varlık olarak kabul edilmiştir. Onun kendi sesi ve ısısı vardır, o canlanır, doğar ve ölür idi (Ögel, 2020b, s. 350).

Bu taşa Araplar ‘‘Hacer’l Mata’’ Farslar ‘‘Senk-i Yade’’ ağataylılar ise ‘‘Yeşim Taşı’’ demişlerdir. Yada/Sata/Yede/Cada taşı hakkında çeşitli rivayetler mevcuttur. Yahudi Menkıbeleri arasında geçen rivayetlerin birisi de şu şekildedir:

‘‘İbrahim Peygamberin üç oğlu vardır. O çocuklarını şarka göndermek ister ancak oğulları biz orada nasıl yaşarsınız diye sorarlar. Bunun zerine İbrahim Peygamber ben size Tanrının tılsımlarından birisini öğreteceğim, bu sayede yağmur yağdırarak düşmanlarınıza üstün gelirsiniz demiş ve tılsımı öğretmiştir (Tanyu, 1980, s. 45).’’

Zeki Velidi Togan'ın bu konu hakkındaki görüşü Yahudilerinde diğer milletlerin kendisinden türemiş olduğunu kanıtlamak maksadıyla bu rivayetlerin yayıldığını söylemiştir (Tanyu, 1968, s. 46).

Türk Destanları arasındaki yada taşı rivayetlerine göre ise Türk ve amcazadesi Oğuz arasında yada taşının kimde kalacağı konusunda tartışma çıkmış, Çin tarafından gelen on kam, bu taşın Türk'te kalmasına aracı olmuştur (Gömeç, 2015a, s. 14).

Yine bir başka efsanede Nuh peygamberin oğlu Yafes, doğuya gideceği zaman, onun yağmur yağdırmak maksadıyla bir dua öğrenmesi için Tanrıya dua etmiş, bunun üzerine öğrendiği duayı unutmamak için bir taşa yazmıştır. Bu taş bir zaman sonra Oğuz, Kalaç ve Hazarlara geçmiştir (Gömeç, 2020a, s. 126).

Defterdar Seyfi Çelebi, seyahati sırasında Hıtay vilayetini gezerken, yıldırımların çok olduğu bu şehirde yıldırım düşmesini engellemek amacıyla evlerin bacalarına yeşim taşı koyulduğunu aktarmış ve bu taşın nereden geldiği hakkında bir efsane anlatmıştır. Efsaneye göre; yüce bir dağ vardır ve bu dağdan aşağıya su dökülmüş, Yeşim taşı da bu su ile aşağı inmiştir. Suyun kaynağını belli değildir. “Yede” taşı hakkında ise insanın ve çeşitli hayvanların başlarından ender olarak çıkarılan ceviz büyüklüğündeki bir kemiğe kan ile çeşitli şeytani isimlerin yazılmasıyla oluştuğundan bahsetmektedir (Acar, 2020, s. 31, 41).

İbn Fadlan'ın aktardığına göre Horasanda valilik yapmış Davud Bin Mansur, Oğuz Türklerinin hükümdarlarının “Belkık” adındaki oğluna rastlamıştır. Ona Türklerin istedikleri zaman yağmur dolu kar yağdırabildikleri hakkındaki rivayetlerin gerçekliğini sormuş o ise:

“Atalarından biri o dönemin hükümdarı tarafından haksızlığa uğramış, yağma yapmak için doğuya gitmiş ve nihayet bir kavme varmışlar. Onlara ait bir dağın ardına kimse geçemiyormuş çünkü buraya güneş yakın doğar ve her yeri yakarmış. Oradaki insanlar nasıl yaşıyorlar diye sorduklarında yer altında ve dehlizlerde yaşadıklarını güneş doğunca buralara girdiğini söylemişler. Orada hayvanlar gündüz otlarmış. Bunun sebebi ağızlarına bir taş alıp göğe baktıklarında bulut onları gölgelendirirmiş. “Atam oraya varmış ve hayvanları okla kovalamış. Bunun üzerine hayvanlar ağızlarındaki taşları bırakmışlar.” Bu taşları alıp incelemiş ve güneş tarafına tuttuklarında bulut onları gölgelendirmiş. Sonra bu taştan toplayabildikleri kadar toplamışlar. Onlar bir sefere çıkınca veya yağmur yağmasını isteyince bu taştan bir miktar çıkarıp tutarlarmış. Hemen bir bulut peyda olur yağmur yağdırırmış. Eğer kar ve dolu isterlerse biraz taşı arttırırlar kar ve dolu gelirmiş (Şeşen, 2010, s. 57, 58).”

Kitab-ül Havas Razi kitabında bu taşın Karluklar ile Peçenekler arasındaki bir dağda yer aldığını, insanların o dağa çıkarken, taşların birbirine çarpıp yağmur yağmaması için hayvanların toynaklarını keçe ile kapladığından bahsetmiştir.

Siyerozovski ise bu taşın canlı olduğunu, kaynar suya atılmak suretiyle bu işlemin yapıldığını, onun yıldırım düşen yerlerde aranması gerektiğinden bahsetmiştir (Tanyu, 1968, s. 61, 65).

Yada taşı hakkında çeşitli bilgi ve rivayetler mevcuttur. Bu taşın nasıl oluştuğu hakkındaki efsanelerin birçoğunda dağ ve su motifi yer almaktadır. Yada taşından yağmur yağdırılması ya göğe doğru kaldırılarak ya da suya atılmak suretiyle gerçekleştiği görülmüştür. Bununla birlikte yağmur yağdırma işlemini kamların dışında “yadacı” denilen kişilerin üstlendiği de bilinmektedir. Kaşgarlı Mahmut yağmur yağdırma törenine “Yatladi” demiştir (Roux, 2021, s. 97). Çin yıllıklarında Köktürk hükümdarlarının tıpkı “Yadacılar” gibi yağmur yağdırdıkları ve rüzgâr estirdikleri hakkında bilgiler mevcuttur (Esin, 1978, s. 96).

Yada taşının nasıl elde edildiği, yapısal özellikleri, nasıl kullanıldığı hakkında çeşitli bilgiler kaynaklarda göze çarpmaktadır. Yağmur yağdırmak ve taş ile ilgili pratikler günümüze kadar devam etmiştir. Buryat Türkleri arasında gökten indiği düşünülen bir taşa sitayiş gösterilmiş, yağmur yağması için bu taşa kurban sunmuşlardır (Harva, 2022, s. 122). Radloff seyahati sırasında yağmurlu havaya yakalanmış, havanın açılması için yanındaki yadacı yanında taş olmadığından dolayı, Radloff’un ilacını alıp ateşe serpmiş ve ellerini göğe açarak dua etmiştir. Buna göre:

“Kayrakan! Kayrakan
Alas! alas! alas!
Avuç içi kadar açık ver!
Çuvaldız kadar deşik ver!
Asfl kişinin torunuyum!
Sedir ağacının köküyüm!
Abu Tobı diye çağırdım
Ongostoy Kaldırak diye sağırdım
Tanrının (göğün) göbeği yerde
Yerin göbeği gökte
Paştagaş dayımı çağırıyorum,
Göğün yolunu aç!
Avuç içi kadar açık ver!
Çuvaldız kadar deşik ver!
Yüksek dağın arkasından geç!
Abakan (dağının) başından geç!
Büyük hakan! büyük hakan!
Alas, alas, alas! (Radloff, 2008, s. 355).”

Günümüzde Anadolu, Azerbaycan ve muhtelif Türk coğrafyaları arasında yağmur yağdırmak amacıyla çeşitli inanç ve uygulamalara rastlamak mümkündür. Anadolu’da oyuk bir taş akarsuya atma uygulamasının yada taşı ile bağlantılı olması muhtemeldir. Tekirdağ yöresinde yağmur yağdırmak amacı ile birtakım taşlar toplanılarak torbalara konular, dua edildikten sonra ise bu torba denize atılır idi. Azerbaycan’da Baba-Dağındaki bir ocaktan çıkarılan yedi taş, karaağaç veya fındık ağacına bağlayarak suya sarkıtmışlardır (Demren, 2006, s. 79, 81). Daha sonradan Türklerin yağmur yağdırma için tarla mahsulleri kullandığı görülmüştür. Darı, pirinç gibi ürünler dualar eşliğinde bir bakıma saçılıp saçılmak suretiyle toprağa serpilmiş ve yağmur yağması beklenilmiştir. Bunun dışında, at kafasına dua yazmak, yanan bir ateşe tuz serpmek, yeni evlileri suya atmak, suya tabut atmak, çakıl, taş, kum ve nohut toplamak gibi uygulamalar ile yağmur duası yapıldığı görülmüştür (Acıpayamlı, 1963, s. 228). Günümüzde Anadolu coğrafyasında yada taşı ve yağmur yağdırma uygulaması ile bağlantılı olduğu düşünülen bir mâni şu şekildedir:

“Çömçe gelin ne ister, Çömçe gelin su ister,
Ver, Allah’ım ver Yağmur ile seli
Koç koyun kurban, göbekli harman,
Yaz yağmuru yalancı, gavur kızı dilenci,
Ver, Allah’ım ver Yağmur ile seli
Koç koyun kurban, göbekli harmanı (Gömeç, 2011c, s. 85).”

Türbe, su kenarı, dağ, tepelerde yapılan törenler, “Yadacı” törenlerinin ana mahiyeti olarak suyu görmek lazımdır. İnsanların temel ihtiyacı olan su için taş ile bir nevi Tanrıya dua etmiş olmalıdırlar (Gömeç, 2019d, s. 51). Yine taşlar tanrıya ulaşmak maksadı ile kullanılmıştır. Tesbih bütün dinler arasında kendisine yer bulan bir mefhum olarak karşımıza çıkmıştır. (Gömeç, a.g.g. 2024).

Yada Taşı Türk kültürü içerisinde hakimiyet sembolü olarak karşımıza çıkmıştır. Türkler siyasi hakimiyetin bir göstergesi olarak bu taşı kullanmışlar, kendi aralarında bu taş için savaşmışlar, bu taşı elinde bulunduran Türk boyu gücü elinde bulundurmuş ve devlete hâkim olmuştur. Çinliler Kut Tag’daki taşı götürdükten sonra başlarına gelmeyen felaket kalmamıştır. Çin kaynaklarında Türk Kağanının otağı içerisinde bu taşın olduğu belirtilmiştir. Hakimiyetin bir sembolü olarak kullanıldığı göze çarpmaktadır. Gömeç, bu gibi bir taş hakkında çok fazla sayıda kayıt olduğunu, bunun sihirle olmadığını ancak bazı taşların manyetik bir gücü olabileceğini belirtmiştir. (Gömeç, a.g.g. 2024).

4.7. Türk Mitolojisinde Kurban

Eski çağlardan itibaren insanların inançları arasında yer tutan önemli bir ibadet türü de kurbandır. Mezopotamya, İran, Hint, Çin, Yunan, Roma medeniyetleri arasında yaygın bir şekilde kurban ibadetine rastlanılmıştır. Bilinenin aksine kurban, Türkler arasında İslamiyet'in kabul edilmesinden sonra girmemiştir. Kurban eski Türk dininin en önemli unsurlarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaşgarlı Mahmut'un aktardığına göre Türkler, kurban kelimesine yerine “yağış” ve “ıdık”, “ıduk” kelimelerini kullanmışlardır (Bekki, 1996, s. 17). Yağış kelimesi Divanı Lügati't Türk'te “*putlara kesilen kurban*” anlamına gelmektedir (Gömeç, 2017b, s. 53). İdık kelimesi (adak) olarak “salıverilmiş” “gönderilmiş” “kutlu” anlamlarına gelmektedir. Terim olarak “Tanrıya bağışlanmış hayvan” manasındadır (Gömeç, 2017a, s. 89). Yine araştırmacılara göre kurban kelimesinin eski Türkçede ölüm anlamına gelen “Kergek” sözünden geldiği de düşünülmektedir (Beydili, 2003, s. 349). Benzeri şekilde kurban kelimesinin Arapça olduğu yönünde görüş mevcuttur. Arapçada “yakın olmak” anlamına gelmektedir (Demirci, 2020, s. 82). Orta Asya Türkleri arasında kurban kelimesini karşılamak için “Tolu”, “Dolu” ifadeleri kullanılmıştır (Eröz, 1992, s. 41). Ayrıca Kaşgarlı Mahmut, Kurban kelimesini karşılamak için “Tapıg” kelimesinden bahsetmektedir. Kanlı kurbanlar için “Yağışlık Tapıg” ifadesi kullanılmıştır (Günay ve Güngör, 2015, s. 80).

Gömeç, eski Türkler arasında bulunan kurban uygulamasını iki şekilde tasnif etmiştir. Buna göre; muayyen zamanlarda yapılan ayin ile törenler ve tesadüf olaylar dolayısıyla gerçekleşen özel merasimlerdir. Buna ek olarak Türklerin dini ayinleri arasında kurbandsız ayine rastlanılmamıştır (Gömeç, 2011c, s. 61, 62). Belirli zamanlarda gerçekleştirilen kurban merasimleri hakkında çeşitli bilgiler bulunmaktadır.

Eski çağlardan itibaren Türklerin Tanrıya kurban sundukları bilinmektedir. Türkler arasında “kanlı” ve “kansız” olmak üzere iki tür kurban bulunmaktadır. Kanlı kurbanlar usulleri belli olan hayvanların Tanrı veya kutsal şeyler için kurban edilmesi ile yapılırken, kansız kurbanlar “saçı” ve “yalma” adı altında, toprağa, suya, ateşe, kısrak sütü serpmek, kan serpmek, tuz serpmek, ağaca ise bez bağlamak gibi uygulamalar ile gerçekleşmiştir. Gömeç'e göre kansız kurbanların en önemlisi, “ıduk” adı altında doğaya bırakılan, salınan hayvanlardır (Gömeç, 2011c, s. 65).

Türkler kurbanlarını ilkbahar, yaz ve gz mevsimlerinde kesmişlerdir. Türklerin “ngdin” adını verdikleri bu dönemler Türkler için önem arz etmektedir. Hayvanlarını otlatmaya çıkaracakları gibi doğanın yeniden canlandığı bu dönemde, Tanrıya şükür, dua etmek için bu törenler icra edilirdi (Gömeç, 2020a, s. 97, 98). Günümüzde de mayıs ayında Kazak, Kırgız ve Başkurt’lar arasında “kımız murunduk” adı ile kurban merasimi yapılmadır (Gömeç, 2017b, s. 52)

Türkler Tanrıya kurbanlarını yüksek dağ zirvelerinde gerçekleştirmekte idi. Bunun altında yatan neden, dağların Tanrıya en yakın noktalar olmasıdır. Eski Türklerde Tanrı için verilecek olan kurban törenleri, genel anlamda تنها yerlerde ve kayın ağacı ormanlarında gerçekleştirilmiştir (Gömeç, 2020a, s. 90). Hun, Göktürklerde görüldüğü gibi Tu’kiular ve Topa’larda Tanrı için kurban kesilmiştir (Kalafat, 1996b, s. 88). Eski Türklerde Tanrı için sunulan kurbanın kanı, kutsal gücün kaybolmaması için akıtılmazdı. Herodot İskitler hakkında bilgi verirken onların da kurbanlık hayvanın kanının akıtılmadığını belirtmektedir (Bayat, 2022a, s. 226).

Türk kültüründe Tanrı için kesilen hayvanların başında at gelmektedir. Türkün kanadı olan at, Tanrıya sunulan en değerli şeydir (Gömeç, 2011a, s. 88). Kurban’da genellikle beyaz bir at tercih edilmiştir.

Beyaz ululuğu, temizliği, saflığı temsil etmekte idi. Yine Tanrı için kesilen kurban umumiyetle erkek hayvandan seçilmiştir. Roux’a göre dişi olmamasının sebebi; dişi hayvanların süt vermesi ve çoğalmaya yaramasından dolaydır (Yusuflu, 2018, s. 48). Dede Korkut’ta attan aygır, deveden buğra, koyundan ko kurban edilmiştir (Gömeç, 2020a, s. 103).

At kurbanı Tanrıya adanmasının dışında, ölen kimseler içinde mezarının yanında kesilmiş, cenaze ile birlikte kurgana gömülmüştür. Bazı mezarlarda kurbanların ters olarak gömüldüğü görülmüştür. Bu durumun Türklerin ahireti dünyamızın tersi olarak gördüğünü düşündüğünden kaynaklandığı sanılmaktadır (Rasonyi, 1971, s. 28). Aynı zamanda mezarlara at kurban edilip gömülmesi, kılıç, yay, yemeklerin kurganlara konulması, Türklerdeki ahiret inancının varlığını göstermektedir. Bunun yanında “yog” “yuğ” törenlerinde at ve sığır kurban edilip yemekler pişirilmiş, misafirlere dağıtılmıştır (Uslu, 2016, s. 80). Günümüzde benzeri inançları değişikliğe uğramış olarak görmekteyiz. Cenazelerde l hayrı için dağıtılan helva, yoğ töreninin devamı niteliğindedir. Katanov ’un aktardığına göre:

“Ölenin atını, kırsrağını ve tayını bütün koşumuyula birlikte gömerler. Başka bir atı ise kurban ederler ve onun etini yerler. Derisini ise kuru ot ile doldurup iki sopa üzerinde yükseltirler. Bütün bunları ölen kişinin öteki dünyada da kendi atı sütü ve kendi kulübesi olsun diye yaparlar (Katanov, 2004, s. 57).”

Cenazelerde kurban kesme geleneği günümüzde de kendini göstermektedir. Eski Türkler cenaze törenlerini gerçekleştirmek için ağaçların yapraklarını dökmesini yahut ağaçların yapraklanmasını beklemişlerdir (Rasonyi, 1971, s. 27). Kırgız-Nor gölü etrafında ve Moğolistan’da yaşayan Hoton Türkleri; ölülerini defnettikten sonra kurban kesmişler ve bu kurbanın ciğerini ateşe atmışlardır (İnan, 2020, s. 190). Ateş cenaze törenlerinde kendisine yer bulmaktadır. Genellikle cenazelerde bir ateş yakılmış ve burada ritüeller gerçekleştirilmiştir. Bazı kaynaklar ok ve kama ile öldürülen kimseler için kurban kesildiğini ve bu kurbanın kemiklerinin mezar başında yanan ateşe atıldığı hakkında bilgi vermektedir (Esin, 1978, s. 73).

Göktürklerin ölüm törenlerine dair edinilen kaynaklarda;

“İçlerinden biri ölünce, cesedi çadıra konulurdu. Ölen kimsenin çocukları, kadın erkek bütün akrabalarının her biri birer koyun ve at kesip kurban olarak çadırın önüne koyarlardı. Sonra atlarına binerek çadırın çevresinde yedi kez dönüyorlar çadırın önüne geldiklerinde ise bıçakla yüzlerini yaralıyorlardı. Sonra herhangi bir gün belirliyorlar ve o gün ölen kişinin atını elbiselerini kullandığı eşyayı cesediyle birlikte yakıyorlardı... (Selçuk H. , 2020, s. 238).”

Gök Tengri için kesilen kurbanların kafası genellikle bir sırığa dikilmiş ve doğuya çevrilmiştir. Bu durum Türklerin doğu yönüne kutsallık atfetmesinden kaynaklanmaktadır. Öyle ki kağan çadırları doğuya açılmıştır. Bu durumun gök yönüne sityiş edildiğinden kaynaklandığı düşünülmüştür. Doğu yönüne çevrilen sırığa Altay Türkleri “Baydara” Yakut Türkleri ise “Tabık” adını vermişlerdir. Sibiryaya Türklerinin Baydara’yı doğuya çevirdiği takdirde Ülgen’e, Batıya çevirdiği takdirde ise Erlik Han’a kurban adadığı anlaşılmaktadır. Rubruk seyahati sırasında Kıpçak mezarlarından bahsederken onların mezarlarında ol altı adet at derisinin sıriklara geçirildiğini söylemiştir (Üren, 2015, s. 68).

Tanrıya kurban sunulmasının dışında, ölmüş atalara, gök cisimlerine, tabiat kuvvetlerine kurban sunulduğu düşünülmüştür (Esin, 2001, s. 93). Yine kağan tahta çıktıktan sonra, anlaşmalar sırasında “Ant kadehi” eşliğinde, toy ve şölenlerde kurban törenleri ile karşılaşmıştır. Hastalık, savaş, ölüm durumlarında, Tanrının yardımına başvurmak, onun rızasını kazanmak ve yardımını dilemek için kurban ibadeti gerçekleştirilmiştir. Tarihi kaynaklara göre; Hun kağanı Hu-han-yeh ile Çin hükümdarı arasında anlaşma sağlanmadan önce beyaz bir at kurban edilmiştir (Gömeç,

2018b, s. 176). Kurban törenlerinde kurbanın önem derecesine göre boyutları ayarlanan davullar çalınmış, “Alkış” (ilahi) söylenmiştir (Esin, 2001, s. 96).

Türkler her yıl ölmüş atalarına kurban sunmak için “Atalar Sini” adı verilen “Kutlu Atalar Mezarlığına” hükümdar ve mahiyeti ile gitmiş ve kurban töreni gerçekleştirmişlerdir (Gömeç, 2011c s. 8). Bu törene bütün boy beyleri ile katılım sağlanıp kutlu ateş yakılarak, Ata ruhları onurlandırılmıştır. Ölmüş atalara kurban kesilmesinin en büyük sebebi, ataların Türkün kutsal vatanını (yer ve suyunu) korumuş olması, onlara bir yurt bırakmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bununla beraber Türklerin İslamiyet’i kabul etmesi ile Atalara kurban kesme merasimleri, türbe ve evliya mezarlarına kurban kesmeye evrilmiştir. Türkler, Allah’ın sevgili kulu olduğu ve onun rızasını kazandığı düşünülen evliya ve yatırlara kurban kesmiş, onları bir nevi Tanrı ile aracı etmiştir.

Benzeri şekillerde Türk’ün kutsal vatani için ateşe, suya, toprağa, saçı uygulamasının gerçekleştirildiği görülmektedir. Kimi araştırmacılara göre Türkler tin’i olduğunu düşündüğü kutsal nesnelere onurlandırmak, hastalıklardan kurtulmak, onları memnun etmek için ateşe yağ dökmüş, kımız serpmiş, su yanında kurban kesmiş, ağaçlara bez bağlamıştır. Buradaki en büyük neden bu unsurların Tanrı tarafından verildiğine inanılmış olması ve Tanrı ile irtibat kurabildikleri noktalar olduğu düşünüldüğü içindir (Gömeç, 2017b, s. 56).

Kurban inancına bağlı olarak Türkler arasında insan kurbanı verilip verilmediği düşüncesi üzerine birtakım tartışmalar yaşanmıştır. İnsan kurbanı mefhumu zirai kavimlerin geleneğidir. Bereket Tanrıçaları için kurban kesme ritüellerine yerleşik hayatta yaşayan medeniyetler arasında görülmektedir. İbn-i Batuta, Cüveyni, Herodot, Makdisi tarafından aktarılan Türkler arasındaki insan kurbanı meselesi esasen tutarsız ve bulanık rivayetlerden öteye gitmeyen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Eberhard Türkler arasında insan kurbanı bulunmamakta, aksine Türkler insan kurbanını fethettiği ülkelerde yasakladığı görüşündedir (Günay ve Güngör, 2015, s. 81, 83).

Emel Esin, Türkler arasında insan kurbanı meselesi hakkındaki tek rivayetin Bizans elçisi Valentin’ini Göktürk Kağanı İstemi Kağan’ın cenaze töreninden aktardığı: “Matem günlerinden birinde, dört tane bağlı hun getirdiler, (Kağanın) babasının atları ile birlikte bunları ortaya koydular. (Öbür dünyaya) gidip, (kağanın) maiyetine girmelerini emrettiler” (Uslu, 2016, s. 75).” İfadesidir. Bu hikâye ve diğer rivayetler ölüm ile bitmemektedir.

Kafesoğlu'na göre bu iddiaların altında yatan kaynak, Çin yıllıklarında Asya Hunlarının cenazesinden bahsederken “onları yüzler binler takip ederdi” ifadesidir ki buradan insan kurbanı edilirdi manası çıkmamaktadır (Kafesoğlu, 1998, s. 305).

Yine konu ile ilgili olarak başka bir efsanelere göre:

“Hun Kağanı Çin’i baskı altına aldıktan sonra Hun ülkesi etrafında Çinliler kol gezmekte idi. Bu sırada Hun Kağanının hatunu hastalanmış idi. Wei-lu ile Kam, aralarında plan yaparak kağana yakın olan Kuang-li’yi ortadan kaldırmak istediler ve Hatun’un iyileşmesi için onun kurban edilmesi gerektiğini söylediler. Bunun üzerine Kuang-li’nin elleri ve ayakları bağlanarak kurban edildi. Ölmeden önce beddua etti ve Hun ülkesi afetler, felaketler ile karşılaştı (Gömeç, 2018b, s. 151).”

Zirai kavimler arasında insan kurbanı dehşet verici şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Kuzey Avrupalılar Bereket Tanrısı olan “Freyr” için insan kurban etmişlerdir. Aynı şekilde kekler, Hind-Avrupalı Soğd’lar, Sami kavimlerden olan Araplar ve Yahudiler arasında insan kurbanının varlığına rastlanılmaktadır. Tabiatın gidişatı ile alakalı olan bereket tanrısı için cahiliye dönemi Araplarınca en kıymetli şey olan erkek çocuk kurban edilmiştir (Kafesoğlu, 1980, s. 49, 50).

Yine Yunanlılar arasında Truva Savaşında, gemiler ile savaşa giden Yunanlıların denizde rüzgârın kesilmesi üzerine, Tanrılar rüzgâr vermesi için Agamemnon'un kızı İphigenia'yı kurban etmesini istemişler ve o kurban edilmiştir. Anadolu’da da Frigyalılar, hasat zamanında insan başının kesilmesi ve kanın toprağa düşmesi suretiyle insan kurbanı etmişlerdir (Bekki, 1996, s. 19).

Gömeç’e göre de insan kurbanı meselesi zirai kavimlerin bir geleneği olarak karşımıza çıkmıştır. Sami kavimlerde bu uygulamaya rastlanılmıştır. Cahiliye dönemi Araplarınca en değerli şey olan erkek evlat tanrılar için kurban olarak sunulmuştur (Gömeç, 2011c, s. 94). Bu bakımdan genel anlamda zirai hayat süren medeniyetlerde, çok sayıda insan kurbanı örneklerine rastlanılmıştır.

Güney Sibiry Türkleri arasında da kurban ritüelleri değişiklik göstermektedir. Sibiry Türkleri baş Tanrı Ülgen ve yer altı Tanrısı Erlik adına kurban kesmişlerdir. Bu törenler umumiyetle ulu ağaç yanlarında yapılmıştır. Kurban töreni sırasında kam, göğün yedi yahut dokuz katlarına çıkar, Ülgen’e kurban sunar, eğer kurban beğenilirse kesilmesi için tören icra edilir idi (Güngör, 2012, s. 58).

Radloff, Ülgen adına kesilen kurban (taylga) törenini ayrıntılı bir şekilde aktarmıştır. Buna göre ıssız bir kayın ormanında yer bulunmuş, buraya kurban icrası için otağ kurulmuş ve üstü keçelerle kaplanmıştır. Otağın kapısı doğu yönüne bakmak

zorunda idi. Kurbanın beğenilmesinden ve gerekli şartlar sağlandıktan sonra Ülgen adına kesilmiştir. Bu esnada şaman şöyle der:

“Seni başımın tepesiyle kaldırıyorum.
Seni omuzumla koruyorum,
Seni kurban olarak sunuyorum.
Ey yüksekten kutsama görmüş kulunum,
Çadıra doğru yüksel, Dokuzuncu kata çık,
Oynayarak ak çadırın yanına kon,
Ülgön'ün çadırı yanına kon,
Bay Ülgön'e yükselerek gel,
Onun sağına yaklaş,
Onun sağ gözüne görün,
Bize iyi bir karar getir (Radloff, 2008, s. 39, 45).” Denilmiştir.

Kurban törenleri icrası sırasında yönler önem arz etmektedir. Harva'ya göre doğu yönüne gerçekleşen kurban Ülgen ve gökyüzü varlıklarına sunulurken, batıya dönük yapılan kurban törenleri yer altına ve Erlik'e yapılmakta idi (Harva, 2022, s. 13). İnanca göre Erlik Han, insanlara kötülük yapmış, hastalıklar götürmüş ve kötü ruhlar göndererek onları rahatsız etmiştir. Bu sayede insanlardan kendisi için kurban istemiştir. Kurbanlık hayvan Ülgen için ise ak renkli göğü temsil eden erkek hayvan, Erlik için ise yer altını temsil eden kara renkli erkek hayvan olmakta idi.

Anohin kurban kesilmesi ile ilgili olarak şunları söylemiştir; “Arını körmös'lere kurban olacak kısrak, evcil ya da yabani keçi ve koyun kesilir. Kurbanlar kesilmez, boğulur (pıtrap yat). Hayvanın ağızını, burnunu tıkayıp dört ayağına dört tarafa çekerler (Anohin, 2006, s. 36).” Aru Körmös'ler (ruh) için koyun, koç, kanını dökmeden boğulmak suretiyle kurban edilmiştir (İnan, 1987, s. 435). Kurbanların eti orta dünyayı (İnsanların Yaşadığı Dünya), kemikler ve suyunun nehre dökülmesi (Alt Dünyayı), derilerini kuşların yemesi için ağaca asılması (Üst Dünyayı) temsil etmekte idi (Levova vd., 2013, s. 76).

Abdulkadir İnan, kemikten tekrar doğma inancının günümüz Sibiryalı Türkleri arasında devam ettiğini, bu sebepten dolayı kurban kemiklerinin kırılmadığı, yakılmadığı, toplanıp bir kayın ağacına asıldığı hakkında bilgi vermiştir (Ocak, 2002, s. 174).

Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinden sonra da zaten eski inançlarında bulunan kurban geleneği İslam'ın etkisi ile devam etmiştir. Bunun yanında kansız kurban olarak nitelendirilen “saçı” geleneğine rastlanılmaktadır. Anadolu'da çokça

rastlanılan “darısı başınıza” tabiri, saçının etkisi ile kalıplaşmış bir söz olarak karşımıza çıktığı düşünülmektedir (Davletov, 2023, s. 120). Moğollar saç kelimesini karşılamak için (Tabig) ifadesini kullanmışlardır. Bu ifade ayrıca ilahi dua anlamına gelmektedir (Roux, 2021, s. 231). Anadolu’da hasattan sonra buğday ürünlerinin avuçla sağa sola saçılması bir çeşit kansız kurbandır (Günay ve Güngör, 2015, s. 79). Tatarlar da “arakı” adını verdikleri ürünü saç için saçmışlardır (Rafloff, 1956, s. 363).

Anadolu’da kurban merasimleri eski Türk inancına bağlı olarak yatır, türbe gibi ziyaret yerlerinde, sunaklarda kendini göstermektedir. Allah’a yakın olduğu düşünülen, keramet sahibi olan evliyaların mezarlarında, mezarlarına yakın ağaç diplerinde kurban kesme işlemine rastlanılmaktadır.

Anadolu’daki Kızılbaşlar her yıl görkemli ve kutsal bir ağaç karşısında baş eğip kurban keserler idi (Beydili, 2003, s. 29). Bunların dışında muhtelif hastalıklar için kurban kesme törenleri Türk-İslam Dünyasında varlığını göstermiştir. Baş hastalıklarından kurtulmak için gök at, karın ve göğüs hastalıklarından kurtulmak için boz at, veremden sakınmak, kurtulmak için doru at, romatizma hastalıklardan kurtulmak için ise sarımtırak atların kurban edilmesi kendini göstermiştir (Gömeç, 2017b, s. 54).

Nazardan korunmak, hastalıklardan kurtulmak, bolluk ve bereket olması için, Allah’a şükretmek için, evlenme, çocuk doğurma, bir malın elde edilmesi gibi birçok sosyal konular için kurban kanı akıtılmıştır. Aslında kurban bir çeşit Tanrı’ya yaklaşma aracıdır. Bu bakımdan eski Türk dini içerisinde kendisine önemli bir yer tutmuştur.

4.8. Türk Mitolojisinde Güneş, Ay ve Yıldızlar

Türklerin evren tasavvuru içerisinde gök bir bütün olarak ele alınmıştır (Gömeç, 2022b, s. 53). Türkler kâinatı otağlarının büyütülmüş ve genişletilmiş hali olarak görmüş, gök kubbe şeklinde hayal etmiştir. Otağ içerisindeki “Tügünük” adı verilen duman deliğinin göğe ulaşması hakkında yukarıda bilgi verilmiştir. Türklerin evren görüşü içerisinde yıldızlar, güneş ve ay önemli bir yere sahip olmuştur. Güneş ve Ay’ın dışında; kutup yıldızı, Merih gezegeni gibi yıldızlar Türklerin tasavvurlarında kendisine yer bulmuş, onlar hakkında çeşitli inanç ve uygulamalar geliştirmişlerdir. İnanca göre kutup yıldızı, “Temir Kazık” olarak göğün direği konumunda idi ve diğer

tüm yıldızlar ona bağı olarak hareket etmekteydi. Yine Türklerin savaş yaptığı dönemler Merih gezegeninin görünmesi ile birlikte gerçekleşmekte idi. Kızıl renkli olan Mars gezegeni, kan, ateş ve savaş ile bağlantılı olmuştur. Kutadgu Bilig kitabında Mars ile ilgili olarak; “Üçüncü Merih (Kürüd) gelir, korkunç gururlu yürür, Bu Yıldız kime baksa, yeşermeyenler bile kurur” ifadesi geçmektedir. Evren tasavvuru bağlamında Türkler; göğün katları olduğu düşüncesine hâkim idi. Gökte yedi yahut dokuz kat olduğu düşünülmüş, bu durum onların çeşitli uygulamalarına yansımıştır. Eberhard, Türklerin eski dini hakkında; “Güneş ve Ay kültürlerinden müteşekkil Türk Gök Dini” şeklinde bir tanımlama yapmıştır (Güngör ve Köylü, 2017, s. 51).

Güneş, ay ve yıldızlar hakkında; pek çok medeniyette olduğu gibi Türkler arasında da çeşitli inanç ve uygulamalar geliştirilmiştir. İnsanlık tarihinde, gökyüzünü ışıtan bu varlıklar bazı milletlerin tapınma aracı olmuş, Tanrı mertebesine konmuş ve ibadet mefhumu olarak kullanılmıştır. Ancak Türkler arasında saygı gösterilen birer unsur olmalarıyla birlikte herhangi bir tapınma söz konusu olmamıştır. Bizans tarafından Kök Türk sarayına gönderilen Simocatta; “Onların Güneşe saygı gösterdiğini ancak bir Tanrı gibi ona tapınmadıklarından bahsetmektedir (Kalafat, 1996a, s. 37).” Güneş, insanların dünyasını ısıttığı, canlandırdığı gibi, ayda konar-göçer insanların gecelerini ısıtmakta idi. Bu bakımdan vazgeçilmez iki unsur olarak karşımıza çıkmıştır. Konuya bu açıdan da bakmakta fayda vardır. (Gömeç, 2011c, s. 48).

Çin yıllıklarında Hun Türk kağanının çadırının kapısının doğu yönüne açıldığını, onun her sabah güneşi selamladığı, akşamları ise ayı ululadığı hakkında bilgi vermiştir (Ögel, 2020a, s. 102). Anadolu’da tespit edilen bir inanca göre güneşin doğma saatlerinde uyumak sakıncalı görünmüş, esnafın bereketli olması için dükkanlarını erken açması gerektiğine inanılmıştır (Kalafat, 1996a, s. 38). Benzer şekilde Güney Sibirya Türkleri de günümüzde güneşle beraber uyanır ve hayata başlarlar. Güneş doğduktan sonra uyanmanın uğursuzluk getireceğine inanmışlardır. Güneş adına Başkurt Türkçesinde “koyaş”, “Kön” Özbek Türkçesinde “Kuyeş” yine Başkurt Türkçesinde “Künes” gibi ifadeler kullanılmıştır (Karaman, 2023, s. 556).

Güneş her toplumda olduğu gibi Türkler içinde kutsal kabul edilmiştir. O ışığı, ısıyı ile konar-göçer Türk milletinin sosyal hayatında yadsınamaz bir yere sahiptir. Aynı şekilde geceleri ise ay ışığı Türkü ışıtan, yolunu aydınlatan bir mefhum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan Türklerin diğer tabiat varlıklarına kutsallık

atfetmesi gibi Güneş, ay ve yıldızlar içinde sitayiş göstermesi doğal karşılanmalıdır (Gömeç, 2015a, s. 189).

Türklerin Yıldızlara gösterdikleri saygı; bazı Arap kaynaklarında tapınım olarak karşımıza çıkmaktadır. Kırgızlar hakkında bilgi veren Arap kaynaklarında; Ebu Dülef Mis'ar b. Mühelhil el-Benazici'nin aktardığına göre "Kırgızlar Venüs ve Satürn'e taparlar, Marsı uğursuz sayarlar" demiştir (Şeşen, 2010, s. 66). Aynı şekilde Ebu'l Fida; Kumanların yıldızlara taptıklarını, Hudud el Alem'de ise Türklerin yıldızlara olağanüstü saygı ve tutku gösterdiklerini belirtmiştir (Roux, 2021, s. 126).

Kutadgu Bilig kitabında Satürn (Zühal) ile ilgili olarak:

"En üstün Zühal (Sekentir), en önde yürür,

İki yıl, sekiz ay, evde kalır" ibaresi geçmektedir (Ögel, 2020b, s. 254).

Aynı şekilde Venüs ile ilgili olarak çeşitli destan ve motiflerde onun güzel bir kız olarak tasavvur edildiği göze çarpmaktadır. Zühre Yıldızına Doğu Anadolu'da "Sarı Yıldız" "Al Yıldız" ve "Kanlı Yıldız" isimleri de verilmektedir (Ögel, 2020b, s. 262). Güney Sibiryaya Türkleri arasında Zühre Yıldızı At sürülerinin koruyucusu olarak kabul edilmiştir (Kıyak, 2010b, s. 191).

Bununla birlikte Güneş tapınımlarının genellikle tarım toplumları arasında yaygın olduğu düşünülmektedir (Eliade, 2009, s. 143). Tarla mahsulleri ve verimleri konusunda güneşin önemi reddedilemez bir durumdur. Babillerde "Şamaş", Palmir'de "Yaıkhıbol", Eski Mısır'da "Re", İnka'lar da "İnti", Mayalarda "Ah Kin" Güneş Tanrısı olarak karşımıza çıkmıştır. Yine "Aglıbol" gibi Ay Tanrıları 'da mevcuttur (Kafesoğlu, 1980, s. 61).

Hun kağanları tahta çıkacakları sırada "Kağan Kötürme" adı verilen bir uygulama gerçekleştirilmiştir. Bu uygulamaya göre Hun Kağanları; dokuz kişi tarafından keçe veya kalkan üzerine oturtularak göğe kaldırılmış, çadır etrafında güneşin yönüne doğru dokuz kez döndürülmüştür (Gömeç, 2014a, s. 118). Bu işlem bazı cenazelerde de göze çarpmıştır. Huan-Huanlar'ın cenazeler etrafında atları ile birlikte döndükleri hakkında bilgiler bulunmuştur (Roux, 2021, s. 219). Bu uygulamadaki amacın göğün katlarını aşarak öteki aleme ulaşmak olduğu düşünülmüştür. Roux'a göre; "Yıldızların dönme hareketleri temel kozmik olaylar olarak kabul edilir ve evrende var olmak için onları taklit etmek gerekmektedir" (Roux, 2021, s. 130).

Hun hükümdarı Börü Tonga (Mao-tun) mektubunda, “*Gök ile Yerin doğurduğu, Güneş ile Ayın tahta geçirdiği*” ifadesini kullanmakta idi (Büyükcan Sayılır, 2021, s. 5). Konuyla ilgili olarak Türkün Kutsal Atası Oğuz Kağan’ın çocuklarının adı “Kün, Ay ve Yıldız’dır.” Güneş, Ay ve Yıldız kavramlarının Oğuz Destanında geçmesi, Güneş tuğumuz olsun! Gök çadırımız ifadesi gibi Türklerdeki cihan hakimiyeti mefkuresi ile ilgi bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine şanlı Türk Bayrağı üzerindeki Ay ve Yıldız mefhumu da cihan hakimiyeti ile alakalıdır. Cumhurbaşkanlığı forsunda On Altı Türk Devleti yıldızlar ile gösterilmektedir. Bununla birlikte Eski Türklerde Güneş ile yemin etme ve ant içme geleneği mevcut olup günümüzde de devam ettiği görülmektedir. Kök Türk döneminde Güneş şahit tutularak ant içilmiştir (Esin, 2001, s. 129).

Müslüman Türklerden olan Mişerler arasında güneş ile yemin etme adeti devam etmiştir (Gömeç, 2020a, s. 74). Yine Şamanist Türklerde Güneş ile yemin edilir ve “Kün Ana Körüptür” ifadesi kullanılmıştır (Radloff, 2008, s. 223). Ay ve Güneşin şahit tutulması bazı yörelerde devam etmiştir. Bursa Karacabey yöresinde şahit olunan bir konuşma sırasında “Ay şahit olsun onu seviyorum” ifadesi kullanılmıştır (Elpe, 2014, s. 115).

Eski insanların ay ile ilgili çeşitli düşünceleri mevcuttur. Ay insanlara ahiret inancına bağlı olarak yeniden doğuşu hatırlatmaktadır. Kızılderililer “*Ayın ölüp yeniden dirilmesi gibi bizde öldükten sonra yeniden dirileceğiz*” demişlerdir (Eliade, 2009, s. 184).

Türklerin Ayla ilgili tasavvurları Gök Tengri inancı içerisinde yer alması ile birlikte Türklerin Maniheizm dinini kabul etmesinden sonra birtakım değişikliklere maruz kalarak devam etmiştir. Maniheizm dini kabul edildikten sonra Türk düşüncesi içerisinde Ay’ın önemi artmış, Uygur kağanları gücü ve kuvveti Ay’dan aldığına inanmış, Türk kağanları unvanları arasında “*Ay Tengri’de Kut Bolmus Alp Külüg Bilge Kağan*” gibi ifadeler yer almıştır (Gömeç, 2011b, s. 168).

Kaynaklar Türklerin düşmanlarına dolunay vakitlerinde saldırdıkları hakkında bilgiler sunmaktadır (Gömeç, 2014a, s. 179). Aynı şekilde Plano Carpini’nin aktardığına göre Moğollar seferlere çıkmadan önce Dolunay ve Yeniay dönemlerini beklemişlerdir. Aktarılanlara göre; “*Herhangi yeni bir sefere çıkacakları zaman hilali veya dolunayı beklerler. Aya büyük han derler ve diz çöküp kendilerini kötülüklerden*

koruması için yalvarırlar. Güneşi de ayı da annesi sayarlar çünkü ay parlaklığını ondan alır” (Ayan, 2022, s. 53). Bunun altında dini bir sebep aranabileceği gibi temel sosyolojik durumları da göz önünde bulundurmak gerekmektedir. (Gömeç, 2011c, s. 48).

Türk düşüncesinde Güneş ve Ay tutulması ile alakalı çeşitli görüşler kendisini göstermiştir. Moğollar hakkında bilgi veren Rubruk, onların Ay ve Güneş tutulmalarını önceden tahmin eden bir kamlarının bulunduğunu söylemekle birlikte; “Böyle bir olay olacağı zaman bütün halk çadırından dışarı çıkması gerek kalmayacak şekilde, yiyecek maddesi hazırlar. Tutulma olunca, davul ve trompetlerini çalarak büyük bir gürültü yaparlar. Tutulma geçince içkili yemekli büyük şölenler yaparlar (Ayan, 2019, s. 168).” demiştir. Gömeç’e göre ay ve güneş tutulması sırasında kötü ruhlar galip gelir ise, deprem, sel felaketi, gelgitlere bağlı olarak denizlerin taşması gibi tabii durumlar meydana gelebileceği düşünülmüştür. Türk ve Moğollarda görülen ses çıkarma, demir çubuk ile vurma, davulları çalma gibi uygulamaların yapılmasının sebebinin buradan kaynaklandığı sanılmaktadır (Gömeç, 2022c, s. 5). Benzeri uygulamalara Anadolu sahasında sıkça rastlanılmıştır.

Hakas Türklerinin inancına göre Güneş ve Ay tutulmasının sebebi; *“büyücülerin kaçırdığı gök cisimlerinin ölümü yahut “Çilbegen” tarafından önlerinin kesildiği” anlamına gelmektedir”* Yine bunun Rus Şamanlar tarafından yapıldığı inancı bulunmaktadır. Bu yüzden ay kurtarılmaya çalışılmış, demir nesnelere vurularak ses çıkarılmıştır (Levova vd., 2013). Bağırıp, çağırıp ses çıkartarak kötü ruhları gönderileceğine inanılmıştır (Gömeç, 2020a, s. 75).

Anadolu’da benzeri durumlar karşımıza çıkmaktadır. Güneş ve Ay tutulmaları sırasında; tüfekte ateş etme, davulla veya demirle ses çıkarma uygulamaları görülmüştür (Kalafat, 1996b, s. 19). Irak Türkmenlerinin inançlarına göre Ay tutulması savaş olacağının işaretidir (Beydili, 2003, s. 76). Bu bakımdan Türklerin yaşadığı pek çok coğrafyada, Güneş, Ay ve yıldızlar hakkındaki halk inançları kendisine yer bulmuştur.

Türk kültürü içerisinde yıldızlar ile ilgili çeşitli tasavvurlar ortaya çıkmıştır. Şüphesiz ki bunlardan en önemlisi Çolpan Yıldızı olarak bilinen kutup yıldızı’dır. Türkler kutup yıldızını “Temir Kazık” olarak, dünya çarkını onun tuttuğunu ve göğün direği olduğunu düşünmüşler idi (Gömeç, 2020a, s. 78). “Demir Ağaç” yahut “Demir Direk” olarak da bilinen kutup yıldızı inanişe göre hiç kıpırdaman duruyor, diğer gök

cisimler ise onun etrafında dönüyor idi (Kıyak, 2010b, s. 194). Çolpan Yıldızına Türkler arasında yaygın olarak “Altun Kazuk” ifadesi de kullanılmıştır (Esin, 1978, s. 46). Bazı kaynaklarda “Temir Kazık” için “*kidin tagdın bulungda Tengri kapıyı açıldı*” ifadesi yer almıştır ki bu Tanrı Kapısı anlamına gelmektedir. (Bayat, 2022a, s. 268). Türkçede çok kullanılan “Dünya’ya kazık mı çakacaksın ve Dünyanın çivisi çıkmış” gibi ifadeler Altun Kazuk ile ilgilidir (Harva, 2022, s. 28).

Sibirya Türklerinin itikadına göre Ülgen’in sarayı burada bulunur, Tanrı atını buraya bağlardı (Uslu, 2016, s. 185). Altay Türkleri arasında gökte oturan Baş Tengri’ye ulaşabilmek için Şamanlar; esrime halindeyken gökte bulunan yedi yahut dokuz engeli (pudak) aşmak zorundadırlar. Anohin ’in aktardığına göre bu yolculukta ancak beşinci kata çıkılabiliirdi ki orası kutup yıldızı’dır (Harva, 2022, s. 37).

Güney Sibirya Türklerinin mitolojilerinde;

“Yer ve gök yaratılmadan önce her şey sudan ibaretti, yer yoktu, gök yoktu, güneş ile ay da henüz yoktular. O zaman, Tanrıların en yükseği, bütün varlıkların başlangıcı insan oğullarının ata 4 ve anası Tengere Kayra Kan kendisine benzer bir varlık yaratarak ona kişi (kiji) dedi... (Rafloff, 1956, s. 4).”

ibaresi geçmektedir. Anlaşılacağı üzere destana göre insanoğlu Güneş ve Ay yaratılmadan önce yaratılmış idiler.

Potanın’in aktardığı bir rivayette; Altay Türklerinin inancına göre, “Başlangıçta Güneş ile Ay mevcut olmadıkları halde, sonradan Tanrının gönderdiği bir varlık, göğe maden! İki büyük ayna koyarak dünyayı aydınlatmıştır.” Denilmiştir. Rivayetteki bu iki ayna Güneş ve Ay olarak karşımıza çıkmaktadır (Radloff, 2008, s. 154).

Altay Türkleri arasında Budizm etkisi görülen, Güneşin yaratılış miti ile ilgili olarak;

“Tanrı Oçirvani, günlerden bir gün, kılıcının üzerine bir ateş koymuş ve onu çevirmeye başlamış. Ateşi çevirdikçe, güneşte şekillenmiş. Böylece güneş olmuş.” Denmiştir. Benzeri şekilde Ay ile ilgili olarak; “Oçirvani bir gün soğuk bir suyun başına gelmiş. Kılıcını çekerek, suya vurmaya başlamış. Soğuk suyun sıçrayan parçaları, yavaş yavaş ay gibi oluşmaya başlamışlar. Sonra da göğe sıçrayıp, ay olmuşlar gibi tasavvurlar belirtilmiştir (Ögel, 2020b, s. 232).”

Yine Altay Tatarlarının efsanelerinde;

“Çok eski dönemlerde güneşin ve ayın olmadığından bahsedilir. O zamanlarda insanların uçabildikleri ve kendiliklerinden ısı ve ışık yayabildikleri için de güneşe ihtiyaç duymadıkları anlatılır. Bir gün bu insanlardan birisi hastalandığında, tanrı onu iyileştirmesi için bir yaratık yollar. Bu yaratık göğe iki metal ayna (toli) yerleştirir ve o zamandan beri dünya aydınlıktır (Harva, 2022, s. 145).”

Şamanistlerin itikadına göre Güneş ve Ay insanlar için kötü ruhlar ile mücadeleye girmiştir. Ay ve Güneş tutulmaları bunun sonucunda gerçekleşmiştir. Yine Yakut Türklerinin inancına göre bu ikisi kardeş olarak karşımıza çıkmış ve her ikisinden de üstün özelliklere sahiptir (Gömeç, 2011c, s. 47). Sibirya Türklerinin destanlarında muhtelif kahramanlar Güneş ve Ay'dan türemişlerdir (Radloff, 2008, s. 223).

Türk Kültürü içerisinde Ay'ın erkek, Güneş'in dişi olduğuna dair çeşitli düşünceler görülmüştür. Güney Sibirya Türkleri arasında yaygın olan bu inanç ile birlikte Anadolu'da da bazı destan ve efsanelerin motiflerinde benzeri bir tasavvur göze çarpmaktadır. Anadolu'da kullanılan "Ay Dede" tabiri buradan kaynaklanıyor olabilir. Benzeri görüşler Hindu'lar arasında da mevcuttur. Bu konu hakkında Eski Türkler arasında Budizm etkisi görülmektedir (Ögel, 2020b, s. 232). Yine yakut Türkleri arasında Ay'ın üstündeki lekeler, Ay'ı yiyen kurtlar yahut devler gibi çeşitli mitler oluşmuştur (Ögel, 2020b, s. 243). Bununla birlikte yapılan kazılarda Göktürk dönemine ait olan madeni paralar üzerinde Ay ve Güneş sembollerine rastlanılmıştır. Gömeç'in tabiri ile güneş bütün evreni, Türk'ün bayrağı ise vatani ve dünyayı ışıtan bir mefhumdur. Bu bakımdan diğer İslamiyet yahut Maniheizm gibi dinlerle doğrudan irtibatlandırılması doğru değildir. Bu iki kavram aynı zamanda Türklerdeki cihan hakimiyeti mefkûresinin bir yansıması olarak karşımıza çıkmıştır. (Gömeç, 2022c, s. 6)

Güneş, Ay ve Yıldızlar ile ilgili inanç ve uygulamalar Anadolu'da da kendini göstermiştir. Özellikle tutulma dönemlerinde gürültü çıkarma adetine hemen hemen her yörede rastlanılmıştır. Bununla birlikte Ay'ın doğuş ve batışı Anadolu'da ölüm ile özdeşleştirilmiş, yine Ay sevgili ile özdeşleştirilmiş, mutluluğun simgesi, sevgilinin yüzü, barış ve sevginin simgesi olmuştur. Muğla-Yatağan yöresinde evliliklerin mutlu ve huzurlu olması için umumiyetle dolunay vakitlerine getirilmeye çalışılmıştır. Kısa ömürlü olan ilişkiler için düğünlerinin dolunay vakti olup olmadığı tartışılır. Anadolu'da yaylaya çıkılacağı zaman yıldızlara bakılmış, yıldızların kayması sırasında çıkan parlaklığa göre; parlak ise önemli birinin doğacağı veya öleceği, parlak değilse ölecek olan kişinin çocuk veya sıradan olduğuna inanılmıştır (Eşmeli, 2014, s. 197, 202).

Azerbaycan Türkleri arasında bir çocuğun doğması ile birlikte yeni bir yıldızın da doğduğuna inanılmıştır. Benzeri bir inanç Gagauz'lar arasında da görülmüştür.

Gagauz Türkleri bir insan öldüğünde yıldızın yere düştüğüne inanmışlardır. Onlar arasında yıldız kaymasını gören kimse kendisi ölmediği için “yıldızım yerinde” lafı kullanılmış yahut “tu tu tu” şeklinde bir tavır sergilenmiştir (Kalafat, 1996b, s. 195).

Ay ile ilgili inanışlar çeşitlilik göstermiştir. Şenkaya yöresinde zayıf ve çelimsiz çocuklar Ay’a tutularak “ya al ya ver” denilmiştir. Tunceli, Kars, Bingöl yörelerinde gebe kadınlar göğe bakar ve eğer çocuk karnında hareket ederse erkek olacağına, etmezse kız olacağına inanılmıştır (Kalafat, 1996a, s. 39).

Anadolu’nun birçok yerinde Ay ile ilgili bir çeşit fal bakma usulleri göze çarpmıştır. Kürek kemiği ile Ay’a bakılıp savaş olup olmayacağına yine aynı şekilde Ay Bedir halinde iken üzerinde kızılık olması bir yerde savaş olacağı gibi düşünceler oluşturmuştur (Turan, 2011, s. 53). Yine rüyada Güneş görmenin kız evlat olacağına dair inanışlar vardır (Beydili, 2003, s. 228). Günümüz Teleüt Türkleri arasında rüzgârın esme yönü ve sıcaklığı da göz önünde bulundurularak, Yeni Ay döneminde yeni evlilerin yeri seçilmiştir (Levova vd., 2013, s. 47).

Konar-Göçer bozkır hayatı yaşayan Türkler için gökyüzü cisimleri oldukça önemli bir yere sahiptir. Türkler, güneş, ay ve yıldızların hareketlerine göre hayatlarını yaşamışlar, onların hareketlerine göre savaşa çıkmışlar, fal açmışlardır. Her şeyden önce Türklerin gök cisimlerine kutsallık atfetmesinin sebeplerini temel sosyolojik izahlar ile açıklamak mümkündür (Gömeç, 2011c, s. 48). Bununla birlikte bunların Tanrı tarafından kişiöğluna verildiği inancı onlara gösterilen sitayişi arttırmıştır. Eberhard eski Türk dini için Gök kültünden müteşekkil eski Türk dini ifadesini kullanmıştır (Günay ve Güngör, 2015, s. 51). Eski Türk inancının bir parçası olan Güneş, Ay ve yıldız kültü bir süre sonra yabancı dinlerin etkisi altına girerek farklı anlam ve yorumlar kazanmıştır (Gömeç, 2011c, s.39).

İnsanoğlu doğduğu andan itibaren gökyüzüne ilgi duymaya, onu keşfetmeye başlamışlardır. Türklerde bu duruma kayıtsız kalmamışlar, kendi takvimlerini icat etmişler, gezegenlerin hareketlerine göre ne zaman yazın ne zaman kışın geleceğini tahmin etmişlerdir. Özellikle bozkır hayatında denizcilikte olduğu gibi yönleri bulmak oldukça önem arz etmiştir. Türkler hayvan sürülerini yaylalara geceleri çıkarmışlar, ayın ve yıldızların ışığından yararlanmışlardır. Aynı zamanda kutup yıldızının evreni tuttuğuna inanmışlardır. Türkler gezegenler arasında bir çekim kuvvetinin farkında olmuş, o olmadığı zaman gezegenlerin birbirine gireceğini yani kıyametin kopacağını

düşünmüşlerdir. Bu bakımdan kutup yıldızına ve diğer bazı gezegenlere anlam atfetmişlerdir (Gömeç, a.g.g. 2024).

4.9. Türk Mitolojisinde Kurt ve Geyik

Türkler, yaşadıkları coğrafya itibariyle de kurttan etkilenmiş, onda kendisine dair izler bulmuştur. Özellikle kurt 'un zor şartlara dayanması, bağımsızlığına düşkün olması, güçlü ve cesur olması gibi özellikler, onu Türkler ile sembolleştirmiştir. Daha batıya gelindiğinde ise destan ve masallarda kurt 'un yerini terk ettiği ve yerine başka hayvanların geldiği görülmüştür. Türk coğrafyasında önemli bir yeri olan geyiğin ise kimi destan ve efsanelerde kurt 'un yerine geçtiği görülmüştür.

4.9.1. Kurt

Türk kültürü içerisinde kurt; en eski zamanlardan itibaren Türkler arasında önem teşkil etmiş, Türk düşüncesi içerisinde kurt hakkında çeşitli görüş ve rivayetler ortaya çıkmıştır. Bozkır hayatı süren Türklerin daima çevik ve güçlü olması gerekmektedir. Kendisine benzettiği kurt ise güçlü, çevik, dayanıklı, bağımsızlığına düşkün bir hayvan olması nedeniyle Türk'ün hayatında rol oynamış, onda kendisinden izler görmüştür. Bu bakımdan Börü ile Türk birbiriyle özdeşleşmiştir. Kül Tigin Kitabesinde, “...Derlenip yetmiş erkek olmuşlar. Tanrı güç verdiği için babam hakanın ordusu kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş... ifadesi yer almıştır (Orkun, 2011, s. 35).”

Oğuz Türkleri, ana yurtlarını bırakıp batıya göçtükten sonra “Börü” ismi yerine “Kurt” ismini kullanmayı tercih etmiştir. Türk sahası içerisinde kurt'a genellikle Börü ismi vermiştir. Genel anlamda bu isim kullanılması ile birlikte tarihi çağlarda; “Aşına”, “Asena”, “Çine”, “Börteçine” gibi isimler kullanılmıştır. Birtakım Kıpçak lehçeleri arasında kurt için “Kaşkır” kelimesinin kullanılmıştır (Kalafat, 2006, s. 274). Kıpçak Türkleri arasında Börü kutlu sayılmasının yanında, gücü, haşinliği, akli, affetmezliği temsil etmekte idi (Kalafat, 2012, s. 69). Yine Anadolu'da Kurt için “Canavar” kelimesi de kullanılmıştır.

Börü, Türklerin bazen en seçkin askeri birliklerinin adı olmuş, bazen şanlı sancaklarına onu işlemiş, Türkler meydanlarda kurt gibi savaşmış, er meydanındaki en önemli bozkır savaş stratejisi olan Turan taktiğine “Kurt Kapanı” adını vermişlerdir.

Çin kaynaklarında; “Sancaklarının başına altından kurt başı takarlar. Muhafızlarına ve savaşçılarına Fu-li (Börü) derler. Çin dilindeki anlamı kurt demektir. Yani kurttan türemişlerdir (Altun, 2019, s. 92).” İfadesi geçmektedir. Kurt ile ilgili en önemli bilgilere Türk sözlü destanlarında rastlamaktayız. Destanlar içerisinde Kurt bazen dişi, bazen erkek olmakta ve Türk, Kurt soyundan türemekte idi. O Türkleri yok olmaktan kurtaran, onlara yol gösteren, tehlikelerden koruyan, zorluklar karşısında onlara yardım eden kutlu bir varlıktır. Bu bakımdan Türk kültüründe Kurt ninnilerde yer almış, onun izini görmek uğurlu sayılmış, rüyalarda görmek müjde anlamına gelmiştir. Bir yola gidildiği zaman kurt’un yolda denk gelmesi uğurlu sayılmıştır (Arık, 2021, s. 119). Dede Korkut kitabında, bir Alp’in yolda kurt ile denk gelmesi üzerine “*bu bir hayır duasıdır*” ifadesi geçmektedir (Roux, 2005, s. 76).

Türk mitoloji açısından bakıldığında kurt ile ilgili en önemli rivayetler şüphesiz ki Türklerin Kurt’tan türemesi ve kurt’un çocuk emzirmesi ile ilgili olan destanlardır. Gerek kaynaklarda gerekse sözlü edebiyat ürünleri arasında karşımıza çıkan bu motifler ile ilgili önemli bilgiler karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte Türkler arasında, kurt tek başına kullanılmayıp Bozkurt yahut Gökbörü ibareleri kullanılmıştır. Gök kelimesi Tanrı’nın sıfatıdır. Bu bakımdan Gökbörü ’nün Tanrı tarafından gönderilmiş bir kutlu varlık olduğu düşünülmüştür. Destanlardan ilk olarak şu kaynak karşımıza çıkmaktadır.:

“Wu-sunaların Kralına Kun -mo derler. İşittiğimize göre, bu kralın babasının, Hunların batı sınırında küçük bir devleti varmış. Hun hükümdarı, bu Wu-sun Kralına taarruz etmiş ve Kun-mo'nun babası olan bu kralı öldürmüştü. Kun-mo da o sıralarda çok küçükmüş. Hun Hükümdarı ona kıyamamış. Çöle atılmasını ve ölümü ile kalımının, kendi kaderine bırakılmasını emretmiş. Çocuk çölde emeklerken, üzerinde bir karga dolaşmış ve gagasında tuttuğu eti, ona yavaşça yaklaşarak vermiş ve uzaklaşmış. Az sonra çocuğun etrafında, bu defa da bir dişi kurt dolaşmaya başlamış. Kurt da çocuğa yanaşarak memesini çocuğun ağzına vermiş ve iyice emzirdikten sonra yine oradan uzaklaşmış. Bütün bu olan biten şeyleri, Hun Hükümdarı da uzaktan seyredermiş. Bunları görünce, çocuğun kutsal bir yavru olduğunu anlamış ve hemen alıp adamlarına vermiş. İyi bir bakımla da büyütülmesini emretmiş. Çocuk büyüyerek bir yiğit olmuş. Hun Hükümdarı da onu ordularından birine komutan yapmış. Gittikçe gelişen ve başarı kazanan çocuğa gönül bağlayan Hun Hükümdarı, babasının eski devletini ona vererek, onu Wu-sun Kralı yapmış...(Ögel, 2020a, s. 16).”

Kurt burada çocuğu kurtaran, besleyen, büyüten bir varlık olarak düşünülmüştür. Hikâyenin bir başka çeşidi de küçük değişiklikler ile kendini göstermektedir. Buna göre dişi kurt’un çocuğu beslemesi bunun Tanrı takdiri ile gerçekleştiğini göstermektedir.:

“Wu-sun’lar, Yüeh-Chiler tarafından yenildikten sonra hükümdarları öldürülmüştür. Bu sırada hükümdarın bir çocuğu doğmuştur. Süt annesi bu çocuğu alarak kaçmış, yemek bulmak için ağaçlık bir alana bırakıp gitmiştir. Geri döndüğünde ise bir Kurt’un çocuğu

emzirdiğini görmüş ve bu çocuğun Tanrı tarafından kutsandığını düşünmüştür. Bunun üzerine bu durumu Hun kağanına anlatmış, Kağan bu duruma çok sevinerek bu çocuğu yanına almış ve onu yetiştirmiştir (Gömeç, 2018b, s. 107).”

Kurttan türeme ile ilgili kaynaklarda bir rivayette Kao-Che’ler (Töles) ile ilgilidir. Diğer destanlardan farklı olarak burada kurt’un erkek olması göze çarpmaktadır. Destana göre:

“Kao-che hükümdarının iki kızı vardır. Bu kızlar o kadar güzel ve akıllıdır ki hükümdar onları sıradan bir insanla evlendirmek istemez. Bunun üzerine kızlarını bir dağa göndererek Tanrı ile evlenmelerini istemiştir. Kızlar dağa gittikten sonra beklemeye başlamışlar, günlerden bir gün ise bir kurt onların yanına gitmiş. Kızlardan birisi diğerine bu kurt Tanrının ta kendisidir demiş ve onla evlenmiş. Kao-che halkı bu kız ve kurttan türemiş (Ögel, 2020a, s. 19).”

Yukarıda da söylendiği gibi burada ilgi çeken konu kurt’un erkek Kurt olması durumudur. Bununla birlikte buradan yola çıkarak Türklerin kurt’u Tanrı yerine koyduğuna dair bir düşünce oluşmamalıdır. Kurttan türeme ile ilgili önemli bir destan da Köktürk’ler ile ilgili olan efsanedir. Efsaneye göre:

“Kök Türk’ler Lin adındaki bir kavim tarafından yenildikten sonra herkes kılıçtan geçirilmiş. İçlerinden yalnızca bir çocuk kalmış ve bu çocuğun da kolunu ve bacaklarını keserek bir bataklığa atmışlardır. Bir süre sonra bu çocuğun yanına bir dişi kurt gelerek onu emzirmiş, yanına alarak onu büyümüşür. Bunu duyan düşmanları çocuğu öldürmek için asker yollamış, Kurt ise bu durumu anlayarak çocuğu batı denizinin doğusunda bulunan bir dağa götürmüştür. Çocuk burada büyüdükten sonra kurt ile evlenmiş ve kurt on erkek çocuk doğurmuştur. Kök Türk’ler bu on çocuktan türemişlerdir (Gömeç, 2011a, s. 25).” Köktürklerin kurttan türeyiş efsaneleri ile ilgili üç çeşit bulunmaktadır.

Türklerin kurt ’tan türeme mitleri ile ilgili olarak çeşitli yorumlar yapılmıştır. Gömeç’e göre destanda yer alan dişi kurt, Türkü koruyup gözetken, onu büyüten kahraman bir Türk kadınıdır (Gömeç, 2011a, s. 26). Benzeri şekilde Türklerin kurt ’tan türeyiş ile ilgili olarak bunu “saçma ve dinsizlik” olarak gören kişiler için Gömeç; “Onların Türklüğü karalamaktan başka gayelerinin olmadığını” belirtmiştir (Gömeç, 2014c, s. 129). Türklerdeki kurttan türeme destan ve motifleri bir süre sonra Moğollar arasında da görülmeye başlanmıştır. Cengiz Han’ın atası bir bozkurt, anası ise bir geyik idi (Gömeç, 2018e, s. 8).

Yukarıda verilen destanlarda göze çarpan kurt ana ve kurt ata motifleri Türk destanları içerisinde önemli bir yer tutmuştur. Türkler kendilerini bu kutlu hayvana bağlamışlardır. Türker’de kağan soyları bu kutlu hayvandan gelmiştir. Köktürk hükümdarlarının bağlı olduğu boy “A-shih-na” (Aşina) kurtlar anlamına gelmektedir. Yine Vezir Tonyukuk’un soyunun ise “A-shih-te” (Aşite) arslanlar anlamına gelmektedir. Bu bakımdan kağan ve vezir soyları iki kutlu hayvan olan kurt ve arslanlara bağlanmıştır. (Gömeç, 2018b, s. 17). Arhangay bölgesinde 6-8. yüzyıla ait

olduğu düşünölen bir Türk kurganı bulunmuştur. Yazıtın üst kısmında belden yukarısı kurt, belden aşağısı İnsan olan bir kabartma mevcuttur (Gömeç, 2011a, s. 37). Kül Tigin ve Bilge Kağan kitabelerinin üst kısmında kurt ‘tan süt emen çocuk motifi bulunmuştur (Gömeç, 2014c, s. 133).

Türk destanları incelendiğinde kurt ’un Türeyiş dışında aynı zamanda yol gösterici özelliği bulunmaktadır. Türklerin Ergenekon’dan çıkışlarında kurt yol gösterici durumunda iken, Oğuz Kağan Destanı içerisinde de Oğuz’un nerede duracağı, kiminle savaşıacağı ile ilgili birçok motif bulunmaktadır. Oğuz Destanına göre:

“...Oğuz dört bir yön üzerine askerleriyle yürürken gök yeyeli bir kurt görmüş, kurt dile gelerek ordunun önünde ben yürüyeceğim demiş. Bunun üzerine Oğuz’un ordusunun önünde düşmüş. O yürürken ordu yürüyor, o durunca ordu duruyor imiş. Gök tüylü, gök yeledi Kurt Oğuz’a düşmanlarının yerini göstermiş, Oğuz düşmanlarını bozguna uğratmış idi... (Ögel, 2020a, s. 188, 197).”

Konuyla ilgili olarak, Gömeç, Oğuz Kağan ile Hun hükümdarı olan Mao-tun’un (Börü Tonga) aynı şahsiyetler olabileceği görüşündedir. Oğuz’un seferleri ile Börü Tonga’nın seferleri birbirine benzemekle birlikte, Mao-tun’un çocuklarının adının Türkçe okumaları, “Lao-shang” Kök Bilge (Gök Han) ve “Chün-ch’en” yani “Kün İçen” Kün’dür. (Gün Han) Bu gibi benzerlikleri göz önünde bulundurmak gerekmektedir (Gömeç, 2014d, s. 115). Oğuz çocukları olduktan sonra beylere toy düzenlemiş, Oğuz kırk masaya kırk sıra koydurduktan sonra bir ferman vermişti. Buna göre:

“Ben sizlere oldum Hakan!
Emelim yay ve kaman
Nişan olsun bize uğur
Bozkurt bağırsın uran (Hekimov, 2012, s. 108).”

Ergenekon Destanı içerisinde de kurt ’un yol gösterme motifi önemlidir. Buna göre:

“Düşmanlarının bozgunlarından sonra Ergenekon’a sığınan Türkler, burada çoğalıp büyümüş ve artık Ergenekon’a sığamaz olmuşlar. Bu sırada bir kurt peyda olmuş. Kurt’un buraya dışarıdan geldiğini söyleyerek onu takip etmişler. Kurt, dağa doğru giderek onlara yol göstermiş. Buradan nasıl çıkacaklarını düşünmeleri üzerine içlerinden bir kam etraflarını çevreleyen dağların demirden olduğunu, eğer bu dağı eritebilirler ise buradan çıkabileceklerini söylemiş. Türkler dağları eriterek buradan çıkmış (Ögel, 2020a, s. 25).”

Destan içerisinde yer alan ve yol gösterici rolündeki kurt, Türkleri korumuş, onlara yardım etmiş, onların yok olmasını önlemiş ve yeniden toparlanmalarına, düşmanlarını yenmesine yardım etmiştir. Ergenekon ile ilgili olarak Gömeç; Bu yerin

Orhun Şelalesi bölgesinde yer alabileceğini düşünmektedir. Bu bölgedeki toprağın üstü lavlar sonucunda erimiş demir ile kaplanmış. Tarihi devirlerde bu gibi bir volkan patlamasının yaşanmasından dolayı Türklerin efsanelerinde kendine yer bulmuş olabilir (Gömeç, 2009, s. 12).

Türk kültürü içerisinde yer alan kurt kavramı ile ilgili olarak bazı görüşler bunu Totemizme bağlamıştır. Kafesoğlu'na göre Türklerde Totemizm izine rastlanılmamış, her boyun birer totem atası olduğuna dair bir kayıt bulunamamıştır. Kurt ancak korku ile karışık saygı uyandırdığı için bozkır hayatında kutlu kabul edilmiştir (Kafesoğlu, 1980, s. 14). Rasonyi ise Totemizmin Türkler arasında bulunmadığını ancak diğer kültürlerin tesiri yolu ile Türkler arasında nüfuz ettiğinin sanıldığından bahsetmiştir (Rasonyi, 1971, s. 22). Ögel'e göre ise Türkler, artık Köktürk Devleti çağına geldikten sonra totem izlerini kaybetmiş, kurt Türkler için bir sembol olma hüviyetine bürünmüş idi (Ögel, 2020a, s. 49). Bu konu ile ilgili olarak genel kabul gören görüş, Türklerin Totemizm 'den çok uzak olan bir dinlerinin olduğu idi.

Gömeç, Türk destan ve efsanelerinde bulunan kurt ile ilgili olarak; onun peygamber olabileceği görüşündedir. İslamiyet'te her kavme bir Yalavaç gönderildiğine dair ayetler bulunmaktadır. Kurt'un Türklere yol göstermesi, onları zorluklar karşısında koruması, Türkü kurtarıp derleyip düzenlemesi, bir kılavuz olması motiflerine bakıldığı zaman, kurt 'un peygamber olabileceği görüşü ortaya çıkabilmektedir (Gömeç, 2014c, s. 129).

Günümüz Anadolu'sunda, Edremit Türkmenleri arasında kurt için "Peygamber Köpeği" ifadesi kullanılmıştır. Yine aynı şekilde Çuvaş Türkleri, Börü adını ağzına almayı tabu saydıkları için buna "Peygamber Köpeği" ibaresini kullanırlar (Eröz, 1992). Konusu geçmişken bilindiği üzere "kurt" kelimesi iki farklı hayvanı çağrıştırmaktadır. Bunlardan birisi Börü olarak bilinen hayvan olması ile birlikte bir de meyvelerin içerisinde bulunan küçük hayvanlar için "kurt" kelimesi kullanılır. Bununla ilgili olarak Oğuzların Börü kelimesi yerine örtmece kelime olarak kurt kelimesini kullandıkları hakkında görüşler bulunmaktadır. Bunun sebebinin ise, Börü ismini anmanın onu çağıracağına dair olan görüştür ve bu yüzden kendi ismi ile anılmamıştır (Arık, 2021, s. 125).

Kurt ile ilgili inanış ve uygulamalar Türk coğrafyaları arasında umumiyetle kendini göstermiştir. Anadolu coğrafyasında kurt dişi nazarlardan korunmak için

kullanılmıştır. Yine aynı şekilde Müslüman Türkler koruyucu muskalarını kurt derisinden yapmışlar ve içlerine dua koymuşlardır. Anadolu'daki bir uygulamaya göre vücudunda ufak yaralar çıkan kimseler kurt aşğını su içine koyup kaynattıktan sonra yolların kesiştiği yerlerde bu su vasıtası ile yıkanarak, vücudundaki yaraların geçeceğine inanır idi (Güngör ve Köylü, 2017, s. 60). Yine Nizip civarında kurt sakatları yemenin şifa vereceğine inanılmıştır (Boratav, 2012, s. 74). Kurt'un aşık kemiği de nazar ve kötülüklerden korunmak amacı ile kullanılmıştır. Aşık kemiğini beşiğin başına asmak bebeği nazardan ve kötülüklerden koruduğu gibi, onu cüzdanında taşıyan kimsenin de bereketli olacağına inanılmıştır (Gülşen, 2013, s. 22). Azerbaycan yöresinde kurt'a küfretmek yasaktır. Ona kötü söz söylemek hoş karşılanmadığı gibi nazarlardan korunmak için kurt kafası bağ ve bahçedeki ağaçlara asılmakta idi. (Beydili, 2003, s. 352). Bunun gibi uygulamalar Anadolu'da da görülmektedir. Yine bahçe etrafına kurt kafası asıldığı gibi muhtelif kurbanların kelleleri de bahçe etrafında bir bölgeye asılmıştır. Oğuz Terekemelerinin inançlarına göre kadir gecesinde kim rüyasında bozkurt görürse ömrü uzun ve bereketli olur, dileği gerçekleşir, ölünce cennete giderdi (Hekimov, 2012, s. 168). Türkler, Kurt'un uzuvlarını korumak, korunmak amacı ile kullanması ile birlikte aynı zamanda tedavi için kullandıkları otlara da kurtla bağlantılı isimler vermişlerdir. Uygur Türkleri, bazı otlara; "Bori Soymisi", "Kurtboğan" ve "Kurt Pençesi" adını vermişlerdir (Gülşen, 2013, s. 20).

Hakkâri yöresinde Yaşar Kalafat tarafından tespit edilen bir uygulamaya göre kadınların çocukluk, ergenlik ve evlilik dönemlerinde kullandığı kemerler farklılık göstermektedir. Buna göre ergenlikten çıkıp evlilik çağına gelen kız çocuklarının kemerleri, kurt kabartmaları ile bezenmiştir. Bu durumun Türklerin kurttan Türeyişi ile ilgili olduğu düşünülmektedir (Ezkit Saban, 2020, s. 236). Kırgız Türkeri'nin destanlarında anlatılana göre;

"Türk boyları arasında savaşların olduğu çağlarda bir Kırgız kadınının eşi öldürülür ve kaçmak zorunda kalır. Nehir kıyısına geldiğinde içinde kurtların olduğu bir mağara görür. Buraya girmekten başka çaresi olmadığı için mağaraya girer, burada çocuğunu doğurduktan sonra vefat eder. Kurtlar onun çocuğunu sahiplenir, emzirerek kendi yavruları ile büyütür (Gömeç, 2014e, s. 16)."

Muhtelif Türk coğrafyaları arasında çocuğu olmayan kadınlar kurt derisinin altından geçirilmiştir. Yine cesareti olmayan çocukların daha cesur olması için kulağı delinir, arasından kurt kılı geçirilmiştir (Kalafat, 2012, s. 71). Doğum motifi ile kurt iç içe görülmekte idi. Altay Türklerinin inançlarına göre insan doğmadan evvel tını gökte

bulunmakta idi. Çocuğa ruh verenin “Enem Yayuçi” olduğunu düşünmüşlerdir. İnançlarına göre “Tin” kırmızı bir kurt şeklinde annenin vücuduna girerdi (Radloff, 2008, s. 166).

Muhtelif Türk coğrafyaları arasında umumiyetle kurt ağzı bağlama geleneği görülmüştür. Bu inanca göre kaybolan ve eve dönmeyen bir evcil hayvan, kurt tarafından yenmemesi için kurt ’un ağzı bıçak yahut demir ile bağlanmak suretiyle kapatılmıştır. Evcil hayvan eve döndükten sonra Kurt’un ağzı tekrar açılarak serbest bırakılmıştır. Hiçbir şekilde kurt öldürülmez ve açlıktan ölmesi istenmez idi. Anadolu, Azerbaycan, Orta ve Doğu Avrupa’da, Orta Asya’da yaşayan birçok Türk milleti arasında bu inanç devam etmektedir (Kalafat, 2006, s. 275, 278).

Türkler arasında kurt ile ilgili kavramlar hem halk hem de devlet nezdinde unutulmamıştır. Selçuklu ve Osmanlı Devletlerinde, kaynaklara göre Türk hükümdarları, komutanları, askerleri kurt gibi savaşıyor, kurlara benzetiliyor idi. Cumhuriyet kurulduktan sonra da bozkurt motifi kurumlar tarafından kullanılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk kâğıt paralarına bozkurt figürü basılmış, Millî Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda kullanılmıştır. Yine çeşitli kurt kabartmaları Cumhuriyet döneminde kullanılmıştır (Seyis, 2021, s. 50).

Günümüz Güney Sibirya Türklerinin inançları arasında da kurt kendisine yer bulmuştur. Şaman davullarında kurt motiflerine rastlanılmakla birlikte kam dualarında da kurt için dua edilmekte idi. Bir şaman duası şöyledir:

“Üstü Kuday’dan çarlıktım	Yukarıda Tanrıdan memurum
Çedi konukta çem çibezim	Yedi gün yemek yemez (Hayvanım)
Çedi konukta çem çiyrim	Yedi gün yemek yerim
kudayımın kayırızı	Tanrı’nın merhametli (bendes)
Kök pörü erenim Kayrahan	Bozkurdum Efendim
Aksım punnun çilgakşan	Ağız ve burnunu yalamakta olan
Küp örüm	Bozkurdum” (İnan, 1987, s. 73).”

Güney Sibirya Türkleri arasında bulunan birçok destan ve efsaneler arasında da kurt motifi göze çarpmaktadır. Bu destanları buraya uzun uzun koymayacağız ancak kurt motifi Türk boyları arasında kendisine yer bulmuş, bununla ilgili inanç ve uygulamalar günümüze kadar ulaşmıştır.

4.9.2. Geyik

Türk kültürü içerisinde yer alan kutsal hayvanlardan birisi de geyiktir. Geyiğe Türk lehçeleri arasında “Keyik”, “Kiyik”, “Kayak” “Sıgın” “Maral” gibi isimler verilmiştir (Kılıç, 2020, s. 56). Türk kültürü içerisinde önemli bir yer tutan geyik, Türkler için bir av hayvanı olması ile birlikte destanlarına, kilimlerine işlenen, masallarında kendisine yer bulan bir kavram olarak karşımıza çıkmıştır. Geyik motifi Türk kültürü içerisinde bazen kurt’un yerine geçmiş olarak görülmüştür. Bununla beraber eski destan ve efsaneler arasında kurt kadar yaygın değildir. Kutsal geyik için Türkler arasında “Göksığın” ifadesi kullanılmıştır (Uslu, 2016, s. 302).

Geyik ile ilgili önemli destanlardan birisi Hunlar ile alakalıdır.

“Hun Türkleri Batı’ya göçtüğü zaman karşısına Azak bataklığı çıkmıştı. Burayı bir türlü geçip yollarına devam edemiyorlardı. Avcılar burada bir geyik ile karşılaşmış, onu avlamak istemişlerdi. Ancak bir türlü geyiği vuramamışlar, onu takip ederek bataklığa doğru gitmişlerdi. Geyik bataklığı geçerek onları buradan çıkartmıştı (Ögel, 2020a, s. 637).”

Hunlara ait olan bu efsane zaman sonra Bizanslı yazarlar tarafından Got’lara atfedilmeye başlanmıştır. Bu efsaneye göre; “*Valence önderliğindeki Got’lar Matotis’i geçerek Trakya’ya girerler*” idi (Roux, 2005, s. 44).

Gömeç bu destan hakkında, Romalı tarihçi ve yazarların muhtemelen Oğuz Destanı’nı Türklerden dinledikten sonra destan içerisindeki Bozkurt motifini “Geyik” ile değiştirmiş olabileceği görüşündedir (Gömeç, 2018b, s. 312). Bu destandan başka olarak Dişi Geyiğin yol göstermesi efsaneleri Kuzey Asya’da halk masallarında kendisini göstermiştir. Bunlardan Ostyaklar’a ait olan hikâye ünlü ve dikkat çekicidir. “Kanatlı Paster adam ve bir yaya adam geyiği kovalarlar. Kanatlı Paster geyiği yıkar ve yaya adamı yanına çağırır. Av hayvanları ve balığı bol bu yer, yeni yurt olur ve adamın ahfadı Paster oymağı adını alır benzeri hikayeler Ugor Kavimlerinde de görülmüştür (Rasonyi, 1971, s. 45).”

Göktürk döneminde Çin yıllıklarının aktardığı bir rivayet şöyledir:

“Göktürklerin atalarından birisi, sık sık bir mağaraya giderek orada dişi bir Deniz Tanrısı ile sevişmiş. İkisi arasındaki bu aşk ilgileri devam ederken, günün birinde bu Göktürk reisi, bir süre avı düzenleyerek ordusu ile ava çıkmış. Askerler geniş bölgelerdeki vahşi hayvanları sürerek, nihayet küçük bir yere sıkıştırmışlar. Bundan sonra da avlarının etrafını çevirip, birer birer avlamaya başlamışlar. Tam bu sırada askerlerden biri, karşısına çıkan bir Ak Geyiği okuyla vurarak öldürmüştü. Bundan sonra sevgilisini yerinde bulamayan Göktürk reisi, meseleyi anlamış ve bu Ak Geyiği vuran askerle onun kabilesini cezalandırmış. Bu cezaya göre Göktürklerde insan kurbanları, hep bu askerinin kabilesinden verilmiş (Ögel, 2020a, s. 627).”

Geyik motifine Moğollar arasında da rastlanılmıştır. İnanca göre Cengiz Han’ın babası bozkurt iken, annesi ise bir geyiktir (Gömeç, 2018e, s. 8).

Türkler ve Moğollar arasında geyik avlanabilmesinin yanında avlanılması uğursuzluk olarak sayılmıştır. Bu inanca günümüzde de rastlamak mümkündür. Anadolu'daki Aleviler arasında geyik avlamak yasaklanmıştır (Dalkesen, 2015, s. 66). Geyik Türk kültürü içerisinde birçok yerde karşımıza çıkmaktadır. Türk kurganları arasında geyikli taşlar olduğu gibi kurganlar içerisinde de geyik işlemeli eşyalar bulunmuştur. Bilge Kağan ve oğluna ait olduğu düşünülen eşyalarda iki gümüş geyik heykelcik vardır (Gömeç, 2017a, s. 26).

Güney Sibiry Türklerinin din adamlarının, ayin için kullandıkları davullarında geyik motifi işlenirken, davul tokmakları da geyik kemiğinden yapılmakta idi. Yine Teleüt Türklerinin şaman elbiseleri geyik derisinden yapılmıştır. Şamanlar, ayinlerinde geyik boynuzu takmışlardır. Güney Sibiry Türkleri, kürek kemiği falı açmak için geyiğin kürek kemiğini kullanmışlardır (Radloff, 2008, s. 122, 345).

Anadolu'da da evliyaların diğer hayvanların olduğu gibi geyik donuna girdiği görülmüştür. Biçim değiştirmeyi ifade eden “don değiştirme” “dona girmek” deyiimiyle kullanılmıştır (Ocak, 2002, s. 84). Anadolu'da geyik donuna giren evliya ve velilerin yol gösterici olma özellikleri göze çarpmaktadır. Yine Şah İsmail, Elif ile Yaralı Mahmut, Akıllı Çoban ile Padişah, Melikşah masallarında geyik motifine rastlamak mümkündür. Bu hikayelerin hepsinde geyik yol gösterici özelliğe sahiptir (Karadavut ve Yeşildal, 2007, s. 106). Geyik Anadolu coğrafyasında bulunduğu yerin koruyucusu olarak düşünülmüştür.

Anlaşılan şu ki konar-göçer yaşam tarzı süren eski Türk toplulukları için doğadaki bazı hayvanlar kutsal kabul edilmiştir. Geyik figürü bu bağlamda ön plana çıkmıştır. Destan ve efsanelerde geyiğin yol gösterici konumda olması ve halk inançlarında onun korunması göz önünde bulundurulduğuna, bazı durumlarda kurt yerine geçmiş olabileceği düşüncesi desteklenmiş görünmektedir. Yine coğrafi durum göz önünde bulundurulduğunda örneğin, Dukha Türkleri'nin yaşam tarzında geyik oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Geçimleri, barınmaları, ulaşımları geyik ile karşılanmıştır. Bu bakımdan geyik motifinin destanlar arasında geçmesi ve inançlar oluşması yaşam tarzına bağlı olarak doğal karşılanmalıdır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuç

Bu çalışma, Türk mitolojisinin temel unsurlarını ve Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç'in bu alandaki katkılarını incelemiştir. Özellikle eski Türk dini ile Şamanizm arasındaki ilişki, Gömeç'in analizleri ve tarihsel veriler ışığında ele alınmıştır. Çalışmanın bulguları, eski Türk dininin Şamanizm olmadığını, Gök Tengri inancının eski Türk dini olarak benimsendiğini ortaya koymaktadır. Bu iki inanç sistemi arasındaki benzerlikler ve farklılıklar, tarihsel ve kültürel bağlamda nasıl karıştırıldığını anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Eski Türk dini, tek Tanrıya dayalı bir inanç sistemi idi. Gök Tengri, Üstte mavi göğün altta yağız yerin ve bu ikisi arasında kişiöğlunun yaratıcısı olarak görülmüştür. Göktürk ve Uygur dönemlerinde yazılı metinlerde geçen Tengri, Türk mitolojisinin ve dini inanışlarının temelini oluşturmuştur. Gömeç'in çalışmaları, Gök Tengri inancının, Türk kültürünün ve toplumsal yapısının ayrılmaz bir parçası olduğunu ve Şamanizm ile karıştırılmaması gerektiğini vurgulamaktadır.

Şamanizm, Türk toplumlarında doğa ruhlarına, tabiat güçlerine ve ruhlara dayanan bir inanç sistemi olarak ortaya çıkmıştır. Şamanlar, ruhlarla iletişim kuran ve toplumsal ritüelleri yöneten kişiler olarak önemli bir rol oynamışlardır. Ancak, Gömeç'in belirttiği gibi, Şamanizm, eski Türk dini olan Gök Tengri inancının yerine geçmemiştir. Gök Tengri inancı, monoteist bir yapıdayken, Şamanizm daha çok doğa ruhlarına ve çeşitli Tanrılara tapınma esasına dayanmaktadır. Bu iki inanç sistemi arasındaki benzerlikler ve buna ek olarak gerçekleştirilen birtakım faaliyetler birbirine karıştırılmasına neden olmuştur.

Gömeç, mitolojik anlatıların sosyo-kültürel bağlamını analiz ederek, Türk toplumlarının sosyal yapısını, dini inanışlarını ve dünya görüşlerini anlamamıza yardımcı olmuştur. Gök Tengri inancı, Türk mitolojisinin temelini oluşturmuş ve toplumsal normları ve değerleri yansıtmıştır. Türk mitolojisinin diğer dünya

mitolojileri ile karşılaştırılması, Gök Tengri inancı ve Şamanizm arasındaki farkları ve benzerlikleri anlamamıza yardımcı olmuştur. Hint, Yunan, İskandinav ve Sami mitolojileri ile yapılan karşılaştırmalar, Türk mitolojisinin evrensel temaları nasıl benimsediğini ve aynı zamanda kendi özgün karakterini nasıl koruduğunu göstermektedir. Gömeç'in çalışmaları, bu karşılaştırmalı analizlerde önemli bir rol oynamış ve Türk mitolojisinin global mitolojik bağlamdaki yerini ortaya koymuştur.

Bu çalışma, Türk mitolojisinin zengin ve çok yönlü yapısını ve Gömeç'in bu alandaki katkılarını derinlemesine inceleyerek, eski Türk dininin Gök Tengri inancı olduğunu ve Şamanizm ile karıştırılmaması gerektiğini ortaya koymaktadır. Gömeç'in analizleri, Türk mitolojisinin tarihsel, kültürel ve sosyal bağlamlarını anlamamıza önemli katkılar sağlamıştır. Ancak, Türk mitolojisinin evrensel ve özgün özelliklerinin daha iyi anlaşılması için daha fazla araştırma ve kanıt gerekmektedir.

Gelecekte yapılacak çalışmalar, Türk mitolojisinin daha geniş bir perspektifte ele alınmasına ve bu alandaki bilgi birikiminin daha da zenginleşmesine katkı sağlayacaktır. Gömeç'in Türk mitolojisine olan katkıları, mitolojik anlatıların daha derinlemesine incelenmesi ve anlaşılması için değerli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışma, Türk mitolojisinin sadece tarihsel bir anlatı olmadığını, aynı zamanda yaşayan bir kültürel miras olduğunu vurgulamaktadır.

5.2. Öneriler

Eski Türk dini ve Şamanizm hakkında daha geniş kapsamlı ve disiplinler arası araştırma yapılabilir. Arkeolojik bulgular, antropolojik incelemeler ve tarihi belgeler birlikte değerlendirilerek, bu kanıtların sonuçları daha ayrıntılı bir resmi oluşturulabilir. Türk mitolojisinin diğer dünya mitolojileri ile karşılaştırılması, evrensel mitolojik temaların ve özgün kültürel unsurların daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamak. Bu tür karşılaştırmalar, Türk mitolojisinin küresel mitolojisinin yerini netleştirebilir.

KAYNAKÇA

- Acar, S. (2020). *Defterdar Seyfi Çelebi Türkistan ve Uzak Doğu seyahatnamesi* (3. b.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Acıpayamlı, O. (1963). Türkiye'de yağmur duası. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 21(2). 221-250.
- Aday, E. ve Abdygaliyeva, D. (2023). Kazak halk inancında atalar kültü, cin, şeytan ve melek (Mangıstay Eyaleti Örneği). *Türkoloji Dergisi*, 4(116). 13-30.
- Akman, E. (2002). Türk ve dünya kültüründeki su kültü üzerine düşünceler. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 10(1). 1-10.
- Altun, Z. (2019). Türk kültüründe kurt kavramı üzerine bir İnceleme. *Eğitim ve Toplum Dergisi Araştırma Makalesi* 8(22). 91-108.
- Anohin, A. V. (2006). *Altay Şamanlığına ait materyaller*. (J. Meyermanova, ve Z. Karadavut, Çev.) Konya: Kömen Yayınları.
- Arık, D. (2021). Anadolu ve Çuvaş Türklerinde kurtla ilgili inanış ve uygulamalar. *İdil Ural Araştırmaları Dergisi*, 3(2). 111-133.
- Ayan, E. (2019). *Wilhelm Von Rubruk Moğolların büyük hanına seyahat*. (E. Ayan, Çev.) İstanbul: Kronik Kitap.
- Ayan, E. (2022). *Johann De Plano Carpini Moğolistan seyahatnamesi* (5. b.). (E. Ayan, Çev.) İstanbul: Kronik Kitap.
- Baş, M. (2013). Dinlerde ve geleneksel Türk inanışlarında dağ kültü. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(1). 165-179.
- Bayat, F. (2006). *Ana hatlarıyla Türk Şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Bayat, F. (2017). *Kadim Türklerin mitolojik hikayeleri* (3. b.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayat, F. (2022a). *Türk mitolojik sistemi 1* (6. b.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayat, F. (2022b). *Türk mitolojik sistemi 2* (6. b.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayat, F. (2023). *Türk inanç paradigmasında kültler*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.
- Bekki, S. (1996). Türk mitolojisinin'de kurban. *Akademik Araştırmalar*, 1(3). 16-28.
- Beydili, C. (2003). *Türk Mitolojisi ansiklopedik sözlük*. (E. Ercan, Çev.) Ankara: Yurt Kitap Yayın.
- Bilgili, N. (2021). *Türk Mitolojisi* (9. b.). Ankara: Kripto Yayınları.
- Bilgili, N. (2022). *Türklerde 5 element* (3. b.). Ankara: Kripto Yayınları.
- Boratav, P. N. (2012). *Türk Mitolojisi*. (R. Özbay, Çev.) Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Bozdemir, O. ve Özçelik, H. (2019). Şamanist ritüeller kapsamında Şaman davulları üzerinde bulunan sembollerin değerlendirilmesi üzerine bir araştırma. *Akademik Sanat; Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 4(8). 102-116.

- Bulut, B. (2017). Türk atasözlerinde dağ kavramının mekansal işlevi. *Uluslararası Türk veya Türk Dili Edebiyatı ve Tarihi Dergisi*, 12(111). 111-122.
- Büyükcan Sayılır, Ş. (2021). Türklerde evren/kainat anlayışı ve bunun Türk kültürüne ve merkezîyetçi devlet algısına yansımaları. *International European Journal of Managerial Research Dergisi*, 5(1). 1-11.
- Candan, E. (2013). *Atalarımızın Gök Tanrı Dini*. İstanbul: Sınır Ötesi Yayınları.
- Çıblak, N. (2004). Halk kültüründe nazar, nazarlık inancı ve bunlara bağlı uygulamalar. *Türklük Bilimi Araştırmaları* 4(15). 103-125.
- Çıblak, N. (2007). Tahtacılarda ateş ve ocak kültü. F. Kılıç, ve T. Bülbül (Ed.), 2. *Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşılık Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı*. içinde (s. 671-686). Ankara: Gazi Üniversitesi, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları.
- Dalkesen, N. (2015). Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk kültüründe geyik kültü. *Milli Folklor*, 27(106). 58-69.
- Davletov, T. B. (2023). *Sibiryadan Anadoluya Türk Şamanizminin sosyolojisi* (2. b.). İstanbul: Urzeni Yayınevi.
- Demirci, G. (2020). *Şalpazarı (Ağasar) bölgesi çepnilerinin dini inançsal evreninin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demren, Ö. (2006). Yağmur yağdırma ritüeli çerçevesinde Ortaköy "yağmur duası". *Türkbilig* 6(12). 76-92.
- Direnkova, N. P. (2014). *Altay ve Teleüt Türklerinde Şamanizm*. (A. Bağcı, Çev.) Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Doğrusöz, M. (2005). *Kayseri ve çevresinde su ile ilgili inanç ve uygulamalar*. Doktora Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dulger, E. (2011). Evliya Çelebi seyahatnamesinde fal. *Electronic Turkish Studies*, 6(4). 97-105.
- Eliade, M. (2006). *Şamanizm* (2. b.). (İ. Birkan, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Eliade, M. (2009). *Dinler tarihine giriş* (2. b.). (L. Arslan Özcan, Çev.) İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Elpe, E. (2003). *Türk Mitoloji ve sanatında ağaç*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Elpe, E. (2014). Türk inanç ve sanatında gök cisimleri. *Kesit Akademi Dergisi*, 4(17). 109-130.
- Ergun, P. (2012). *Türk kültüründe ağaç kültü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Erkoç, H. İ. (2018). *Çin ve Tibet kaynaklarına göre Göktürk mitleri*. Ankara: Belleten. 82(293). 51-82.
- Eröz, M. (1992). *Eski Türk dini ve Alevilik-Bektaşılık*, (3. b.). İstanbul: Türk Dünyasını Araştırmaları Vakfı.
- Esin, E. (1978). *İslamiyetten önceki Türk kültür tarihi ve İslama giriş*. İstanbul: Edebiyat fakültesi matbaası.

- Esin, E. (1985). *Türk kültür tarihi iç asyadaki erken safhalar*. Ankara: Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi 3.
- Esin, E. (2001). *Türk Kozmolojisine giriş*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Eşmeli, İ. (2014). Dinler tarihi açısından gök cisimleri ve tabiatla ilgili inanış ve uygulamalar (Muğla-Yatağan Örneği). *Dini Araştırmalar*, 17(45). 195-208.
- Ezkit Saban, G. (2020). Türk kültüründe ilahi varlık kurt ana ve kurt ata'nın Anadolu geleneklerinde doğum pratiklerine etkisi üzerine bazı tespitler. *Kesit Akademi Dergisi*, 6(24). 232-240.
- Gezer, S. (2023). Türk kültüründe atalar kültü ve ölümler kültü kavramları. *TURAS*, 4(1). 75-89.
- Gömeç, S. Y. (2003). Eski Türk inancı üzerine bir özet. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22(33). 79-104.
- Gömeç, S. Y. (2008). Başkırtların tarihi, Başkırt destanları ve bunların üzerine kısa bir değerlendirme. A. M. Özyetkin, A. M. Dünder, ve İ. Kamalov (Ed.), *Tarihten Bugüne Başkırtlar Tarih, Dil ve Kültür Üzerine İncelemeler* içinde (s. 209-217). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gömeç, S. Y. (2009). Ergenekun. *Yörtürk Aylık Fikir, Kültür ve Sanat Dergisi*, 14(88). 10-16.
- Gömeç, S. Y. (2010, Şubat). Boğaç Han hikayesinin Kırgıs-Hakaslardaki bir yansıması. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 93(184). 217-228.
- Gömeç, S. Y. (2011a). *Kök Türk tarihi* (4. b.). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Gömeç, S. Y. (2011b). *Uygur Türkleri tarihi* (4. b.). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Gömeç, S. Y. (2011c). *Şamanizm ve eski Türk dini* (2. b.) Ankara: Berikan Yayınevi.
- Gömeç, S. Y. (2014a). *Türk tarihinden izler 1*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Gömeç, S. Y. (2014b). *Türk tarihinden izler 2*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Gömeç, S. Y. (2014c). Türk destanlarının ana temaları ve tarihi gerçeklikler. İ. Kalenderoğlu (Ed.) *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları Yaşar Kalafat Aramağanı* içinde (s. 123-136). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Gömeç, S. Y. (2014d). Oğuz Kağan'ın kimliği, tarihte Oğuzlar ve Oğuz Kağan destanları. *The Central Asiatic Roots of Ottoman Culture*. İstanbul: İstanbul Esnaf ve Sanaatlar Odaları Birliği. ss. 111-123.
- Gömeç, S. Y. (2014e). *Kırgız Türkleri tarihi* (4. b.). ankar: berikan yayınevi.
- Gömeç, S. Y. (2014f). Bir Hun aksakalı: Chun-Hang Yüeh. 8. *Milletlerarası Türkoloji Kongresi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, ss. 474-481.
- Gömeç, S. Y. (2015a). *Türk tarihinden izler 3*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Gömeç, S. Y. (2015b). *Türk tarihinden izler 4*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Gömeç, S. Y. (2015c). Türk kültüründe dağ ve altaylar. Hamiyet Sezer Feyzioğlu (Ed.), *Yücel Özkaya'ya Armağan Yazılar* içinde (s. 79-86). Ankara: Hel Yayınları.

- Gömeç, S. Y. (2016). Türk kültüründe at. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Geçmişten Günümüze Bozkır*. Konya: Sekçuk Üniversitesi, ss. 819-834.
- Gömeç, S. Y. (2017a). *Türk tarihinde Çingizliler*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Gömeç, S. Y. (2017b, Kasım). Eski Türklerde kurban ve bununla alakalı gelenekler. *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, 62(371). 52-56.
- Gömeç, S. Y. (2017c, Temmuz). Şaman adı ve Şaman yerine kullanılan terimler ile onların giyimlerine dair. *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, 62(367). 24-26.
- Gömeç, S. Y. (2018a). *Türk'ün Atası Oğuz Kağan*. İstanbul: Erdem Kültür Kitapları.
- Gömeç, S. Y. (2018b). *Türk-Hun tarihi* (2. b.). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Gömeç, S. Y. (2018c). *Türk kültürünün ana hatları* (4. b.). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Gömeç, S. Y. (2018d). Umay Ana üzerine düşünceler. 4. *Uluslararası Türk Şöleni Türk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*. İstanbul: Güneş Vakfı. ss. 701-710.
- Gömeç, S. Y. (2018e, Mayıs). Türk kültürünün ortak ögesi: kurt. *Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi* 41(485). 6-12.
- Gömeç, S. Y. (2018f, ocak-şubat). Sibiry'a'da Türk kültürüne dair izler. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 118(232). 143-154.
- Gömeç, S. Y. (2018g). Eski Türklerde aile. *Düşünce ve Aylık Tarih Dergisi* 4(49). 4-15.
- Gömeç, S. Y. (2019a). Eski Türk dininin temel özellikleri. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*. 4(1). 84-124.
- Gömeç, S. Y. (2019b). Kök Türkler ve Uygurlar çağında Türk ordu teşkilatına umumi bir bakış. S. Özkaya (Ed.). *Hunlar'dan Günümüze Türk Askeri Kültürü* içinde (s. 159-182). İstanbul: Kronik Kitap.
- Gömeç, S. Y. (2019c). Şamanist düşünceye göre dünyanın yaratılışı. *Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi* 42(498). 14-22.
- Gömeç, S. Y. (2019d). Türklerde töz, fal ve yadacılığa dair bazı tespitler. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi* (11). 37-62.
- Gömeç, S. Y. (2020a). *Şamanizm ve eski Türk dini* (5. b.). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Gömeç, S. Y. (2020b). Uygur Türklerinin destanlarındaki tarihi gerçekler. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 125(246). 11-26.
- Gömeç, S. Y. (2020c). Bilge Kağan'ın tacı ve hazinesi. K. Yıldırım (Ed.), *Tonyukuk Kitabı* içinde (s. 465-473). İstanbul: Şen Yıldız Yayıncılık
- Gömeç, S. Y. (2021a). *Türk destanlarına giriş* (4. b.). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Gömeç, S. Y. (2021b). Türk kültüründe renkler ve kara bodun'dan ne anlıyoruz. N. Biray, M. V. Nalbant, ve S. Eynel (Ed.), *Uluslararası Türk Dünyası Yunus Emre Sempozyumu* içinde (s. 400-406). Ankara: Bengü Yayınları.
- Gömeç, S. Y. (2021c). Orkun vadisindeki büyük kurgan ve Bilge Kağan Anıt Mezarlığındaki tamgalı balballar. İ. Şahin, E. Avirmed, ve G. Ercilasun (Ed.), *Orhon Yazıtları ve Türk Moğol İlişkileri* içinde (s. 251-257). İstanbul: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları.

- Gömeç, S. Y. (2022a). Geleneksel Sibiryâ inancında Şaman ve Şamanizm kavramları. N. Hayta, M. A. Çakmak, T. S. Birbudak, K. Toptaş, ve S. Yakar (Ed.), *BİR Ömür Tarihle Yaşamak: Prof. Dr. Refik Turan* içinde (s. 251-257). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Gömeç, S. Y. (2022b). Kök Tengri dinine göre dünya, insan ve Türklerin yaradılışı. A. Köksal ve V. Usta (Ed), *Prof. Dr. Hikmet Öksüz'e Armağan.* içinde (s. 53-64). İstanbul: Serander Yayınları.
- Gömeç, S. Y. (2022c, Eylül). Türk inanç kültüründe tabiat varlıkları. *Düşünce ve Tarih Aylık Tarih Dergisi* 8(96). 3-14.
- Gömeç, S. Y. (Konuşmacı). (2023). Saadettin Yağmur Gömeç'in hayatı ve Türk mitolojisine dair tespitleri (Kaset). Ankara: Oğuzhan Dabağ.
- Gömeç, S. Y. (Konuşmacı). (2024). Saadettin Yağmur Gömeç'in hayatı ve Türk mitolojisine dair tespitleri (Kaset). Ankara: Oğuzhan Dabağ.
- Gülşen, H. (2013). Kurt motifi üzerine bir inceleme. *Akademik Bakış Dergisi* 39(18). 18-28.
- Gültekin, M. (2014). Türk kültüründe "fal" ve "falcılık" bağlamında Manisa/Selendi yöresi "İrkçıları" ve "İrk Ocakları". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 49(49). 119-137.
- Gültekin, Z. G. (2022). Sibiryâ Türk destanlarında su kültü. S. Şimşek ve Gültekin Z. G. (Ed.), *Kahramanın Gölgesinde Türk Destanları Üzerine Araştırmalar.* içinde (s. 145-187). Paradigma Akademi.
- Gülyüz, B. G. (2019). İslam öncesi Türk kültüründe ateş ve ateşe hükmedenler. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 9(17). 201-223.
- Günay, Ü. ve Güngör, H. (2015). *Başlangıçtan günümüze Türklerin dini tarihi.* Kayseri: Berikan Yayınevi.
- Güngör, H. (2012). *Türk din etnolojisi.* İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Güngör, H. ve Köylü, B. (2017). *Türk halk inanışları üzerine notlar.* Kayseri: Kimlik Yayınları.
- Harva, U. (2022). *Altay panetonu* (2. b.). (Ö. Suveren, Çev.) İstanbul: doğu kütüphanesi.
- Hekimov, M. (2012). *Efsaneden gerçeğe mitolojiden kültüre bozkurt.* S. Şimşir (Ed.), İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- İnan, A. (1987). *Makaleler ve İncelemeler* (2. b.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İnan, A. (2018). *Eski Türk dini tarihi* (2. b.). İstanbul: Altınordu Yayınları.
- İnan, A. (2020). *Tarihte ve bugün Şamanizm materyaller ve araştırmalar* (10. b.). Ankara: Altınordu Yayınları.
- İzgi, M. C. (2012). Şamanizm ve Şamanlara genel bakış. *ersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 2(1). 31-38.
- Kafesoğlu, İ. (1980). *Eski Türk dini.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk Milli Kültürü* (15. b.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- Kalafat, Y. (1996a). *Doğu Anadolu'da eski Türk inancının izleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Kalafat, Y. (1996b). *İslamiyet ve Türk halk inançları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kalafat, Y. (2006). Türk halkları arasında kurt ağızı bağlama inancı. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(20). 273-280.
- Kalafat, Y. (2012). *Altaylardan Anadolu'ya inanç göçü*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Karadavut, Z. ve Yeşildal, Ü. Y. (2007). Anadolu-Türk folklorunda geyik. *Milli Folklor*, 19(76). 102-112.
- Karaman, A. (2023). Orhon yazılı yazıt ve el yazmalarının tanıklığında eski Türklerde ay ve güneş. *Folklor Akademi Dergisi*, 6(2). 546-559.
- Katanov, N. F. (2004). *Türk kabileleri arasında*. (A. Bağcı, Çev.) Konya: Kömen Yayınları.
- Kılıç, İ. (2020). Modern Türklük Araştırmaları Dergisi. *Saha (Yakut) Türkçesinde geyik ile ilgili adlandırmalar*, 17(1). 51-65.
- Kılıç, S. (2010). Türk Şaman giysilerine semantik yaklaşım. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 2(1). 313-334.
- Kıyak, A. (2010a). İslam öncesi Türk kültüründe yıldızlarla ilgili inanışlar. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(2). 189-197.
- Kıyak, A. (2010b). Türk kültüründe gök ile ilgili inançlar. *Hikmet Yurdu Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 3(6). 211-222.
- Kıyak, A. (2013). Geleneksel Türk inanışlarındaki su kültü ve elazığdaki izleri. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(4). 22-39.
- Kumartaşlıoğlu, S. (2012). *Türk kültüründe ateş ve ocak kültü*. Doktora Tezi. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kültürel, Z. ve Koç, A. (2011). Bir kürek kemiği falı metni: Risale-i İlm-i Ketf. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6(6). 131-148.
- Kürkan, F. (2019). Giresunda Türk su kültürünün izleri. *Ankara Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 6(16). 109-130.
- Levova, E., Oktyabrskaya, İ., Sagalayev, A., ve Usmanova, M. (2013). *Güney Sibirya Türklerinin geleneksel dünya görüşleri 1*. (M. Ergun, Çev.) Konya: Kömen Yayınları.
- Ligeti, L. (1986). *Bilinmeyen İç Asya*. (S. Karatay, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ocak, A. Y. (2002). *Alevi ve Bektaşî inançlarının İslam öncesi temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Okutan Davletov, N. (2021). *Hakas Türklerinde Şamanizm ve ölüm*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Orkun, H. N. (2011). *Eski Türk yazıtları* (3. b.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Oymak, İ. (2010). Anadolu'da su kültürünün izleri. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(1). 35-55.

- Ögel, B. (1962). *İslamiyetten önce Türk kültür tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ögel, B. (2020a). *Türk Mitolojisi 1* (8. b.). Ankara: Altınordu Yayınları.
- Ögel, B. (2020b). *Türk Mitolojisi 2* (8. b.). Ankara: Altınordu Yayınları.
- Özarslan, M. (2003). Türk kültüründe ağaç ve orman lütü. *Türkbilig*, (5). 94-102.
- Özdemir, M. (2023). Paleolitik çağda atalar kültü düşüncesi üzerine bir değerlendirme. *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1). 1-20.
- Özgül, O. (2018, Mayıs). İskitler'de atalar kültü ve yurt kavramı. *Türk Akademisi Siyasal Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı, Düşünce Dünyasında Türkiz Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(47). 57-85.
- Öztürk, M. (2013). İslamiyet'ten önce Türklerin din anlayışı ve Gök Tanrı dini. *History Studies International Journal of History*, 5(2). 327-346.
- Polat, İ. (2020). Türk kültüründe dağ kültü ve dağ kültürüne bağlı varlıklar. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. (68). 153-174.
- Potapov, L. P. (2012). *Altay Şamanizmi*. (M. Ergun, Çev.) Konya: Kömen Yayınları.
- Potapov, L. P. (2014). *Altaylılar etnik yapıları ve kültürel varlıkları*. (A. Bağcı, Çev.) Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Radloff, W. (2008). *Türklük ve Şamanlık* (4. b.). (A. Temir, Çev.) İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Rafloff, W. (1956). *Sibiryadan 3*. (A. Temir, Çev.) İstanbul: Maarif Basımevi.
- Rasonyi, L. (1971). *Tarihte Türklük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Roux, J. P. (1999). *Altay Türklerinde ölüm*. (A. Kazancıgil, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Roux, J. P. (2005). *Orta Asyada kutsal bitkiler ve hayvanlar*. (A. Kazancıgil, ve L. Arslan, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Roux, J. P. (2011). *Eski Türk mitolojisi*. (M. Y. Sağlam, Çev.) Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Roux, J. P. (2021). *Türklerin ve Moğolların eski dini* (2. b.). (A. Kazancıgil, Çev.) İstanbul: Dergah Yayınları.
- Rzayeva, S. (2021). Azerbaycan'da nevrüz çarşambalarının mitolojik kökenleri. *Folklor ve Edebiyat Dergisi* (105). 229-243.
- Selçuk, A. (2010). Horosanda eren Anadolu'da evliya Acısu Sıraç köyü örneğinde kahraman atalar kültü. *Milli Folklor*, 22(87). 136-146.
- Selçuk, H. (2020). *Selengeden Tunaya Türk kültür tarihine dair notlar*. İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Seyis, Y. E. (2021). *Türk kültür tarihinde at ve kurt*. Yüksek Lisans Tezi. Amasya: Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahin, M. ve Altuntaş, H. (2011). *Diyanet işleri başkanlığı Kur'an-ı Kerim meali* (12 b.). Ankara: Yenigün Matbaacılık Sanayi.

- Şahin, H. İ. ve Duymaz, A. (2008). Kaz dağlarında dağ, ağaç ve ocak kültü üzerine inanış ve uygulamalar. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(19). 116-126.
- Şeşen, R. (2010). *İbn Fadlan seyahatnamesi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Tanyu, H. (1968). *Türklerde taşla ilgili inançlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Tanyu, H. (1980). *İslamıktan önce Türklerde tek Tanrı inancı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Taş, K. Z. (2019). Prof. Dr. Bahaeddin Ögel: Sinede tutuşmuş yanmış bir ocak. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4(1). 453-459.
- Taş, K. Z. (2024). (Konuşmacı). Saadettin Yağmur Gömeç'in Hayatı ve Türk Mitolojisine Dair Tespitleri (Kaset). Balıkesir: Oğuzhan Dabağ.
- Turan, F. A. (2011). Orta Asya'dan Anadolu'ya mitik yolculukta tabiat olayları. *Milli Folklor Dergisi*, 23(90). 49-59.
- Türk, H. (2023). Türkiye'de türbe inancı. *Hars Akademi*, 6(2). 206-216.
- Uslu, B. (2016). *Türk Mitolojisi* (2. b.). İstanbul: Kamer Yayınları.
- Üren, U. (2015). Türklerde at kurbanı ve Dede Korkut'taki izleri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 15(2). 65-74.
- Yusuflu, R. G. (2018). *Türk kültüründe sığın (sığır) törenleri ve kurban geleneği*. Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zeren, M. E. (2017). Türklerin devlet anlayışında atalar kültürünün yeri. E. Şan (editörler), *Toroslardan Tanrı Dağına Genel Türk Tarihi Araştırmalarına Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğluna 75. Yaş Armağanı* içinde (s. 337-346). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

http-1:

<http://kaynakca.hacettepe.edu.tr/kisi/1768996/saadettin-yagmur-gomec> (Erişim tarihi: 16.07.2017).

http-2:

<https://avesis.ankara.edu.tr/sgomec> (Erişim tarihi: 19.01.2023).

